

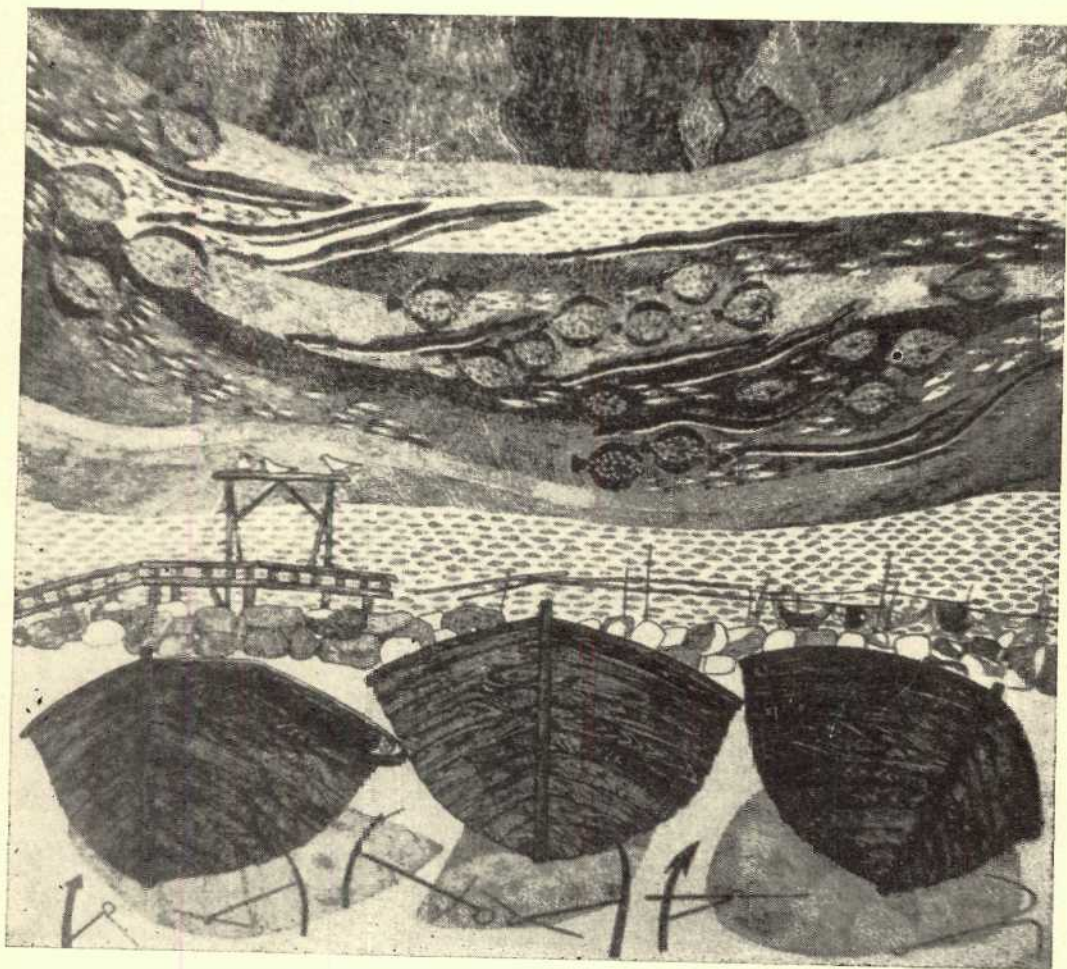
LOOMING

AUGUST 1970

ESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HA'ALEKANDJA

8

B. Mäger

Kihnu (Ofort) 1970

LOOMING

KIRJANDUSLIK
JA ÜHISKONDLIK
POLIITILINE
AJAKIRI

Eesti NSV Kirjanike Liidu häälkandja

8 AUGUST 1970

viskan siis nurka, kui olen endale kasvuhoone valmis ehitanud. Hakkan lilli ja köögivilja kasvatama, viin linna turule — ja elan nagu kuninga kass.»

«Vaevalt küll.»

«Kas sa arvad, et mina ei jõua ühte kasvuhoonet üles lüüa?»

«Selles ei kahtle ma sugugi. Kuid ma kardan, sul ei tule rahulikust elust mitte midagi välja sellel lihtsal põhjusel, et kui sa kasvuhoone valmis oled saanud, siis on sul juba kümme uut soovi. Siis ei sobi sulle enam praegune vanemate maja, hakkad seda ümber tegema või hoopis uut ehutama. Siis on sul vaja juba uut autot, paremat ja moodsamat, soome sauna, värviteleviisorit, uut raadiot ja ikka nõnda edasi.»

«Ja mis selles siis halba on, kui ma tahan ajaga sammu pidada?»

«Selles pole muidugi midagi halba. Kuid sedamoodi võid sa oma jõu kulutada igasuguste asjade muretsemise peale, tõeline elu aga jääbki elamata.»

«Missugune see tõeline elu siis on? Ütle mulle ka, kui tead?»

Epp kehtis õlgu. Ta oli suutnud küll intuiitiivselt tabada selle nõia-ringi olemust, mille moodne tööstuslik tsivilisatsioon on loonud, kuid ta ei osanud isegi selle nähtuse tekkepõhjust seletada, hoopiski rääkimata väljapääsu näitamisest. Ja isegi siis, kui ta oleks seda teadnud, poleks ta ikkagi muud teinud, kui ainult õlgu kehtitanud. Talle meeldisid Tõnu kandilisus, põikpäisus ja enesekindlus, tal polnud vähimatki soovi neid jooni poisi iseloomust kaotada. Kuid viimasel ajal seostasid kuulujutud nende nimesid juba pulmadega, Epus oli tekkinud Tõnu suhtes mingi omanditunne, ja seetõttu pidas ta oma kohuseks poissi vähemalt niivõrra lihvida, et too oma välimuse ja maneeridega endale häbi ei teeks.

«Volga» kihutas mööda maanteed, seljataga pikk tolmukoonus, mis tuuletus leitsakus laisalt laiali vajus. Paremat kätt jäi mets, vasakut — järv. Autosse hoovas kalmuste niisket lõhna. Kaugemal helkisid päikeses pika kolhoosilauda aknad.

Epu vaikimine ja õlakehitus tõid Tõnu näole võidurõõmsa muige. Ent see kustus jalamaid, kui Epp etteheitvalt lausus:

«Miks sa endale teist särki selga ei pannud? Egas sa siis ometi kraavi kaevama ei lähe, et liigud ringi selle tööpluusiga? Küll on sinuga häda!»

Tõnu pomises midagi vastuseks ja suurendas kiirust, et rutemini jõesilla ääres asuva poe juurde jõuda. Ühtlasi täiendas ta oma ostuplaani suure šokolaadikarbiga.

Kuid sellest ruttamisest polnud mingit kasu, sest kui nad pärale jõudsid, oli pood suletud ja uksele silt riputatud: «Inventuur».

Tõnu nägu venis pikaks, Epp hakkas naerma. Teda haaras jällegi seesama suur rõõm, millega ta oli Karulaande jõudnud.

«Kurat võtaks!» venitas Tõnu ja lisas siis: «Egas sõit seepärast veel seisma jää, kui konn ratta alla hüppab. Põletame kohe Pariverre. Mis see kümme kilomeetrit ka on!»

Kuid Epp polnud sellega päri. Tema tahtis aina koju, nii kiiresti kui võimalik.

«Kuidas ma lähen kahe palja käega?» vaidles Tõnu vastu. «Sinul niisuke tähtis päev... Ja Martiniga pole ma saanud ka veel mehejuttu ajada. Juba jaanipäevast peale võtan hoogu. Täna oleks hea võimalus.»

Epp aga jäi kindlaks. Tema arvas, et tänast tähtsat päeva võib tähis-

tada ka koduveiniga. Ja nõnda ei jäänudki Tõnul lõpuks muud üle kui ots ümber pöörata.

Kilomeetri-poolteise pärast keeras ta paremale, liivasele külavahe-teele, mis kulges poolkaarena ümber järveotsa. Viis minutit hiljem peatas ta «Volga» ookerkollase mansardkorrusega maja ees.

Epp jättis jalgväravagi pärani, nii kiire oli tal oma suure uudisega, nii väga tahtis ta seda just oma suurele vennale teatavaks teha. Kuid Martinit polnudki kodus; nagu Epp ema käest kuulis, oli ta mootor-rattaga välja sõitnud.

«Järveotsa vahtkonda, katsealale,» täpsustas Kirsti, kahekümneaas-tane laborant, kes oli Randoja majas üüriliseks. «Värske metsaülema asi, tarvis oma metskonda tundma õppida.»

«Kahju,» ütles Epp, kes korraga tundis, et tema suur uudis oleks venda kindlasti rõõmustanud.

«Küll ta varsti tuleb,» tähendas Kirsti.

«No muidugi,» toetas seda arvamust ka ema. «Hakake aga lauda katma. Võib-olla on Martin enne tagasi, kui teie oma tööga valmis saate. Kuhu tal siin ikka minna on?»

Ema viimane lause jäi Epu meeltesse kinni, ent hakkas kõlama hoopis teisiti. Tõepoolest, kas polnudki Martini kogu häda peamisi põhjusi just selles, et Karulaanes ei olnud tal mitte kuhugi minna?

2

Samal ajal istus Martin oma kunagise klassivenna Jürgen Sillardi pool, jõekaldal asuva väikese maja klaasrõdul. Kõhnal piklikuvõitu näol natuke hajameelne ning ükskõikne ilme, mis on sageli omane sissepoole elavatele inimestele, lõug sitkele käele toetatud, sihvakas keha lõdvaks lastud — nõnda kuulas Martin Jürgeni juttu kirjanduse ja ajaloo õpetamise uutest meetoditest.

Jürgeni pikk kogu oli natuke vimmas, nagu oma laia lauba ja terava lõuaga meenutas kahvatut kolmnurka. Äärmiselt puhas diktsioon ja elav miimika reetsid kohe, et tegemist on kooliõpetajaga.

Mõlema mehe juustes oli kõvasti halli, kuigi nad olid ainult kolme-kümne seitsme aastased. Huvitaval kombel aga laskis just see hallide juuste hulk Martinit mõnevõrra nooremana, Jürgenit aga hoopis vane-mana paista.

Liina, kes oli Jürgenist paar aastat vanem, jälgis oma meest armunud pilguga. Hoolimata kümme aastat kestnud abielust oli ta ikka veel kõvasti kiindunud oma mehesse, kes oli talle ühtlasi ka lapse eest. Talle meeldis Jürgeni kohmakus ja eluvõõrus, talle meeldis selle vaimsetes sfäärides hõljuva tarkpea eest hoolitsemine. Ta oli harjunud Jürgeni tiraadide puhul nõusolevalt noogutama, ja seetõttu tundus talle lausa pühaduse teotamisena, kui Martin lausus:

«Sinu usk õpetamise kõikvæelisusse on tõesti vankumatu. Ometi arvan ma, et inimkond oleks palju kaugemal, kui selle lakkamatu üksteise õpetamise asemel igauks ka ise õpiks.»

See tuli Jürgenile natuke ootamatult. Kuid ta kogus end kohe:

«Sellest ei tule midagi välja. Inimteadmised moodustavad tänapäeval ookeani. Saata inimene sellele ookeanile omal käel ristlema — see on ju vastutustundetuse tipp!»

«Ainult sel juhul, kui seda inimest pole omal käel ristlemiseks ette valmistatud.»

«Aga kuidas saab kedagi ette valmistada ilma õpetamata?» naeratas Jürgen, ja see naeratus meelitas ka Liina ümmargusele näole muheluse.

«Õpetamise ja õpetamise vahel on vahe,» ütles Martin. «Kui sa oskad inimest niimoodi õpetada, et temas tekib suur soov sellele ookeanile ristlema minna kui avastaja, siis on kõik parimas korras. Kuid paha tihti juhtub nii, et õpetamine võtab inimeselt tahtmise riski peale välja minna. Inimene kaotab ühe väga väärtusliku omaduse — julguse eksida. Ilma selleta aga mitte midagi uut ei avasta.»

«Sa vaatad kõike teadlase seisukohalt. Seal peab muidugi inimene ise eeskätt õppima.»

«Ah, mis teadlane ma ikka olen!» viskas Martin käega.

Jürgen aga pidas sellist suhtumist liigseks tagasihoidlikkuseks ja hakkas klassivenda veenma vastupidises.

Martin tundis nagu häbi, et peab niisugust juttu kuulama. Jah, kui tema metsaülemaks hakkamise ametlikud ja sisulised põhjused katkuksid, siis... Nojah, siis tähendaks see tõepoolest, et Karulaane õppekatsemetskonda saabus teaduste kandidaat ja Metsandusinstituudi teaduslik töötaja, kes hakkab oma uurimistulemusi praktikasse viima, uut avastama, riskima. Kuid tegelikult saabus siia ainult maapagulane, kes põgenes mälestuste eest, kes lootis siin uuesti sisemist tasakaalu leida.

«Proosit!» tõstis Martin veiniklaasi, et Jürgeni juttu läbi lõigata.

Jürgen reageeris sellele üleskutsele mehaaniliselt ja niivõrd kohmakalt, et tõukas laualt maha veiniklaasi, mis oli Riinale määratud.

«Oled mul küll üks igavene kohmu!» lausus Liina helkivaid kilde silmitsedes.

Jürgen laiutas õnnetult käsi, neidsamu tundeliste ning ilmekate sõrmedega ilusaid käsi, mis Liinale nii väga meeldisid. Omal ajal oligi ta kõigepealt armunud just nendesse kätte.

«Nüüd ma pean Riina jaoks teistsuguse klaasi lauale panema,» ütles Liina. «Neli tükki oli neid veel jäänud. Teised oled sa puha katki teinud.»

«Ega meil mõne peoga tegemist ole. Riina tuleb lihtsalt bridži mängima. Klaasike veini ja natuke küpsiseid on ainult väike, kõrvalise tähtsusega lisand. Peamine on ikkagi bridž.»

Jürgen kummardus kilde üles korjama, kuid Liina käskis tal selle kohe jätta, tõusis lauast ja läks harja ning prügikühvli järele. Mees mõistis, et lepitus on saavutatud, ja muutus uuesti reipaks.

«Oot-oot,» ütles ta Martinile ja asus raamaturiulit sorima. «Niisugustesse asjadesse tuleb suhtuda filosoofiliselt. Mul on siin just üks õpetlik teos...»

Siiski leidis ta selle teose alles tüki aja pärast, kui ka Martin oli talle appi tulnud, ja hoopis põrandal kõrguvast raamatuvirnast. Selle kaanel asus lõbus lõust, õpetlik teos ise aga osutus anekdootide kogumikuks.

«Kuula nüüd, Liina!» tõstis Jürgen sõrme ja hakkas lugema: «Aleksander Suurele kinkisid tema ülikud mitu klaasist karikat. Need meeldisid talle väga, kuid sellest hoolimata lõi ta need puruks. Kui temalt põhjust küsiti, vastas ta: «Ma tean, et üks karikas teise järel läheb katki teenrite käes, ja nõnda peaksin ma lakkamatult vihastama. See-

pärast vihastan siis pigem juba üks kord ja väldin niimoodi tulevasi vihastamisi.»

«Noh, ja siis?» ütles Liina. «Kas see tähendab, et peksame kõik klaasid puruks ja hakkame jooma alumiiniumtopsidest?»

«Seda lugu ei saa ometi võtta kui tegevusjuhendit. Tähtis on selles sisalduv filosoofia, mis ütleb, et inimene peab asjadest üle olema. Iga asi läheb kord paratamatult katki, ja seepärast pole mõtet vihastada, kui see paratamatus kätte jõuab. Sellesse tuleb suhtuda filosoofilise rahuga. Eks ole nii, Martin?»

Martin hõõrus käega põske, nagu valutaks tal hammas. Siis lausus ta:

«Filosoofilist rahu on alati vaja. Ent siiski tõlgendaksin mina seda lugu natuke teisiti. Selles on ju üteldud, et elu purustab üksteise järel kõik väärtused, kõik illusioonid, ja valmistab inimesele pidevalt kannatusi. Pigem hävita siis juba ise kõik, hävita armastus, sõprus, usk inimesse, usk tulevikku ja nõnda edasi. Ainult sellisel juhul oled kaitsitud kannatuste ja pettumuste eest.»

«Sa oled ju täielik pessimist!» imestas Jürgen.

«Pessimiste pole üldse olemas,» hakkas Martin naerma. «Iga inimene, kes maailmas elab, kinnitab ainuüksi oma eksisteerimise faktiga, et ta on optimist. Küsimus seisab ainult selles, kas ta on lihtsalt optimist või hästi informeeritud optimist.»

Jürgen pahvatas naerma, hetk hiljem järgnes talle Liina. Nõnda nad ei kuulnudki koputust ja jahmusid hetkeks, kui uks korraga avanes ja lävel seisis Riina.

«Viimaks ometi!» läks Liina ukse juurde. «Tule võta istet.»

«Suur tänu, aga ma kohe kuidagi ei saa,» lausus Riina poollapseliku-poolnaiseliku häälega. «Tulin ainult ütlema, et ärge mind oodake.»

Päike oli juba metsa taha kadumas, kiired aga paiskusid vastu taeva-laotust, mis kummus praegu Karulaane kohal erepunaselt helkiva tohutu vaskkatlana. See ehapuna voolas alla nagu sulametall, andis kõigele nagu pronksja värvingu, täitis klaasrõdu hõõguva kumaga. Ja selles õhtuvalguses torkas Martinile selgesti silma, kui mehelik on Riina keha. Vaevalt oleks ta seda muidu märganud, kuid otse Riina kõrval seisis Liina, täidlane ning naiselik.

«Mis siis lahti on?» küsis Jürgen.

«Poiss oksendas õhtul. Palavikku oli ka. Jäi nüüd lõpuks magama. Aga ta võib ju jälle ärgata. Mida vanaema üksipäini temaga peale hakkab?»

Kõigil oli selge, et Riina peab tõesti tagasi minema. Aga on siis asi nõnda hull, et hetkegi viivitada ei või? Vaevalt küll. Sellisel juhul aga...

«No istu vähemalt minutikski,» keelitas Liina.

«Täiesti õige,» toetas seda mõtet Jürgen. «Võta vähemalt lonks veinigi. See mõjub niisugusel juhul suurepäraselt. Rahustab närve ja üldse.»

«Olgu siis,» istus Riina toolile.

«Võta teine veel,» kallask Jürgen klaasid uuesti täis, kui Riina oli oma pokaali aeglaselt tühjaks joonud.

«Ma ei tulnud siia ometi veini jooma,» protesteeris Riina, kuid tegi siis kohe möönduse: «Iseasi, kui me kõik...»

Nõnda tõstsidki kõik klaasi.

«Millest see küll tulla võis?» päris Liina. «Nii tore poiss on sul see Reinuke. Ütleb alati viisakalt tere ja teeb kraapsjalga.»

«Kui ma isegi teaksin,» kehtis Riina õlgu. «Päev otsa ole haiglas, ei saa ju tal silma peal hoida. Ja jõuab vanaemagi siis kõike näha, mida ta ette võtab. Aga nüüd ma pean tõesti minema.»

«Juba!» hüüatas Liina ja lisas: «Ma saan väga hästi aru, kuid siiski... Oh, kui kahju!»

«Mis parata!» ohkas Riina ja hakkas kõiki kättpidi jumalaga jätma.

«Õnn kaasa!» lausus Martin, mõteldes samal ajal hoopis sellele, et Riina hää on nii pehmelt naiselik, käepigistus aga nii tugevalt mehelik. Niisama vastuoluline oli Riina kehagi, laudsileda rinna ja laiade nõtkuvate puusadega.

Riina läks, kuid midagi tema murest oli jäänud siia klaasrõdule, seda tajusid Martin ja Jürgen selgesti. Ainult Liina ei tundnud seda, sest vaevalt oli ta trepilt tagasi tulnud ja istet võtnud, kui ta juba alustas:

«Kange naine! Näe, muretses endale lapse — ja kuigi poiss hakkab juba nelja-aastaseks saama, mitte keegi ei tea, kes on lapse isa. Ja kui tubli ta oma töös veel on! Haiglal on nüüd hoopis teine nägu ja tegu kui vana Vahtriku ajal. Mul läks kevadel käsi umbe, paistetas üles...»

Liina jätkas selle suursündmuse üksikasjalikku kirjeldamist, näitas arme, mis olid jäänud kirurginoast.

Martin noogutas, nagu kuulaks ta tähelepanelikult. Tegelikult aga oli ta jällegi sattunud nende mõtete ja mälestuste küüsi, millest oli tahtnud viimase kolme aasta jooksul vabaneda. Korraga tundus talle kogu sinne õhkkond raskena, Liina jutt tüütuna, ta tahtis üksi olla. Vestlus jäigi soiku, Martin jättis hüvasti ja asus minekule.

3

Metsatukad, põllud, majad — kõik oli mähkunud pehmesse pimesusse. Ihuüksis seisis Martin selles sumedas suveöös ja kuulatas. Mis see on? Meelepete? Närvide korratus?

Aga ei. Muidugi mitte. Keegi lihtsalt mängib akordioni, mängib tõesti. Juba suutis ta isegi meloodiat tabada. Vana tuttav laul, kümneid kordi poisipõlves kuulnud ja lauldud, natuke naiivne, natuke sentimentaalne. Kuid ta toob endaga kaasa mälestusi uhkusetundest esimeste pikkade pükste üle, mälestusi esimeste külasimmanite võlust — ja see kõik paneb heldima. Endalegi märkamatult hakkas Martin viisi kaasa ümisesema.

Akordion kordas refrääni, kahte viimast rida, kuid Martin ei tahtnud enam kaasa ümiseda, ta ei tahtnud seda melanhoolset viisi enam kuulata. Kuid ilmselt oligi akordionimängija oma nukrutsemised juba nukrutsenud, sest nüüd volas tema sõrmede alt hoogne polka, mis nõudis endale taustaks säravaid silmi ja tuliseid jalgu ega sobinud kuidagi kokku sumeda suveöga.

Martin hakkas astuma.

Õises vaikuses kostis tugevamini metsa müha, õises vaikuses kõlas kõvemini vee sulin silla all, ja sellest kõigest hakkas Martini erutatud meeltes kiuslikult helisema äsjakuuldud laul elust, mis õites peab närtsuma, ja õnnest ning valust, mis ei saa korduda. Mida rohkem ta selle laulu vastu võitles, seda väljemini tuttav viis tema kõrvades helises.

nagu oleksid kõik näkineitsid ja metsapiigid valinud ainsaks kuulajaks Martini, et laulda talle laulu igatsusest ja nukrusest.

Seda laulu ei suutnud summutada Martini sammukõmin puust jõesillal ega krudisev kruus jalgade all. Ja alles maanteel, mis viis uuesti mäkke, vaibus see viis koos jõevulinaga kaugeks kohinaks — ja kustus. Õigemini pühkis selle minema väike veerev kivi, mis just nagu niitis Martinil jalad alt.

Ta ajas end kohe püsti. Aga siis tuli mõte, et mis siis ikka nii väga kiirustada. Nõnda ta istuski kraavipervele ja läitis sigareti.

Kui ta seal niimoodi istus, hõõgav sigaret lõdvalt sõrmede vahel, hakkas kõik tema ümber pikkamisi just nagu kasvama, kaugenema, hiiglaslikke dimensioone võtma. Tekkis see mõtmatuasetunne, mis oli teda mõnikord varemgi vällanud. Tekkis mingi kummuline vaimne erutusseisund, mis kõige tavalisemate juhtumite taga nägi midagi sümboolset. Ja seegi kord ei olnud erandiks.

Martinile tundus korraga, et kogu tema elu ongi olnud aina kukkumine ja tõusmine. Ikka ja jälle on torganud Elu tema talle alla mõne veereva kivikese ja niitnud ta jalust maha. Juba keskkooli eelviimastest klassist alates, kui tema metsavahist isa langes tulevahetuses salaküttidega. Siiski oli ta suutnud end jalule ajada ja näljaga pooleks kooli lõpetada.

Just nagu hüvituseks selle hoobi eest oli Elu teda siis mitu aastat soosinud. Oli lasknud tal kätte saada ülikooli lõpudiplomi, oli lasknud tal aspirantuuris kandidaaditööga poole peale jõuda — ja paisanud ta siis jällegi põrmu. Temalt oli võetud töö, jäetud ta iseenda hooleks, et ta läheks põhja või muutuks egotsentriliseks erakuks.

Kumbki võimalus ei saanud teoks. Elu oli paigutanud ta tribüünile pealtvaatajaks, ja selles osas pidas ta paar aastat täiesti edukalt vastu: jälgis areenil rabelevaid inimesi ja jõudis veendumusele, et midagi nii fantastilist, nagu on seda inimesi ümbritsev tegelikkus, pole võimalik isegi kõige pöörasemas oopiumiuimas ette kujutada. Ent mida rohkem ta vaatles, seda väiksemaks muutus tema soov sellesse fantastikasse tagasi pöörduda. Ta ei hoolinud enam juhuslike töötste lantimisest, müüs hoopis maha oma viimased, kõige armsamad raamatud. Samuti kaotasid tema silmis tähtsuse lõpudiplom ja pooleliolev dissertatsioon, mida ta oli seni oma elus siiski saavutusteks pidanud. Nende asemele tuli hoopis tähtsamana teadmine, et ta pole mitte kedagi reetnud ja et ta on oma eluga riskeerinud sõpruse nimel. Kuid kogu see väärtuste ümberhindamine ei aidanud taastada huvi elu vastu. Aeg-ajalt tajus Martin, et ta just nagu kahestub, et teda jälgib just nagu keegi teine Martin, külm ja skeptiline. Üha sagedamini tabas ta end mõttelt, mis aina visamalt pähe tükkis: kas elu ongi üldse seda väärt, et tema küljes rippuda? Sest elu ei ole ju eesmärk, vaid ainult vahend, et ennast teostada. On aga kadunud usk eesmärgi saavutamise võimalikkusesse, milleks siis veel vahend?

Just sellel olemise ja olematuse üha kitsamaks muutuval piiripeenral ilmus Martini ellu ootamatult Tuulike. Ilmus ootamatult ja juhuslikult nagu elus ikka. Tuli mööda kõnniteed selle omapäraselt nõtkel, hapra ning hoogsal kõnnakuga, mida polnud mitte kellelgi teisel, kõnnakuga, mis Martinit hiljem alati veetles ning vaimustas.

Oli külm talveilm. Martin sammus, käed taskus, lõug rinnal. Kuid Tuulikese kõnnak sundis pilku tõstma, ja siis ta nägigi esmakordselt

neid suuri helesiniseid silmi, säravaid ning uudishimulikke. Martin ei teadnud, kes on see sihvakas noor naine, kuid ta jäi kohe meelde.

Nad mõlemad tahtsid minna oma teed. Kuid Elu ainult naeris nende tahtmise üle, viis nad kokku, tõstis jalule, kinkis neile suure armastuse, selle kõige omapärasema tunde, mille võlu seisab endajagamise lõpma-tuses: mida rohkem endast annad, seda rikkamaks ja õnnelikumaks muutud. Ja siis korraga lõi Elu selle kõik puruks, nii nagu mängimise-st tüdinud laps hävitab oma liivalossid: Tuulike suri sünnitamisel ja Mar-tini senine maailm varises kokku...

Sellest oli nüüd möödas juba kolm aastat, kuid Martin tajus selgesti, et ta lebab veel ikka näoli selle mikrokosmose rusude ääres ega suuda end kuidagi püsti ajada. Kogu aeg üks ja seesama dilemma: ühelt poolt teadmine, et kui tahad töötada ja ennast teostada, siis pead unu-stama, teiselt poolt aga alateadvuses soov kõike meeles pidada. Ühelt poolt päev oma askeldustega, mis möödub nagu unenägu, teiselt poolt öö pidevalt korduva unenäoga, mis mõjub nagu reaalsus.

Selles unenäos kannab Tuulike alati valget pluusi ja tumesinist heledate triipude ning vöötidega seelikut, mis sobis talle nii suure-päraselt. Martin näeb teda täiesti selgesti, tunneb ära tema kõnnaku. Kuid ikka on nende vahel mingi jõgi, millest Martin ei jõua üle ujuda. Tuulike seisab teisel kaldal ja Martin ujub. Kuid mida rohkem ta ujub, seda laiemaks venib jõgi, seda kaugemale libiseb Tuulike. Martin näeb veel ainult tema valget kuju — ja siis kaob kõik...

Kaob kõik, jääb ainult see piinav unenägu-elu või elu-unenägu.

Sigaret hakkas juba sõrmi kõrvetama. Järsu ropsuga viskas Martin hõõguva koni käest. Nüüd paistis see rohu seest erepunase täpina ja kustus siis pikkamisi.

Martin tõusis kraavipervelt. Ta sammus mehaaniliselt, ümbrusele tähelepanu pööramata. Jällegi keerlesid tal peas mõtted, mis olid teda pikemat aega vaevanud.

«Kui kindlalt ma uskusin, et elus valitseb range seaduspärasus. Aga see ei ole sugugi nii! Üleüldsegi mitte! Elus valitseb hoopis juhus... Jah! Tõesti! Tabab inimest mingi idiootlik juhus — ja ongi lõpp. Aga võib-olla just selles elu seaduspärasus seisabki, et ei tohi olla midagi suurt, mis läheks üle tavalisuse piiride? Ei suurt õnne ega suurt armastust. Ent kui siiski on olemas niisugune armastus, kui see täidab oma jõu ning iluga terve maailma, kas talle siis tõesti jääb kasvuruu-miks veel vaid üksainuke tundmatu kosmoseavarus — surm? Surm!... Ei, armastus ei sure ju iialgi, ta ainult läheb hauda.»

Martin jäi järsku seisma, vaatas nagu unest ärgates ümberringi. Ta oligi teeotsast mööda tulnud ja pidi natuke maad tagasi minema, et jõuda ümber järveotsa kulgevale liivasele külavaheteele.

Lõpuks oli tal kodutee jalge all. Ta lisis sammule pikkust, et kiire-mini koju saada ja magama heita, kui märkas teispool järve nõrka tule-silma, valgust, mis kumas tema isakodu aknast.

Ta jäi seisma, teda haaras ärevus. Mis seal lahti on? Viimased aastad olid istutanud temasse iselaadse kartuse kõige sellise suhtes, mis tavalis-test normidest kõrvale kaldus. Iga niisugune erakordsus tõi talle pähe eelkõige mõtte, et on juhtunud midagi halba.

Kuid viimased aastad olid õpetanud teda ka ärevust ja hirmu endas maha suruma. Nõnda Martin tegigi, ja majaukse avas ta juba väliselt täiesti rahulikuna, naeratus näol.

Ja seda just vaja oligi, sest üliõpilaseseisusesse astumine pole igapäevane sündmus. Veelgi tähtsamaks aga muutub see loomulikult siis, kui selleks verivärskeks tudengiks on sinu väike õde.

4

Martin oli harjunud Eppu väikeseks pidama neid lahutava kahe-teistaastase vanusevahe tõttu, harjumus aga on jõud. Tegelikult oligi Martini poisipõlv möödunud igasugustes ettevõtmistes koos oma nooremate vendadega. Alati oli tema kõikides mängudes eestvedajaks olnud. Mängisid nad indiaanlasi, siis oli tema Winnetou, mängisid nad merehädalisi üksikul saarel, siis oli tema Robinson, mängisid nad palli, siis andis ta vendadele kolm elu, endale jättis ainult ühe, ja tuli ikkagi võitjaks. Võitjaks jäi ta ka tollel difteeriauditalvel. Aga kui ta viimaks tõvevoodist tõusis, siis polnud enam vendi ja oli lõppenud tema poisipõlv. Ta sisemaailma olid tunginud esimesed hirmuviirastused.

Tollal olid kujuneva nooruki ja pisikese lapse omavahelised suhted täpselt kindlaks määratud need kaks mõistet: suur vend ja väike õde. Praegu aga, kui Martin lauas istus ja pilgul laskis ringi käia, pidi ta endale hämmastusega tunnistama, et see kunagine suhe ei vasta üldsegi tegelikkusele. Kui aga siiski selle juurde jääda, kelleks tuleb siis nimetada Kirstit? Too on ju Epustki viis aastat noorem.

Kirsti nooruslikkusega olid kooskõlas pehme lõuajoon, kaarduvad rinnakumerused ja sihvakas, harmooniline kehakuju; haprus ning tugevus ühinesid selles kahekümneaastasest neius omapäraseks särtsakaks graatsiaks. Tema silmad aga vaatasid maailma hoopis tõsisema pilguga, kui selliselt ealt võiks oodata.

Niisuguse pilgu põhjuseks pidas Martin Kõivusaart, Kirsti kodukohta, kus oli maksnud seadusena vanaisa Jaagupi tahe. Ja võib-olla oli tal õiguski.

Nagu kogu ümbruskond, nii teadis ka Martin Jaagupi lugu. Oli mees rassinud, et kiskuda Ussisoolt põllumaad oma vabadikukoha tarbeks. Oli rassinud ise ja polnud armu andnud naisele ega poegadele. Kuid sõda ja uued ajatuuled kandsid pojad laiali, polnud neil tahtmist kehavadel soosiiludel ränka vaeva näha. Kõivusaarde jäi ainult vana Jaagup oma Miiliga ja sõjas langenud Ernstist poja väikese tütre Kirstiga. Nende jõust ei piisanud, et võsa pealetungi tagasi lüüa. Hooned hakkasid lagunema, põllud võsastuma, kuni võimuorganid tegid otsuse: anda Kõivusaare endine vabadikukoht «Avangardi» kolhoosilt üle Karulaane õppe-katsemetskonnale.

Kuid see arvestus oli tehtud ilma Jaagupita. Tema ei hoolinud korterist kolhoosi keskuse lähedal ega sealsest aiamaast, tema tahtis siia sooservale jääda. Nõnda ta jäigi Kõivusaarde, jäi sinna oma surmani. Viimase aasta oli Kirsti teda põetanud, kuna Miili oli juba surnud, ja Kirsti oli ka vanaisa silmad selle aasta kevadtalvel kinni vajutanud. Siis oli ka tema sealt tulema tulnud, ja praegu seisid kunagise vabadikukoha lagunevad hooned täiesti mahajäetult. Martin oli täna Kõivusaarest mööda sõitnud ja pidanud paratamatult mõtlema sellele, kui erinevad on iga sugupõlve püüdlused ja arusaamad.

Kuid sellisele järeldusele jõudmiseks poleks olnudki vaja Kõivusaarde minna, sest vaevalt oli Martin lühidalt kirjeldanud oma nurjunud bridžiõhtut, kui ema lausus:

«Upsakad on need Palmid alati olnud, ja pärast seda, kui Riina selle lapse sai, on nad veelgi upsakamaks läinud, nii vana Reet kui ka Riina. Õige mul veel asi, kui saad niimoodi lapse, et mitte keegi tema isa ei tea! Mina olen neli last ilmale toonud, nende isa pärast pole pidanud mitte keegi pead murdma, aga mis uhkust ma sellepärast enda üle tundsin? Ja laps on ikka laps. Aga Riina järgi tuleb nõnda välja, nagu oleksid ilma isata lapsed paremad, targemad, andekamad ja teab mis kõik veel. Samuti pidavat ta oma kodus vahel napsivõtmisi korraldama, ja alati endast nooremate meestega. Seal siis pidi kõiksugused tembud ära tehtama...»

Martin kuulas ema juttu sõnagi lausumata, kuid oma sisimas vaidles ta sellele vastu. Mida pidid need naised siis tegema, kellele elu seaduste poolt määratud mehed sõda noorukieas ühishaudadesse viis? Ema on vana kooli inimene, temalt ei või nõudagi, et ta Riina-taolisest iseisvast naisest aru saaks. Ja mis puutub napsivõtmisesse ja endast noorematesse meestesse — eks rahvasuu armasta alati sääsest elevanti teha. Ema arvamus tõttu Riina just nagu tõusis Martini silmis, eriti kui ta mõtles sellele, et Riinal on tulnud põhiliselt omal käel elus läbi lüüa. Martingi mäletas velsker Palmi, mäletas tema matust, juttu tiisikusest kui surma põhjusest, mäletas Riinat, kes oli käinud õppeaasta lõpuni koolis leinakrepis vormimütsiga.

Ja kuigi ema kõneles ainult Martinile, oli ta tahtmatult puudutanud väga laia ning põnevat teemat, mis kõiki huvitas. Kirsti laususki kohe:

«Aga kust meie teame, mis tegelikult selle kõige taga peitub? Võib-olla on siin tegemist koguni salaarmastusega? Reinukese isa on ehk polaaruurija või kaugesõidukapten, kes on praegu kusagil ära. Riina ootab teda, ja kui ta kord tuleb...»

«Sina, Kirstike, ära loe nii palju romaane,» ütles ema. «Nendes ju muust ei räägitagi kui ainult armastusest. Aga kus see armastus siis on? Kuhu sa ka ei lähe, muud juttu ei kuulegi: need läksid lahku ja nood läksid lahku. Säh sulle armastus!»

«Oi, memm!» hüüatas Epp. «Sina ajad kõik ühte patta. Kuid armastus ja abielu — need on kaks hoopis ise asja.»

Martin muigas sisemiselt: ei tunne see minu väike õeke ühte ega teist, aga küll teeb tähtsat nägu!

«Kuidas kaks ise asja?» imestas ema. «Kas loe lehte või kuula raadiot, alati käib seesama jutt, et vanasti abielluti raha ja varanduse pärast, praegu aga üksnes armastuse pärast. Imelikul kombel aga püüsid need ilma armastuseta abielud koos, loodi ikkagi oma kodu, kasvatati lapsed üles ja neist said korralikud inimesed. Praegu aga... Jah, kui minul võimu oleks, siis mina keelaksin küll ära nendel inimestel paarimineku, kes teevad seda armastuse pärast. Sellest ei tule muud kui igavene tüli ja pahandus.»

«Sina, memm, ripud ajast ja arust läinud armastusekäsituse küljes,» sõnas Epp.

«Ehtsad tunded on üldse ajast ja arust,» ütles nüüd Martin, «sest nad nõuavad hirmus palju aega. Aga kellel on tänapäeval aega? Ainult nendel vähestel, kes suudavad end sellest tõttamise massipsühhoosist mingil moel päästa. Teised lepivad kiirustamise ja pealiskaudsusega, ühesõnaga — ersatsiga. Naeratuse asemel grimass, viha asemel hüsteeria, armastuse asemel erootika.»

«Pigem juba erootika kui halearmas ning lääge müüt,» arvas Epp ja

lisas: «No kuidas saab meie aja inimene tõsiselt võtta sellist iganenud arusaama, mille järgi armastus on midagi siirupitaolist?»

«Mõistus on muidugi väärt asi,» nentis Martin. «Ja sinu põlvkond on kasvanud mõistuse ja teadmiste jumaldamise vaimus. Just seepärast on ta poetiseerinud abielu, loonud vana purustatud müüdi asemele armastusest uue müüdi abielust. Kuid nagu kõikides müütides, nii peitub ka selles hirmus hädaoht — pettumine. Minu generatsioon võis pettuda ainult armastuses, sinu põlvkond saab aga pettuda ainult abielus. Ja pettubki, nagu näitab see lahutuste epideemia ja viimasega kaasnevad hädad.»

«Teie mõlemad räägite nendest asjadest hirmus keeruliselt,» ütles nüüd ema küll natuke etteheitvalt, ent ühtlasi kõlas tema toonis pisike uhkusetunne oma haritud laste suhtes. «Mida kõike seal küll peab olema! Kohe pea hakkab ringi käima, kui mõtled. Aga abielu ei ole ometi mõni lõbu- või naljaasi. See on raske koorem, mida mees ja naine peavad nurisemata vedama.»

«No ega ikka ei saa lasta ennast tuhvialuseks ka teha,» tähendas Tõnu siiralt.

Kõik hakkasid naerma. Tõsine jutuajamine sellel põneval teemal oligi sedapuhku otsas. Mitte keegi ei tahtnud enam oma seisukohti põhjendada ega teisi nende paikapidavuses veenda. Hakati sööma-
jooma. Ükski ei võtnud enam tuld, kui Martin just nagu kokkuvõtteks lausus, et armastus või abielu iseenesest ei tähenda muidugi õnne ega rõõmu, ei tähenda üldse mitte tuhkagi, et õnne ja rõõmu eest armastuses ning abielus on kaks inimest tänu võlgu ikkagi ainuüksi isendile.

5

Epu tudengiks-saamise pidu kestis kõvasti üle südaöö. Kuid viimaks lõppes ta siiski, nagu lõpeb kõik siin maailmas. Martin läks trepist üles oma tuppa. Joodud veinist hoolimata ei tundnud ta end unisena, pea oli nagu liigagi selge, meeled kummaliselt erutatud.

Toas oli palav ja lämbe. Martin lükkas aknapooled valla ja hingas paar korda sügavalt.

Väljas võimutses põhjamaine suveöö. Suure võlurina oli see üles sulatanud järveäärsete puude piirjooned, muutnud sanglepad-paiud mustendavaks taustaks, maalinud sellele valged kasetüved tontlikkahvatute triipudena. Öö oli pannud vana pehkinud kännu rohekalt hiilgama, öö oli pannud lilled, puud ja rohugi tugevamini lõhnama. Kuid sellest kõigest oli talle veel ikka vähe. Ja nõnda puistas ta sellesse sinakasse hämarusse heledaid liblikaid, kes ilmusid justkui olematusest, välgatasid korraks, ja kadusid jällegi. Kusagil alustas öösorr oma pikka nukrat nurru, mille katkestas kassikaku kähisev naer. Jasmiiinid muutusid valgeks kobrutavaks kosevahuks ja lõhnasid meelelt. Tavalistest lilledest, puudest ja pöösastest oli saanud fantastiline, nõiutud mets. Kas pole sellel kasetüvel selgesti näha kortsuskulmuline raugapale? Kas ei tõuse seal taeva poole ahastuses ja needmises tõstetud käed? Kas pole need sirelipöösad nagu hiiglase pea? Veel natuke aega seista, veel natuke aega oodata — ja ilmuvad metsapiigad, ilmuvad Murueide tütreid, kes alustavad tantsu . . .

Martin tõmbas käega väsinult üle otsmiku ja muutus nukraks.

«Milleks see kõik?» mõtles ta. «Minu kõrval ei ole ju enam Tuulikest,»

kellega seda jagada. On öö, on nõiutud mets, kuid Tuulikest ei ole ja seepärast pole kõigel vähimatki tähtsust.»

Vein ja öhtused vestlused andsid vaba voli kõigele sellele, mis muidu oli kusagile alateadvusse surutud. Jällegi tundis Martin end kaitsetuna nende hirmuviirastuste ees, mis olid noorukipõlves tema hinge ladestunud. Jällegi tajus ta teravalt seda pidetusetunnet, mis oli temas pärast Tuulikese kadumist tekkinud ja aina süvenenud, süvenenud seda rohkem, mida enam ta oli endale korranud, et ta peab sellest üle saama, peab täie pingega tööle hakkama, peab... Ah, nendest tarkadest ja mõistlikest argumentidest polnud vähimatki kasu, sest selles maailmas ei saa kõiki probleeme seletada ja lahendada mõistuse abil.

Martin teadis seda, ent siiski hakkas ta järjekordselt mõistuse ja loogika abil lahendama oma abielu mõistatust, seda kummalist mitme tundmatuga võrrandit. Mõistusega võttes olid selles kõik tegurid miinusmärgiga, alates Tuulikesest ja temast endast, ja ometi, missugune täiesti vastupidine särav resultaat.

«Tegelikult kohtusime me ju sellel hetkel, kus meie mõlema elus valitses niisugune madalseis, mille kohta sai ütelda ainult *non plus ultra*. Tuulike tuli haiglast laastatud tervise ja ülitundliku närvikavagá, surmamõistetuna, kes pääsenud ainult uue, äsjaavastatud ravimi tõttu. Minust pole mõtet rääkida. Kumbki meist pole mitte midagi, kumbalgi meist pole mitte midagi. Ent meie kahekesi ja üheskoos moodustame korraga jõu. See meis pulbitsev jõud otsib väljapääsu, ehitab kõige primitiivsema instinkti pinnasele kõige keerulisemad ja kõige ilusamad lossid.»

Martin läitis järjekordse sigareti ja hakkas poolhäämaras toas edasitagasi kõndima.

«Mind peetakse töökaks, andekaks, lootustandvaks teadlaseks. See kõik on vale! Kõik, mida ma olen uurinud, kõik, mida ma olen kirjutanud, see kõik oli ainult Tuulikese tõttu. Tegelikult tahtsin ma ainult temale tõestada, et ma midagi suudan, et ta ei teinud viga, kui tuli minu juurde. Kõikidele oma teaduslikele töödele peaksin ma tegelikult panema sõnad: «Pühendatud Tuulikesele», sest see on sulatõde.»

Martin mõtles oma abielule, mis väliselt oli kõige tavalisem olnud, koosnenud väikestest rõõmudest ja muredest, väikestest traditsioonidestki, nagu näiteks kakao igal pühapäevahommikul argipäevase kohvi asemel. Suvised matkad, teatris ja kinos käimised, kohvik — selles kõiges polnud midagi ebatavalist. Võib-olla erines nende abielu niioelda tüüpabielust natuke selle poolest, et nad püüdsid võimalikult vähe aega raisata majapidamismuredele, eelistades sööklat ja lihtsaid toite mitmekäigulistele lõunasöökidele. Võidetud aega oli ju hoopis toredam kasutada mõne kontserdi kuulamiseks või raamatu lugemiseks või kõige sagedamini lihtsalt vestlemiseks.

Kõik oli olnud äärmiselt tavaline, äärmiselt lihtne, ent ometi oli selle kõigega alati liitunud mingi suur tundmatu tegur, mis oli andnud kõige harilikumatelegi, päevast päeva korduvatele askeldustele omapära ning erakordsuse haruldase võlu.

«Meie elu oli nagu suur lakkamatu improvisatsioon. Me olime nagu lapsed, kes otsivad kogu aeg kõige kaunimaid kalliskive sellest suurest aardest, mida nimetatakse Eluks. Ja kui kumbki meist midagi leidis, siis ruttas ta seda teisele näitama, et rõõm veelgi suuremaks muutuks.»

Jah, nõnda oli see kõik olnud, ja mõistusega võttes oleks tulnud sellest kõigest jõudu ammutada, et edasi elada. Tegelikult aga tekitas

see kõik Martinis ainult nukrust, mille taustal igasugune kinnitus iseendale, et «peab üle saama», tundus just erakordselt naeruväärseks. Seepärast ei hakanudki ta enam mingile «ülesaamisele» mõtlema, heitis hoopis voodisse ja ütles endale:

«Pean katsuma uinuda — ja eks siis hiljem näe...»
Koidueelses hämaruses lõi silmapiir õhetama.

6

Päike seisis keskhommikus nagu halastamatult lõomav tulekera. Juba kaks nädalat polnud tulnud vihmatilgagi. Ja ka tänane augustihommik töötas palavat ning põuast päeva.

Moldorg, mille veerel metskonnahoone asus, näis tolmununa ja troosituna. Orunõlv sööstis siit, allapoole punase pragunenud savina, aeglustas oma jooksu hõreda söödina, millesse kollaseid tulikaid ja punetavaid oblikaid tikitud, ja takerdus viimaks tihedasse rohtu ja ojaäärsetesse leppadesse, mille läikivaid lehti kattis hall tolmuks. Kuid orunõlv jätkas oma teed, murdis hallide rändmunakate alt läbi, libises üle kivise orupõhja ja hakkas siis jällegi tõusma. Nüüd aga läks see juba palju aeglasemalt, nagu väsinult. Algul mööda madalat helerohelist ojalammi, siis katkestas paarimeetrise hoogsa tõusu kollakaspruun kruusatatud tee, mis orunõlva oli sisse lõigatud, ja siis jäi veel ainult nelja-viie meetri kõrgune savisein, millesse vesi oli sügavalt vagusid küündnud. Siin kasvasid juba männid ja kuused. Nende helkiivat tumerohelust aga polnud ei palavus ega tolmu tuhmistada suutnud.

Martin istus metskonna laboratooriumis oma laua taga, toksis pliiatiga hajameelselt vastu lauaklaasi ja vahtis läbi püünilükatud akna selle moldoru ristprofiili. Kujutlusvõime ja teadmised aitasid täita neid lünki, kuhu silm ei ulatunud. Ta näol oli veidi väsinud ilme ning ta ei näinud märkavatki, et tema töölauale on pandud vaas värskete nelkidega. Kirsti arvates oleks ta pidanud seda kindlasti märkama, sest nii vaas kui ka lilled olid ilmunud Martini lauale alles täna.

Kuid mehe hajameelne pilk ilmselt ei näinudki nelke. Kogu selles ükskõiksuses oli midagi solvavat ning vihale-ajavat. Ja ehkki Kirsti väga hästi teadis, et Martin hakkab Järveotsa katsealal proovima, kuidas punakas-männivaablasti BS-viirusega nende seas levinud haigusse nakatada, katkestas ta pneumaatilise selgpritsi pihusti puhastamise ja küsis:

«Mida me katsealal tegema hakkame?»

Ta pidi oma küsimust kordama, alles siis suutis ta Martini ringiuitavad mõtted siia laboratooriumi tuua. Kahjuks taipas mees kohe, et Kirstit ei ajendanud küsima teadmishimu, ja nõnda vastas ta, hääles kerge ironia:

«Katsume imetajate olemasolu pikendada.»

«Mida see tähendab?»

«Ainult seda, et imetajate klassi ja primaatide seltsi kuuluv *homo sapiens*, kes allub samadele bioloogilistele seaduspärasustele nagu teisedki imetajad, on hakanud hoolimatult rikkuma looduses valitsevat tasakaalu, saagima seda oksa, mille peal ta ise istub.»

«Seda laulu laulab nüüd igaüks, sest see on praegu moes,» tähendas Kirsti. «Aina tehakse sõnu, ringutatakse abitult käsi — ja kõik jätkub vanas vaimus. Iga loodusekaitsja tahaks just nagu endale katastroofi

puhuks alibit muretseda, et siis oleks võimalik rinda ette ajada ja lausuda: «Kas ma ei ütelnud?» On alles silmakirjatsemine!»

«Mispärast silmakirjatsemine? Minu arvates ainult *homo sapiens*'i loomulik reageering.»

«Hea küll, olgu nõnda. Kuid mis see ikka loeb! Kõikide nende hädade vastu leiab inimmoistus rohtu.»

«Seda loodan minagi. Ainult et — seda rohtu ei leia enam *homo sapiens*'i mõistus, vaid talle järgneva *homo novus*'e oma. See on kvalitatiiivselt täiesti uus inimtüüp, kes saja tuhande aasta pärast suhtub meisse täpselt samamoodi, nagu meie praegu suhtume neandertallasesse.»

«Ma ei oska selle peale midagi kosta,» kehtas Kirsti õlgu.

«Mida siin ikka kosta. Meie elu ajal ei juhtu nagunii mitte midagi. Ei tule jääaega ega teki ka uut inimtüüpi. Ei maksa pead murda probleemi kallal: missugune on meie maakera saja tuhande aasta pärast? Meie ülesanne on männivaablase bioloogiline tõrje, katsume sellega toime tulla oma parima arusaama kohaselt.»

Martin tahtiski tööle asuda, kuid just sellel silmapilgul tuli laboratooriumi väike Rein, punane pall kaenla all. Ta tuli kartmatult kohe toa keskele, nii et aknast langev lai päikesevööt pani ta lauba ja punase palli särama.

Kirsti kortsutas kulmu ja ütles:

«Ole hea poiss ja tule homme. Täna on meil hirmus palju tööd!» Vaatas siis Martini poole: «Katsealal ka veel vaja ära käia.»

«Küll jõuame. Õigeks ajaks ei saa oma tööga valmis ainult kääpardid ja entusiastid: esimesi takistab tobedus, teisi — liigne vaimustus. Meie aga ei kuulu kumbagi liiki, nii et . . . Tule siia, Rein!»

Kirsti kehtas õlgu ja võttis pihusti uuesti käsile.

Tegelikult suhtus Kirsti väikesesse Reinusse hästi. Just tema oligi selle naakmanni laboratooriumi toonud, sest kus laps siis ikka peab olema, kui vanaemal majatalituste tõttu polnud paaril korral võimalik tütrepoja järele vaadata. Kuid poisile meeldis siin katseklaaside keskel olla, veekraani kruttida ja suurest raamatust karude-põtrade pilte vaadata, meeldis nii väga, et ta hakkas üsna sageli siin käima ka omal käel ja sai peagi Martiniga suureks sõbraks.

Lapse kiindumine Martinisse oli Kirstis tekitanud segaduse. Sest kuigi ta oli maailmas kõigest kakskümmend aastat elanud, teadis ta ometi, et väikestel lastel on olemas mingi vaist, mille abil nad eksimatult kindlaks teevad, kuidas täiskasvanud nendesse suhtuvad. Ilmselt peaks siis Martini ükskõiksuse ja nagu hoolimatuse taga vähemalt hea süda peituma.

Selliseid keerdeid mööda olid Kirsti mõtted liikunud, kuni ta äkki märkama hakkas, kui inetu ja korratu on nende laboratoorium. Isegi mitte ühtegi lilleõit pole siin. Astub mõni võõras sisse, vaatab ringi ja pärast räägib . . . Teadagi, mida niisugune räägib — laob kõik süü muidugi Kirsti turjale, ehkki peamine soditegija laboratooriumis on Martin. Nõnda siis oligi Kirsti ainult oma reputatsiooni päästmiseks Martini laua korda teinud ja vaasi nelgid toonud. Kuid siiski asus kusagil tema südamesopis soov, et mees neid lilli märkaks, midagi ütleks, kas või naeratakski. Midagi seesugust aga ei juhtunud, ja nõnda langes pettumusest võrsunud meelepaha Kirstilegi ootamatult hoopis väikese Reinu kaela, nagu veelkordseks liigseks kinnituseks tuntud tõsiasjale, et kõige sagedamini tuleb just süütul inimesel kannatada.

Kuid Kirsti ei teadnud, et Reinu nägemine tõi Martinile alati kõigepealt mõruvõitu mõtte oma pojast, kes oleks olnud nüüd peaaegu niisama vana, kui poleks juhtunud toda katastroofi. Ja Kirsti ei teadnud ka seda, et viimase kolme aasta jooksul oli Martin pikkamisi, kuid kindlalt jõudnud arusaamisele, et tal ei õnnestu end enam petta ega mitte millegi taha peita. Ta arvas oma pilgule avanevat illusioonideta maailma, kus kõik inimeste tähtsad toimingud ja püüdlused tunduvad ainult laste mängimisena liivakastis. Martin aga tajus selgesti, et tema ei suuda enam selles liivakastis asjatada — ja tal oli sellest ääretult kahju. Kuid just seetõttu läks tal süda alati soojaks, kui ta juhtus kokku inimesega, kes uskus siiralt oma tööde ja tegemiste suurde tähtsusesse. Ja selline inimene võis peaaegu alati loota Martini abile. Nõnda oli ka väike Rein saanud Martini suureks sõbraks ja temale mõtles Martin sageli. Mõtles, et võiks ojale vesiratta üles seada või orunõlvale kepi otsa tuuliku võrisema panna, võiks puuhalust purjeka voolida ja lasta sellel üle järve sõita.

Kõike seda oli omal ajal teinud tema isa, ja Martin mäletas veel praegugi, missuguse kärsitusega ta oli oodanud, millal isa ometi lõpetab järjekordse lelu meisterdamise. Sest Martini ja tema nooremate vendade meelest olid need mänguasjad juba ammugi valmis, ent isa aina vestis ja vestis, murule langesid õhukesed puulaastud ja poiste kannatus oli katkemise äärel.

«Tule siia, Rein,» kutsus Martin.

Ent selles kutses polnud käsku, selles kutses oli ainult luba siia jääda. Laps tajus seda ja unustas kohe Martini.

«Kui palju on ta siiski Riinalt pärinud,» mõtles Martin, silmitsedes lapse natuke kandilist rindkeret, kõrgete ja tugevate põsesarnadega laia nägu, tumedaid juukseid ja halle silmi. «Aga siiski tundub temas ka midagi hoopis erinevat olevat. Võib-olla seetõttu, et tema silmad pole jahedad, kuigi nad on hallid nagu Riinalgi.»

Kuid nüüd polnud enam aega mõtisklusteks, sest nagu lapsed ikka, nii oli ka Rein teoinimene pealaest jalatallani. Selles eas avastab inimesehakatis maailma siira kirkliku uudishimuga, täieliku eneseunustusega ja kadestusväärse keskendumisega — ja Rein polnud mingiks erandiks. Ta suu vajus veidi paokile, pall kukkus põrandale, ja juba ta asuski selgpritsi läikivat kraani kruttima. Kuid see ei meeldinud sugugi Kirstile, kes käskis poisil palli jalust ära koristada ja oma näpud «Automaksist» eemal hoida. Martin arvas küll, et las laps mängib pealegi, kuid Kirsti jäi kindlaks ja rõhutas, et mingisugunegi kord peab isegi siinses laboratooriumis valitsema. Sellisele argumentile oli muidugi raske vastu vaielda, ja nõnda Martin Reinule ütleski:

«Tule vaata parem lindude raamatut. See prits on igavesi vempe täis. Võtab mõnikord uudishimulikul ninast kinni ja enam lahti ei lase.»

Nõnda sai Martin küll poisil näpud «Automaksist» eemal hoida, kuid raamatu vaatamisest ei tulnud siiski midagi välja, sest pärast sellist põnevat hoiatust kiindusid väikemehe mõtted seda tugevamini läikiva aparaadi külge. Martinil tuli vastata küsimustele, kas see riistapuu Muril ka ninast kinni võtab, kas ta valusasti pigistab, kas Muri saab oma kausist siis suppi lakkuda, kui prits teda ninast kinni hoiab. Ja nõnda tekkis kahe mehe vahel suur-lai jutuajamine selle ninanäpistaja teemal, mis tundus Kirstile tobeduste tobedusena. Juba marssisid nood kaks mööda Linnuteed, vits peos, «Automaks» aga lubas end parandada

ja väga paiks muutuda, ja mida edasi, seda totramaks kogu lugu Kirsti meelest läks. Kuid polnud võimalik ka päris pahaseks saada, sest Reinu kuulamisõhin näis sütitavat Martinitki, kes just nagu unustas hetkeks kõik ja tundus samasuguseks väikemeheks muutuvat nagu tema vestluskaaslane. Rein kõgistas naerda, kui «Automaks» nurka pandi, ja tahtis veel midagi küsida — kuid siis lõppeski kõik nagu lõigatult: akna taga seisis vanaema, range ja asjalik.

«Kaua ma pean sind ootama? Selle ajaga oleks meil poes juba käidud.»

Nüüd asetused kõik asjad jällegi oma õigetele kohtadele. Rein hakkas vanaemaga silla poole minema, Martin võttis oma töö käsile. Ja nõnda ta ei saanudki teada, et tegelikult oli Rein siia tulnud hoopis oma mahaunustatud auto järele.

7

Lõpuks ometi oli mootorratas metskonna garaazis. Terve kilomeetri oli Martin teda käe kõrval ajanud ja mõtelnud, et ikka peab tee peal vedelema mõni nael, mis leiab endale paraja koha rattakummis. Hea seegi, et vähemalt katsealal sai ära käidud.

Ta oli higine ja väsinud, tal polnud tahtmist kummi lappima hakata. Homme ka päev.

Nüüd aga kiiresti koju. Alla punasest savist orunõlvast, üle ojasilla, piki kruusateed vanasse mõisaparki, järvenukast mööda — lühimat teed kaudu otse koju.

Nõnda oli Martin kavatsenud, ent ometi istus ta praegu purjepaadi küljepingil, hoidis kliivrisooti ja loksus selle leitsakuga Karulaane järvel tuulevaikus.

«Polnud lihtsalt midagi parata,» mõtles ta. «Ma ei saanud ometi tagasi lükata Riina ettepanekut: tulla tema purjepaati ja lasta end kodu alla sõidutada. See lihtsalt poleks sobinud. Kui sageli määrab meie käitumise olukord ise, kõige tavalisem hirm, et ootusevastast käitumist võidakse valesti tõlgitseda.»

See kõik oli küll täiesti õige, ent samas tajus Martin selgesti, et ka praeguses olukorras ei käitu ta sugugi ootuspäraselt. Vaikib, on hajameelne. Ta võttis ennast kokku, nii et võis kõige tavalisemal toonil mittemidagiütlevat seltskondlikku vestlust alustada.

«Ilusa nime oled oma purjekale andnud. «Sinilind». See on ju unistuste, igatsuste ja õnne sümbol.»

«Pigem küll ainult kirjanike väljamõeldud sõna,» vastas Riina sellel poolnaiselikul-poollapselikul häälel, mis oli just praegu eriti teravas vastuolus kogu tema välimusega. Valge trikoo tõstis esile pronkspruuni ülakeha mehelikkuse ja tugevad lihaselised jalad. Ent sealsamas on jällegi need laiad puusad ja see hää... Just nagu istuks roolis mingi androgüün, kes vaheldumisi muudab oma sugu. Ja ilmselt toimuski Riinas parajasti selline muundumine, sest ta tõstis oma jalad vastasuvale pingile ja lausus kergelt edvistades:

«Tänu purjespordile olen ma absoluutselt terve. Mu kopsud on ilma leiuta.»

«Minu teades ei ole sul kopsudega iialgi midagi lahti olnudki. Vähe-malt mina pole kuulnud.»

«Ei olegi. Aga kui kellelgi isa sureb tiisikusse, siis...»

«Andesta, et ma selle peale ei tulnud. Mõtlesin oma mõtteid ja...»

«Pole midagi. Kõik mehed on egoistid. Ma tean.»

Martin taipas, et Riina servis talle vestluspalli, mille peaks kõikide reeglite kohaselt üle võrgu tagasi lööma. Kuid vaidlus egoismiteemal tundus talle lamedana ja ta ei võtnud väljakutset vastu. Seepärast ta lausiski nõustuvalt:

«Ilma meeste egoismita ei torkaks ju naiste altruism silma.»

«Anna sooti veidi järele,» kamandas Riina, kelles ilmselt jällegi oli järjekordne muundumine toimunud. «Võib-olla püüab kliiver mõne nõrga tuulehoo kinni. Puri ju lausa lotendab.»

«Kas nii on hea?»

«Käib küll,» tähendas Riina asjalikult ja jätkas siis jällegi veidi edvistaval häälel: «Üliõpilaspõlves sai kogu Emajõgi läbi seilatud, Võrtsjärvel ja Peipsil käidud. Ma täitsin isegi teise spordijärgu. Eile olin linnas, vaatasin, Emajõgi on selle põuaga nii väikeseks jäänud, et lausa hirmus... Ah mis ma seal tegin? Raadio ajas peale nagu uni, et peaksin paar tervishoiulist loengut lastele. Eile siis jõudsingi lõpuks nii kaugele, et rääkisin stuudios oma jutu lindile... Ei, sellepärast ei tasu sul küll raadio saatekava jälgima hakata,» naeris Riina meelitatult ja jätkas: «Aga mulle tehti veel põnevam ettepanek: esineda televisioonis saatesarjaga hügieeni ja esteetika vastastikustest suhetest. Nad olid kusagilt teada saanud, et omal ajal kandidaaditööd tehes tundsin natuke huvi selliste probleemide vastu. Kuidas mõjub haige meeoleule näiteks palati kujundus või seinte värv...»

«... või arsti enesekiitus,» mõtles Martin, ent lausus Riinale hoopis komplimenti, mida peab igal seltskonnas liikuvale inimesele tagavaraks olema. Et jutuaajamist läbi lõigata, tõmbas Martin taskust sigaretipaki.

Tuuletus leitsakus hajus kahe sigareti suitsu laisalt. Riina huuled hoidsid sigaretti kuidagi pingsalt, nii et suu muutus nagu veretuks kriipsuks. Jäi mulje, et tema suunurgast ei kanguta seda enam ükski jõud.

Martin hoidis sigaretti lõdvalt sõrmede vahel, tõstis selle aeg-ajalt täidlaste huulte juurde ja tõmbas pika söömu. Ta silmitses ükskõikselt hõõguvast otsast kerkivat peenikest suitsuvinet, pilutas silmi veepinnalt peegelduva päikese tõttu, kuni hakkasid kaduma see järv, see leitsak ja see paat, asendudes teise järve, teise leitsaku ja teise paadiga.

Jah, tookord hoidis tema rooli, Tuulike aga oli madruseks. Mitu tundi ristlesid nad tolle üüripurjekaga tollel teisel järvel, mille nende fantaasia muutis küll hädaohtlikuks Mereröövlite laheks, küll mereäärse suurlinna sadamaks, küll kariderohkeks väinaks. Nad avastasid endi jaoks ühe saare teise järvel ja leidsid igal saarel midagi põnevat. Suurte kivide alla oli maetud helkivaid aardeid, kustunud tuleasemed jutustasid vapratest maadeavastajatest, mustaks suitsunud katkise põhjaga kastrul aga oli salapäraselt hukkunud tsivilisatsiooni tummaks tunnistajaks. Martin ei suutnud meenutada enam ühtegi sõna nendest lapsikustest, mida nad olid seal kokku fantaseerinud, kuid meelde oli jäänud suur rõõm tollest ilusast päevast, mil taevakumm oli olnud nii kõrge ja sinine, mil päike oli olnud nii lõõskav ja varjud nii teravad. See rõõm oli tekitanud neis mõlemas tunde, et nende elu on lõputu, et nad jõuavad teoks teha kõik oma unistused.

Kliiver lõi järsku laperdama, sigaret suitsatas vette, soot lõikas Martinile peopesasse. Mees tõmbas kliivri pingule, kuid see oli juba asjatu vaev. Üksik äraeksinud tuuleiil oli kadunud.

«Jäid tukkuma,» nentis Riina enesekindlalt, nii et Martinile tuli tunne, nagu olekski see ootamatu jahe tuuleil just Riina suust vastu kliivrit paiskunud. Varises hoobilt kokku see mälestuste maailm, kus taevakumm oli olnud nii kõrge ja sinine. Ent võib-olla just selle kõige tõttu ta märkaski, et Riina on kuidagi närviline ja erutatud. Ometi ei teinud ta sellest väljagi, möönis ainult, et see leitsak ajab tõesti une peale.

Kuid just selline rahulikkus ei meeldinud sugugi Riinale, kes veidi põlglikult lausus:

«Jumal küll, kui nõrgakesed need mehed on! Noh, oma Reinukesest kasvatan ma küll hoopis teist liiki mehe!»

See oli ilmne tülinorimine, kuid nii läbipaistev ja primitiivne, et ainult armunu või poisike oleks sellest tuld võtnud. Et aga Martin kummassegi liiki ei kuulunud, siis vaatas ta korraks Riinale otsa, püüdes ära mõistatada: milleks see kõik? Kuid samas meenus talle Rein, meenus, kuidas see väikemees oli seisnud keset laboratooriumi, kuidas aknast langev lai päikesevööt oli pannud ta punase palli särama, ja sellele mõeldes Martin lihtsalt pidi naeratama. Ja see naeratus kandus tema hääldegi, kui ta ütles:

«Jaa, poiss on sul tore. Käib meid sageli laboratooriumis vaatamas.»

«Tean. Kui ta saaks, siis ta mujal ei olekski. Lehitseks aina lindude raamatut ja keeraks veekraani,» lausus Riina jahedal toonil, mis muutis Martinigi tõsiseks. Tuli meelde, mida oli lausunud Epp, kui nad pühtisesid tema suurpäeva. «Jäta see jõngermann rahule,» oli öde talle ütelnud. «See laps on Riinale nuku eest, kuid ükski tüdruk ei hoia midagi nii kiivalt kui oma nukku.»

«Kas sa külarahva jutte ei kardagi?» küsis Riina korruga pilkavalt, tegi väikese pausi, viskas peaga nagu peru hobune ja lõpetas võidurõõmsalt: «Reinukese isanimi on ju Martin!»

Martin silmitses Riinat üha kasvava uudishimuga: milleks see kõik? Ja nähtavasti tajus seda Riinagi, sest ta ohkas ja jätkas nüüd juba leebelt:

«See nimi on muidugi välja mõeldud. Lugesin poisi kandmise ajal palju Roger Martin du Gard'i ja nõnda mulle see mõte tuligi.»

«Lootkem, et poiss oma suurest ristiisast maha ei jää.»

Riina näojooned lõtvusid hetkeks. Naeratus muutis ta isegi ilusaks. Siis aga tekkis temasse jällegi midagi ranget ja jäika.

Martin kastis käe vette. Vesi oli soe, öhk väreles päikeses, niiske kalmuselõhn tungis ninna. Kõik oli siin samasugune nagu kunagi tollel teisel järvelgi, ent ometi ei hoovanud sellest kõigest mingit rõõmu, vaid ainult närvilist pinget.

«Ma nägin teda linnas,» ütles Riina.

«Keda?»

«Reinukese isa.»

Martin oli kimbatuses. Teda ei huvitanud teiste pihtimused, sest aidata ei saa sellistel puhkudel nagunii. Muutud ainult võõraste saladuste kaasteadjaks ja saad kaela liigse mure: katsuda need saladused võimalikult ruttu unustada. Muidu võid veel kusagil kogemata midagi välja lobiseda — ja kellele seda vaja! Kuid samuti teadis ta, et iga inimese elus esineb silmapilke, kus lihtsalt on vaja, et keegi sind kuulaks.

«Millest te rääkisite?»

«Millest sa niisugusega räägid! Ta on minust ju mitu aastat noorem ja nii lootusetult naiivne. Saime tänaval juhuslikult kokku. Vaatas

mulle oma vasikanäoga otsa, küsis, kuidas poiss elab. Pikka juttu ma ei lasknud tal ajada. Kutsus siis õllesaali. See veel puuduks! Mina tahtsin Reinukest saada, selleks oli mul teda vaja. Elagu nüüd nii, nagu tahab. Mina teda ei tülitata, ärgu tülitagu mind ka.»

Midagi oli linnas juhtunud, see oli Martinile selge. Aga mis on temal pistmist Riinaga ja Reinu isaga, kes on lootusetult naiivne ja vaatab vasikanäoga. Tema ülesandeks on praegu ainult kuulata, kuulata seda juttu, mis viskleb mingi kibestumise ja ülienesekindla uljuse vahel.

«Mind lihtsalt vihastab, kuidas võib üks mees nii loll olla! Arvab, et mina tundsin tema vastu mingit kiindumust. Tegelikult valisin ma ta terviselehe põhjal. Ütlesin talle seda otse suu sisse, aga tema ei usu. No muidugi! Kuidas ta võikski seda uskuda? Selline asi käib ju kole-dasti enesearmastuse pihta. Enda arvates prints missugune — ja kor-raga ainult terviseleht!»

«Ma ei saa hästi aru...»

«Noh, vaatasin terve hulga terviselehti läbi ja leidsin, et tema on kõige sobivam. Tiisikust ja pärilikke haigusi neil perekonnas ei ole, vaimuhaigusi pole esinenud. Välimuselt vastuvõetav.»

«Vaene Rein!» käis Martinil läbi pea. Ja alles siis tuli talle mõte, et see on ainult poos, ainult uues vormis serveeritud Nietzsche, et armastus jäägu pööbli asjaks, üliinimeste eesmärgiks olgu üksnes terve ja tugev järelpõlv.

«Aga Reinule ei tohi sa seda ometi niimoodi seletada,» lausus Martin.

«Miks mitte?»

«Ma ei tea, aga mulle tundub, et see poleks vahest päris hea,» sõnas Martin ja tajus korraga, et see oleks poisi suhtes lausa kuritegu. Paratamatult tuleb Reinul oma sünnisaladuse tõttu mõnigi kibe pill alla neelata. Kes suudab sellega kaasnevaid komplikatsioone ette näha? Ja kuulda siis, et sa oled mõistuse vili, eksperiment... See on lausa võikalt julm! Martinile meenus, kuidas teda ennast nii mõnelgi raskel hetkel oli aidanud mõte, võib-olla alusetu ja illusoornegi, kuid siiski nii tore mõte, et oled oma vanemate esimene laps, kes on sigitatud kirepalangutes, tugevate tunnete ja nooruslike kehade atmosfääris, laps, keda taheti ja armastati, laps, kellega vanemad sidusid oma lootusi ja unistusi.

«Milleks ma peaksin poisile valetama!» ütles Riina jonnakalt. «Kui ta juba nii suur on, et tal mind enam vaja ei ole, siis kuuleb ta minu käest nagunii kõik ja saab aru.»

«Kui lihtsana ta seda kõike kujutleb!» mõtles Martin ja hakkas tajuma, et Epu lausutud sõnad nukust polegi vist nii alusetud, nagu ta seni oli arvanud. Kuid ta ei ütelnud enam sõnagi, istus ainult paadi küljepingil ja mõtles oma mõtteid. Vaikimist soodustas ka vahepeal tõusnud kerge tuul, mis sundis hoolikamalt kliivrisooti hoidma.

«Muide, Reinu isa pole abiellunud,» teatas Riina. «Aga miks ma peaksin säärase endale ristiks kaela võtma? Miks ma peaksin tal laskma oma elu häirida? Ma olen praegu õnnelik ja rahul.»

«Siis on kõik ju parimas korras.»

Kuid Riina ei pidanud Martini sõnu vist päris siiraks, sest ta kinnitas uuesti, kusjuures ta laiad põsesarnad veidi õhetama löid ja hääldib kerge hüsteeriline noot tekkis, et ta on tõesti õnnelik, et talle meeldib hoopis rohkem lapsega tüdruku kui vanatüdruku nime kanda, et külarahva jutud ei lähe talle üldse korda.

Purjekas peatus purde juures. Martin hüppas nõtkuvatele laudadele.

«Suur tänu sõidu eest.»

«Võta heaks!» naeratas Riina. «Nägemiseni!»

«Nägemiseni!»

Nüüd võttis juba purigi tuult. Vesi paadikäila all lõi vulisema. Martin jäi purdele seisma ja vaatas eemalduvale purjekale järele, mille silmipimestavalt valge puri tundus talle äkki külmust õhkava jäämäena.

Korraga hakkas Martinil väikesest Reinust hirmus-hirmus kahju. Ta pööras järvele selja ja hakkas kodu poole minema.

TEINE PEATÜKK

1

Jürgen oli tükk aega hoogu võtnud, et näidata Martinile oma käsikirja «Karulaane ajaloo ja tänapäevast» ning pärida koolivennalt arvamust oma kodu-uurimisliku töö kohta. Alles novembri lõpul oli ta kavatsusest teoni jõudnud, ja nõnda istusidki mõlemad mehed nüüd Martini toas laualambi valgussõõris.

Jürgen oli natuke pettunud. Tema oli kujutlenud, kuidas Martin haarab õhinaga käsikirja, hakkab seda kohe lugema, kuidas nad siis selle teose kohta mõtteid vahetavad ja manuskripti kirjastamise probleeme arutavad. Tegelikult aga oli Martin algul üsnagi tõrjuv olnud, oli ütelnud oma koolivennale, et tema pole selle ala mees ja vaevalt ta niisuguse käsikirja puhul oskab midagi kasulikku lausuda.

«Sa oled ju ometi teaduste kandidaat!» oli Jürgen hüüatanud.

Toon, millega need sõnad lausuti, reetis Martinile armistumata haava koolivenna hinges. Muidugi polnud Jürgen ise selles süüdi, et tal ülikool nii varakult pooleli jäi. Kuid hiljem, juba koolmeistrina Karulaanes, oli tal küllaldaselt võimalusi kõrgema hariduse omandamiseks kaugõppe teel. Miks ta seda ei teinud? Miks ta jäi autodidaktiks? Martin ei hakanud selle kallal pead murdma, võttis käsikirja kohe vastu, lehitses natuke ja lubas läbi lugeda.

«Oi, kui huvitavad andmed! Ma ei teadnudki, et Soevariku põndakul on kunagi kabel asunud,» ütles Martin veidi liialdatud vaimustusega, et eelnenud jahedust heaks teha.

Midagi selles laadis oligi Jürgen endale kujutlenud, seepärast võttis ta kohe tuld ja lisas, et veelgi varem on tollel paigal hiis kasvanud. Tema olevat isegi hiieallika üles leidnud ja selle kividest ning rämpsust puhtaks teinud.

«Kodu-uurimine — see on õilis kirk,» rääkis Jürgen. «Ehkki see mõte — «kes minevikku ei mäleta, see elab tulevikuta» — on sagedase kasutamise tõttu nagu kulunud, peitub temassuur tõetera. Tead, kui ma seda allikat puhastasin, siis mõtlesin, et siin on mul ühiskonna ajalugu nagu peo peal. Algul loodusjõudude austamine, kui inimene tundis end osakesena emakesest loodusest. Siis vägivaldne ristiusustamine, kõikvälise ainujumala pealesurumine, kelle ees inimene oli tuhk ja põrm. Ja nüüd teaduslikel alustel baseeruv ellusuhtumine, mis on kukutanud jumala ja seadnud tema asemele inimese.»

«Edasimineks on muidugi vaieldamatu,» möönis Martin, käega lõuga

hõõrudes. «Ent mulle ei tundu see kõik sugugi nii roosilisena nagu sulle. Religioosne elukäsitlus lõi suhte jumala ja inimese vahel. Ja see suhe kui niisugune on jäänud. Tänapäeval tähendab see muidugi inimese suhet iseendaga, sest jumal on asendatud inimesega. Kuid see suhe pole sugugi lihtsam, kui oli too vana. Varem oli jumal saladuseks, praegu on selleks inimene. Kes ta on? Mis ta on? Me ei tea.»

«Mis juttu sa räägid! Meie ei tea, kes on inimene?!»

«Ära nüüd turri mine,» lausus Martin lepitavalt. «Tegelikult tahtsin ma seda ütelda, et olevik ja tulevik pole midagi muud kui üksnes mineviku jätk. Kõige rohkem on inimeses ikkagi seda, mida talle on pärandanud minevik, isegi väga kauge minevik. Ja selles kogu see häda ongi.»

«Sa oled tõesti naljamees. Elad ajal, mil inimkonna teadmiste hulk iga kümne aastaga kahekordistub, mil masinad annavad inimesele üha rohkem aega loominguliseks tööks, kuid arvad ikkagi, et pole olulist vahet meie kaasaegse ja sellise inimese vahel, kes elas... noh, ütleme siis viie tuhande aasta eest Egiptuses ja pani esimesi kive tsivilisatsiooni alusmüüri.»

«Mis on viis tuhat aastat? Ainult sada viiskümmend sugupõlve. Ja kui seda mõõdupuud ajaloos kasutada, siis elas meie kuuekümmes vanaisa Caesaril ajal, kahekümmes aga sõdis koos Lembituga ristirüütlite vastu. Miks sa arvad, et meis on vähem eelarvamusi ja umbusaldust teiste vastu või vähem kartust surma ees, kui oli nendel?»

«Aga meie ometi teame palju rohkem!»

«Teame küll, kuid ainult kõrvalisema tähtsusega asjadest. Kesksest küsimusest aga teame täpselt niisama palju või vähem, kui teati sellest viie tuhande aasta eest.»

«Missugust küsimust sa mõtled?»

«Muidugi surma.»

Tekkis vaikus.

«Seda on alati teatud, et inimene on surelik,» ütles lõpuks Jürgen. «Juba Sokrates ja Platon...»

«Ometi pole inimene selle teadmisega iialgi leppinud. Just sellepärast on ta loonud filosoofia ja religiooni, just sellepärast armastab ta kõige rohkem siin maailmas lõbutsemist ja naudinguid, et unustada teadmist: ma pean surema. Tegelikult elaksid inimesed hoopis paremini ja õnnelikumalt, kui nad iga päev mõtleksid ühe minuti paratamatule looduseadusele, mis kehtib ka nende suhtes.»

«Hea küll,» nõustus Jürgen. «Aga ma ikkagi ei mõista, mismoodi mõtlemine sellele — olgu pealegi ainult üks minut päevas —, mismoodi see tänapäeva inimese õnnelikumaks teeks? Kas pole hoopis tõenäolisem, et inimene muutub sellisel juhul lihtsalt apaatseks ja viskab kõigele käega?»

«Kui ta ei suuda silma vaadata sellele karmile tõele, mida teadsid juba Sokrates ja Platon, nagu sa ennist ütlesid, siis muidugi. Kui ta aga tunnetab, et inimene pole igavene, nagu varem usuti, vaid tema eksistents on ajaliselt piiratud, kui ta teab, et pole olemas jumalat ja järelikult pole ka lootust mitte kellelegi peale iseenda, siis jääb üle ainult üks võimalus — *carpe diem!* Ära raiska oma niigi nappi aega näaklustele, pisiasjadele, mängukannide kokkuahnitsemisele, vaid keskenda oma jõud loovale tegevusele, sest tähtis pole üldsegi see, mida oled suutnud ise elult saada, vaid hoopis see, mida sa ise teistele jätad. Ela iga oma päev nii sisukalt, nagu oleks see sul viimane.»

Korrage tajus Martin selgesti, missugune kuristik haigutab tema sõnade ja tegude vahel. Ta jäi vait.

«Niisiis surm kui elu tõukejõud?» venitas Jürgen, kes niisuguse mõttega ilmselt harjuda ei suutnud.

«Kas just tõukejõud,» kehitas Martin õlgu, «aga elu lahutamatu koostisosa igal juhul. Olematuse komponent olemises. Loomulik ja hädavajalik.»

«Ma pean selle üle järele mõtlema,» tähendas Jürgen.

Martin aga tajus selgesti, et koolivend ei lepi sugugi niisuguse arusaamaga, mis peab surma loomulikuks ning paratamatuks nähtuseks.

2

Martin väljus oma toast, mis oli täis unesoojust ja talvist hommikuvalgust. Hetkeks peatus ta hämarusse mähkunud trepiotsa juures. Jala all naksatas laud, mehaaniliselt langes peopesa poleeritud käsi- puule, ninna tõusis värvi ja kuiva puu lõhna. Isegi sinne jahedus mõjus algul meeldivalt, kuid korrage ajas see värinad üle ihu ja sundis trepist alla ruttama. Iga astmega tajus Martin üha tugevnevat jahedusetunnet, just nagu laskuks ta külma vette. Öö läbi vingunud detsembrituul oli alumise korruse päris külmaks lõõtsunud.

«Söögituba on veel põhjapoolisel küljel ka,» käis Martinil läbi pea. «See on kindlasti külm nagu hundilaut.»

Kuid söögitoas oli võrdlemisi soe. Laual auravad tassid ja köögist kuulduv põlevate puude pragin lisasid hubasust. Martin ei osanud iseendalegi seletada, mispärast oli ta arvanud, et memm ja Kirsti keedavad hommikukohvi tingimata elektripliidil, kui on ometi olemas köögist köetav soemuür. Ja tema meeoleu tõusis veelgi, kui ta märkas, et tassides on hoopis kakao, mille pinnale hakkas just kile tek-kima.

«Täiesti õige, täna on ju pühapäev,» ütles ta, poolenisti nagu endale, poolenisti memmele ja Kirstile.

Kui Martin oli söömise lõpetanud, ei tõusnud ta sugugi lauast, nagu tal kombeks oli, vaid läitis sigareti ja nõjatus mugavalt toolikorjule. Oma mõtetega näis ta kusagil kaugel viibivat.

Emma aga tõi oma poja siia hubasesse söögិតuppa otsekohe tagasi asjaliku küsimusega:

«Mida sa selga paned, kui õhtul sünnipäevale lähed?»

«Mõtlesin sellesama sviitriga minna.»

«Kus sa hukas! Riina saadab sulle postiga peenikese kutse, palub kirjalikult teatada, kas võib sinu osavõtuga arvestada — ja sina tahad sellesama sviitriga minna! ... Muidugi on see ainult Reinu sünnipäev. Muidugi saab ta ainult nelja-aastaseks. Kuid ka tema perekonnanimi on Palm. Ma ju tean, kuidas seal peres pidusid peetakse ja külalisi vastu võetakse. Kõik olgu šikk ja tipp-topp. Kui ma sinu isa, kadunukesega, omal ajal seal sünnipäevadel käisin, siis oli alati kohe päris hirm, et mis sa selga paned ja kuidas sa seal istud või astud.»

Martin arvas küll, et nüüd on hoopis teised ajad ja mis sellel sviitril siis viga on, kuid lõppude lõpuks ei pidanud ta kogu seda asja üldse vaidluse vääriliseks. Kui memme süda jääb rahule peoülikonna ja valge nailonsärgiga, siis paneb ta need selga.

«Teab, kuidas need sul välja näevad?» arutas memm. «Kas on särgi-kaelus puhas ja pükstel viigid sees?»

Ja kuigi Martin lubas ise kõik korda teha, kui on sigareti lõpuni tõmmanud, ei jäänud ema teda ootama, vaid läks trepist üles.

Martin vajutas sigareti tuhatoosi ja tahtis emale järele minna, ent märkas alles nüüd, kui haige väljanägemisega on Kirsti.

«Mis sul viga on?»

«Vist sain eile saunas külma. Pea valutab ja kogu kere on nagu läbi pekstud. Ei tea, kas jään grippi või? . . .»

«Kui ei ole surmatõbi . . .» naljatas Martin ja tõi puhvetkapist lauale kaks pitsi ning pooliku konjakipudeli.

Kirsti tõstis tõrjuvalt käed.

«Mine nüüd!» lausus Martin muheldes. «Tänapäeval just naised need õiged viinavõtjad ja suitsukiskujad ongi, nii et täismehel ei jää enam muud üle, kui lutsuta kompvikki.»

«Ju siis mina olen vanamoeline,» arvas Kirsti.

«Ära seda karda. Nüüd on kõik moed nii segi ja sassi aetud, et mitte keegi ei saa enam aru, mis on moodne või mis ei ole. Ja pea-legi, ega sina ei joo konjakit, sina võtad ainult arstirohtu. Joon hoopis mina, et edasi lükata täismehesesisusesse jõudmist. Või veelgi parem: solidaarsusest võtan ka mina ainult arstirohtu, võtan ennastohverdvalt koguni topelportsu.»

Kirsti hakkas naerma. Siis oligi see ravikuur neil juba seljataga.

Martin tundis, kuidas soontes lõi mõnusasti surisema ja kogu keha valdas meeldiv rammestus. Soov emale järgneda kahanes väikeseks. Eneseõigustuseks tulid pähe mõtted, et ega temal nüüd enam nagunii midagi teha lasta. Sest kui memm juba on hakanud sellesse sünnipäevasse suhtuma nagu mingisse lahingusse, kuhu Martinil tuleb minna parimas relvastuses kogu maja au ning Randojade head mainet kaitsma (ja just niisugune ta suhtumine ongi), noh, siis teed alati kõige targemini, kui sa end memme toimetustesse-talitustesse üldse ei sega. Ja nõnda jäi Martin laua äärde istuma. Lõögastumine tungis ajusse ja hingegi. Oleks tahtnud ainult niimoodi istuda ja rõõmu tunda lõögastusest.

«Mida sa mõtlesid ennist selle pühapäeva all?» küsis korraga Kirsti, kes Martini arusaamatut pilku kohates jalamaid jätkas: «Noh, sa tulid laua juurde ja ütlesid: «Täiesti õige, täna on ju pühapäev.»»

«Ah see . . .» naeratas Martin. «Meil Tuulikesega oli selline komme, et igal pühapäeval jõime kohvi asemel kakaod. Mul poleks olnud kalendrit üldse vajagi. Ma oleksin võinud kakao järgi nädalapäevi lugeda.»

«Või niimoodi,» lausus Kirsti pettunult. Tema oli oodanud midagi põnevat ning salapärast, kuid kõik osutus täiesti tavaliseks.

Ka Martin märkas Kirsti pettumist, ent see tegi talle hoopis nalja. Nõnda ta küsis:

«Ega sa mind viimati mõneks detektiiviks ei pea, kelle iga sõna taga peitub mingi mõistatusliku loo lahendus?»

«Sa ei suitseta ju piipu ega kanna golfipükse,» vastas Kirsti samuti naljatades, kuid muutus siis tõsiseks ja lisas: «Ma nägin, et sulle tuli midagi meelde, ja tahtsin lihtsalt teada saada, mis see on. Elu on ju nii hirmus igav ja üksluine. Mitte midagi huvitavat ei juhtu. Kas sa ei oleks võinud sedapuhkugi midagi põnevat välja mõelda? Alustasid nii toredasti — ja korraga! . . .»

«Milleks välja mõelda, kui...»

«Muidugi, muidugi,» lõikas Kirsti Martini jutu pooleks. «Sina ajad taga ainult tõde, tõde ja veel kord tõde. Olgu see siis nii igav ja kuiv, et ära selle lähedal tikku üles kraapsa — kohe pahvatab põlema. Tõde ei tee elu huvitavamaks. Aga loed mõnda põnevat juttu — ja kuigi sa aru saad, et see kõik on välja mõeldud, kõik tegelased ja nende seiklused, hädaohud ja pääsemised, ikkagi viibid sa lugemise ajal hoopis teises maailmas, mõnikord mõtled veel hiljemgi, kuidas seal kõik oli ja mis seal juhtus.»

«Milleks välja mõelda, kui elu ise on tuhat korda fantastilisem igasugustest väljamõeldistest. Kõik need väikesed ja suured tragöödiad ning komöödiad, millest lõpuks ei jää järele mitte midagi peale mälestuse. Nii et korraga osutub mälestus hoopis tähtsamaks ning kallimaks kui kõik seda põhjustanud tegurid.»

«Anna andeks, alkohol mõjub mulle halvasti,» ütles Kirsti, ent küsis siis äkitselt ärganud uudishimu ajal: «Aga on sul siis mõnda sellist mälestust?»

«Eks elu jooksul ole ikka üht-teist juhtunud...»

«Oi, räägi, Martin! Räägi midagi põnevat!»

Martin jäi nagu mõttesse, kuid märkas siis Kirsti ootusärevat nägu ja lausus:

«Olgu, ma räägin. Kas see põnev on või mitte, seda ma ei tea. On see tõde või väljamõeldis, selle üle otsusta sina. Kindel on üksnes niipalju, et mulle on see mälestus. Jah, see oli Tuulikese ja minu tutvumise algul. Oieti küll mitte päris algul. Me tundsim teineteist juba tükk aega, ma olin mitu ööd tema poolgi olnud, kuid me polnud veel isegi «sina» peal, suudlemisest rääkimata. Need olid kummalised ööd. Tuulike pikutas diivanil ja kuulas, mina seisin ahju ääres ja rääkisin. Ma lihtsalt pidin rääkima. Selle kolme töötaolekuaasta jooksul oli minusse ladestunud nii palju põlgust inimeste ja elu vastu, et ei saanud sealt jätkata, kus kõik oli ootamatult katkenud. Ma pidin sellest minevikupärandist kuidagi vabanema, et alustada mingilt hoopis uult astmelt. See oli mingisugune hiiglaslik dispuut iseendaga, mille jätkamiseks ma tulin öhtul Tuulikese poole, et öö otsa seista ahju ääres ja kõndida toas edasi-tagasi, kuni saabus hommik ja ma läksin oma toapugerikku magama. Ühel öhtul ma siis keset seda vaidlust iseendaga tahtsin Tuulikesele midagi väga olulist selgeks teha, istusin diivaniservale — ja nõnda sündiski suudlus, mida ma iialgi ei unusta.»

Kuid mälestus esimesest suudlusest tuletas paratamatult meelde ka viimase suudluse. Selle painajaliku öö, kui Tuulike lamas kõrvaltoas puusärgis, Martin aga püüdis kuidagi taibata, mis tegelikult on juhtunud. Jah, laps — see tähendas neile riski peale minekut. Kuid arstide kinnitust mööda ei pidanud see ometi mingi pöörane risk olema. Ootamatud komplikatsioonid. Tehti kõik mis võimalik. Ja sellest hoolimata... Mingi mõtete ja tunnete nõiarüng, enesesüüdistused, kaos, košmaar. Martin ärkas iga natukese aja pärast ja tõusis kohe diivanilt, kuna talle põgusas unes kogu aeg viirastus, et Tuulike kutsus teda. Ja iga kord, kui ta kõrvaltoas silmitses Tuulikese nägu, millele langes küünalde valgus, tekkis temas omapärane mõistuse ja tunnete kokkupõrge, mingi hullumeelne lootus, et Tuulike tõesti kutsus teda, et Tuulike tõesti vajab abi. See nägu, see suu, need põsed — küünalde helgis need elustusid, võtsid jumet... Siis oli Martin Tuulikest otsa-

esisele suudelnud. Ja alles lauba külmus oli lõplikult naelutanud tema teadvusse tõsiasja, et kõik on lõppenud . . .

«Mis sul on?» kuulis ta korruga Kirsti häält.

«Oh ei midagi,» kohmas Martin vastuseks.

Ja nõnda läks ta selgi hommikul natuke süngena söögitoast minema, nagu ei tohikski ta enam kunagi rõõmus olla.

3

Palmide vanamoelises külalistetoas võimutsesid massiivsus ja tume-
dad värvitoonid: must lakitud mööbel, mustad tammepuust raamatu-
riiulid, must klaver. Isegi akende külgekardinad olid paksust tumedast
riidest. Ja nõnda ei suutnud suure punase siidkupliga põrandalamp
siin midagi erilist korda saata. Väljaspool kupli valgusringi valitses
hämärus, mis nurkades tihenes pimeduseks.

Kell polnud veel kaheksagi, ent ometi istus siin kaetud laua taga
ainult üks inimene, Martin. Ta mõtles parajasti, missuguseid vempe
mängib küll elu isegi nii väikesele mehele, nagu on seda Rein. Laseb
poisil mitu nädalat sünnipäeva oodata, kruvib pinge üles, aga siis
korruga puhkeb ümbruskonnas leetritaud — ja sünnipäevale ei saa
mitte ühtegi last kutsuda. Noh, jääb veel lootus, et onu Martin tuleb
ikkagi, saab vähemalt temaga toas möllata. Kuid just enne seda täht-
sat päeva oskab ka Rein ise end väljas ära külmetada — ja ongi kriips
peal isegi sellel väikesel plaanil. Ei tohi nahka märjaks ajada, kui nohu
ja kõha kõvasti kallal. Liiga palju pettumusi nii väikese mehe jaoks.
Pole kahtlust, et just selle kõige tõttu kasutas ta hetke, kui tal silma
peal ei hoitud, ja ronis mööda kallist musta tammepuust raamatu-
riiulit päris lae alla.

See oli olnud kohutav lugu. Riina oli hirmust kahvatanud, ent kui
Martin oli poisi juba alla tõstnud, siis oli Riina vihast lausa lõkendama
lõõnud ja poisile paar laksu andnud. Rein oli rөөkima hakanud ja
jooksnud vanaema juurest abi otsima. Ja kõige selle tõttu istuski
Martin nüüd ihuüks Palmide külalistetoas ja mõtles, et kui Riina on
poisi tuttu pannud ja siia tagasi tuleb, siis on temal endalgi aeg
minema hakata.

Samas Riina tuligi — ja asetas lauale karahvini valge viinaga.
Nüüd ei sobinud äraminekust juttu teha, see poleks viisakas olnud.
Seepärast lausus Martin naljatoonil:

«Pagana suure tööülesande peame endale võtma.»

«See nüüd ka ülesanne või midagi,» tähendas Riina üleolevalt.
«Just paras kvantum, et seda äsjast pahandust unustada. Ole hea!»

Martin kallas klaasid täis.

«Ikka põhjani,» sõnas Riina etteheitvalt ja asetas oma klaasi
demonstratiivselt lauale, põhi ülespoole. «Kas sa mees ei olegi?»

«Milleks see primitiivne provokatsioon?» mõtles Martin, kuid ta ei
pidanud seda lugu kõnevääriliseks ja jõi oma klaasi tilgatumaks.

«Küll sa oled mul tubli,» kiitis Riina, nii et Martin pidi tahes-taht-
matult mõtlema, et teda peetakse vist Reinuga ühel pulgal seisvaks.
Ja jälle kerkis Martini ette küsimus: milleks see pingutatatus?

Ent ilmselt tajus Riinagi, mida Martin mõtleb. Ta nagu lõtvus kor-
raga ja lausus selle tuttava poollapseliku-poolnaiseliku häälega:

«Isegi on muresid kuhjaga, aga siis peab veel see poiss oma koe-

rustega mind vihastama... Ja mis mulje sulle nüüd sellest kõigest jääb? Palmide pool pekstakse last, juuakse viina...»

«Ainult klaverimäng puudub,» püüdis Martin seda juttu naljaks keerata. «Ah, mida see tähendab? Minu mäletamist mööda olid sa koolipidudel alatine esineja. Ja mängisid väga hästi. Mul on praeguseni meeles, kuidas sa ühel peol Sibeliuse «Kurva valsiga» loorbereid löiksid.»

«Sul on see meeles?» muutus Riina nagu rõõmsamaks.

«Väga hästi. Aga kuule, mängi seda. Ma pole enam ammu muusikat naturaalsel kujul kuulnud.»

Martin tundis head meelt, et oli ometi leidnud õige tee, kuidas igasugustest ootamatusi valmistavatest teemarägastikest välja pääseda.

Kuid Riina jäi istuma, muutus kuidagi tõsiseks ja ütles:

«Ei, ma ei saa.»

«Kas kardad, et ajad poisi üles? Mängi vaikselt.»

«Asi pole selles. «Kurb valss» kujutab ju ema leina oma lapse surma puhul. Ema läheb lõpuks hulluks. Selles tükis on tõesti hullumeelseid kohti. Varem ma sain seda loomulikult mängida, sest ma ei teadnud ju mitte midagi. Kuid sellestsaadik, kui mul on Reinuke, ma lihtsalt ei saa. Tema on mulle kõige tähtsam — ja ma lihtsalt ei saa.»

«Anna andeks, ma tõesti ei teadnud...» pomises Martin ja muutus samuti tõsiseks. Selle üleoleva maski tagant välgatanud sügavinimlik joon avaldas Martinile tugevat mõju. See oli nagu valgusrakett, mis muudab kottpimedada öö mõneks silmapilguks heledamaks kui päev, nii et kõik on nagu peopesal.

Tekkis vaikus. Alles tüki aja pärast lausus Martin:

«Mängi siis midagi sellist, mis sulle endale meeldib. Ma ei ole muusikas kodus, tahaksin seda ainult vahetult kuulata.»

«Olgu nii. Mängin sulle oma lemmikpala — Raveli «Bolerot».»

«Juba ette tänades,» tegi Martin kerge kummarduse, ehkki talle see «Bolero» meeldis veel vähem kui «Kurb valss». See Raveli pala oli talle alati tundunud kuidagi monotoonne ning mehaaniline, mis jättis külmaks. See lihtsalt polnud tema maitse.

Ent Riina ei saanud veel klaverikaantki üles tõsta, kui uksele ilmus ema: Reinuke ei tahtvat mitte kuidagi tuttu jääda.

«Mine, mine, pane poiss magama,» tõrjus Martin Riina vabandused tagasi. «Kuidas ma siia siis üksi jään, kui siin on nii palju raamatuid, radio, televiisor?»

Riina läks. Martin aga ei võtnud midagi ette ooteaja lühendamiseks. Ta tundis, et Riinast hoovav pingutus on mõjunud nii väsitavalt, et tahaks ainult istuda, istuda. Kuid selles soovis peitus kohutav oht uniseks jääda. Ta tõusis püsti ja läks raamatariulite juurde.

Tema pilk libises üle raamatuselgade, registreeris ükskõikselt autoreid ja pealkirju. Kuid siis hakkas ta juba leidma vanu tuttavaid, mis olid teda kunagi lühemat või pikemat aega köitnud. Ta võttis nad üksteise järel riulilt ja lehitses neid, lehitses mõtlikult, luges silmadega sõnu ja lauseid, mille mõte aga ei jõudnud tema teadvusse. Ei jõudnud sellepärast, et need raamatud olid nagu väravaks, mille kaudu avanes sissepääs tema noorusmaale, keskkooli lõpuklassides õppimise aastatesse.

See oli olnud äärmiselt ebasobiv aeg oma tee leidmiseks. Õigemini üteldes — Martini generatsioonile ei antudki aega, et ta keskkoolist

saadud vaimse pagasi laseks läbi omaenda elukogemuste ja kriitilise mõtte sõela, nopiks siis välja sõelale jäänud terad ja looks nende põhjal oma arusaamade ning tõekspidamiste sünteesi. Kõik alles kääris veel selles oma vaimse maailma kujundamise surutõrres, kui puhkes sõda.

Neid oli olnud kolm: Eeri, Kaljo ja Martin. Kolm klassivenda, kolm sõpra, kes olid armastanud üksteise pool käia ja suuri maailmasündmusi ning suuri filosoofilisi tarkusi vaagida oma arusaamade väikesel kaaludel, et leida oma teed, leida midagi kindlat, millele võiks toetuda. Need olid olnud ägedad dispuudid, kuid iialgi polnud keegi teiste vastu lugupidamatuks muutunud, iialgi polnud kellelgi neist muud eesmärki olnud kui üksnes see: vaidlustes selgugu tõde. Sellest oli Martinile jäänud nii tore mälestus, et see soojendas veel praegugi südant. Tema vaimusilma ette kerkisid Eeri ja Kaljo üheksateistaastaste noorukitena, kuna surnutel on see eelis, et nad jäävad oma sõpradele igavesti nooreks. Ja praegu siin Palmide külalistetoas raamatu-riiuli juures seistes mõtles Martin, et iialgi pole ta enam sõprust nii siiralt ja puhtalt tunda saanud kui tollal, koolipõlves. Igatsusse lähedase inimese järele, kellele võiks usaldada kõik oma mõtted, segunes mõruvõitu kibedust. Martin läks ja kallas klaasid täis.

See oli tehtud väga ebaõigel ajal, sest külalistetuppa naasis Riina, kelle näolt võis lugeda, et sellist asja oli ta surmkindlalt ette aimanud. Jäta meesterahvas üksi mistahes tehnikaimedega või missuguste suurvaimude teostega, ikka eelistab ta viina. Ja rääkigu meesterahvas pärast seda mistahes juttu, ikka on see ainult kattevarjuks ligitikkumisele.

Peale kolmandat napsi pidi aga Riina endale tunnistama, et Martini rafineeritus on lihtsalt klass omaette. Könnib toas aeglaselt edasi-tagasi ja analüüsib oma sugupõlve traagilist saatust mingi kaine asjalikkusega, et Riinal poleks võimalik talle kaasa tunda. Nüüd vaatab kella ja ütleb, et tal on aeg minna. See on ju rafineerituse tipp!

«Kuhu sa kiirustad?» lausus Riina, kelles tekkis nüüd kindel soov paljastada Martini peene võtte tagant kõige tavalisem ligitikkumine. «Teeme suitsu! Tule võta istet!»

Riina osutas enda kõrvale, lillelisele diivanile. Martin täitis mehhaaniliselt käsu, tegi seda mingi enesestmõistetava ükskõiksusega, nagu polekski Riina naine. See võis lausa vihale ajada. Riina taipas, et ta peab mingi ootamatu löögiga purustama Martini mõttelõnga ja mehe tähelepanu endale pöörama.

«Kui daamile tuld pakutakse, siis tõustakse püsti,» tähendas Riina.

«Vabandust,» hüppas Martin jalule. «Lasksin end oma mõtetest kuidagi kaasa kiskuda.»

«Sind oli väga huvitav kuulata, aga... Ära arva, et tahtsin sind solvata. Kuid kõigepealt ikkagi viisakus, teatud normid. Nende hülgamine mõnes võõras ning suuremas seltskonnas võib inimese piinlikku olukorda panna. Üteldakse ju, et söö oma kodus nagu kuningas, siis sööd kuninga juures nagu oma kodus... Aga unustame nüüd selle. Ole hea ja räägi edasi.»

Korruga aga leidis nüüd Martin, et ta on juba kõik öelnud.

«Kahju,» ütles Riina, «katkestasid oma jutu kõige põnevamal kohal.»

«Kui sulle nõnda tundub, siis on see mulle kõige veenvamaks:

tõendiks, et olen tõesti kõik ära ütelnud. Ka söömise puhul on õige moment siis järele jätta, kui veel isu on ja kui söök veel maitseb.»

«Hea, et see joomise kohta ei kehti,» pani Riina käed kukla taha ja nõjatas pea diivanikorjule. «Ära arva, et tahan sind kinni pidada. Ainult... mis sellest tilgakesest enam järele jätta! Huvitav, et mulle sugugi pähe ei hakka.»

Riinal olid kaenlaalused raseeritud, nahk oli siin kuidagi kahvatult valge, nii et kõik tedretähed punakaspruunide täpikestena Martinile silma torkasid. Need kaenlaalused mõjusid ebameeldivald.

Martin hakkas asjalikult pitsidesse viina kallama, et poleks vaja Riina poole vaadata, ja ütles:

«Kirsti oli täna viinavõtmisega hädas.»

«Mis viinavõtmisega?» nõksatas Riina sirgelt istuma ja võttis käed kukla tagant ära. Kui ta oli kuulnud, milles see lugu seisis, lõtvus ta uuesti ja tähendas: «On tema küll alles naiivne lapsuke. Ma tahtsin teda talvel aidata, vana Jaagupi põetamisest ja talitamisest vabastada. Mul oli võimalik Jaagupit oma haiglasse võtta, hiljem oleks saanud ta kindlasti mõnda vanadekodusse paigutada. Aga Kirsti ei tahtnud — ja nõnda jäi see plaan katki. Naljakas tüdruk. Nagu oleks see kallid vanaisa temast kunagi suuremat hoolinud.»

«Kes seda nüüd nii täpselt teab, kui vähe või palju Jaagup temast hoolis,» kehtas Martin õlgu. «Ja inimesi on mitmesuguseid.»

«Ega ma siis kummalegi halba ei tahtnud. Kirsti oleks saanud edasi õppima minna. Ja Jaagupil oleks elu vanadekodus sada korda parem olnud kui seal sooserval. Minu arvates ei ole see sugugi õige, et noor inimene peab rauga pärast oma elust mitu aastat lihtsalt maha matma. Samuti peaks niisugune vanainimene ikkagi aru saama, et tal pole õigust noorele takistuseks olla. Tema on oma töö teinud — aitäh selle eest! — kuid nüüd astub ellu uus vahetus, et täita oma kohust... Mulle paistab, et sa pole minuga vist nõus? No muidugi, kus see saabki meestele meeldida, et naine on iseseisev. Alati on pidanud naine mehest sõltuma. Aga mina pole tahtnud kunagi mehe ori olla ja ei olegi.»

Martin mõtles veel, kuidas see jutt noorte ja vanade vaheliste suhete ratsionaalsusest sootuks teisele teemale libises, kui ta korruga taipas, et Riina on purjus ja et temal endal on viimane aeg minema hakata.

Esikus muutus Riina ootamatult leebeks ja lausus poollapseliku-poolnaiseliku häälega:

«Ole siis nii kena ja astu mõnikord ka ilma kutsumata meie poole sisse. Kuulame muusikat, ajame sõna juttu.»

Selles toonis oli midagi tollest tõsidusest ning inimlikust hardusest, mis oli Martinile ennist nii tugevasti mõjunud, kui Riina oli talle seletanud, mispärast ta enam «Kurba valssi» ei saa mängida. Seda tõsiduse ning nukrusega looritatud hardust arvas Martin tundvat isegi Riina käepigistuses. Samuti märkas ta alles nüüd, kuidas kikkis rinnad kleidi pingule tõmbasid.

Korruga vajutas Riina oma põse vastu Martini mantlirevääri, tema näole ilmusid erepunased plekid.

«Kas ta tahab, et ma teda suudleksin?» käis Martinil mõte läbi pea. Siis oligi mõte teoks saanud — ja kogu lummus varises kokku.

See külm ja tundetu suudlus häiris Martinit veel koduteelgi, tõi vaimusilma ette Riina võidurõõmsa näo ja raseeritud, kahvatuvalge

naha ning pisikeste tedretähtedega kaenlaalused. Martinil oli tunne, nagu tuleks ta teatrietenduselt, millest saadud hea mulje labane finaal täielikult rikkus.

Kuid siis meenus talle Reinu uljas turnimine raamaturiitulitel, see tore eksprompt — ja tema tuju läks tükk maad paremaks.

4

Samal ajal tundis Riina oma magamistoas suurt rõõmu, et oli suutnud õhtu nii meelde jääva puändiga lõpetada. Sulaselgest rõõmust tõmbas ta voodilt päevateki ja viskas selle toolile kägarasse; sinna lendasid ka seljast kistud kleit ja alusseeelik. Kogu kehas surises nii mõnusasti, pea oli parasjagu raske, tuju suurepärane.

Ta istus tumbale peegli ees ja hakkas sukki maha võtma. See oli väga meeldiv tegevus, sest tal olid ilusad jalad ja ta teadis seda. Armunud pilguga jälgis ta oma vormikaid sääri, libistas käega üle nende sileda naha.

Kuid oleks vist parem olnud, kui ta poleks nii palju aega oma sääritele kulutanud. Sest peegli ees tumbal istudes hakkas alkoholiuim lahtuma, Riina külm mõistus lõi järjekordselt läbi ja laskis kogu edasist lahtirõivastumise protseduuri hoopis süngemates toonides paista. Ja kui ta oli maha võtnud need kunstlikud kikkis rinnad, selle välismaise iluravivahendi, polnud heast tujust enam jälgegi. Peeglist vaatasid talle vastu laiad põsesarnad, mida ta oleks tahtnud maha hõõveldada, kitsad huuled, millele ta oleks tahtnud laiust, meelelisust ning loomulikku puna lisada, ja kaks mannetut närtsinud rinda, millele lapse imetamine oli andnud viimase hoobi.

Et ta oli näost inetu ja meheliku kehaga, sellel kõigel poleks olnud erilist tähtsust — kui ta poleks sellest ise teadlik olnud. Algab ju iga tragöödia tegelikult alles siis, kui inimene saab teadlikuks oma olukorra traagilisusest. Riinale oli olnud selliseks saatuslikuks hetkeks üks sügispäev kümmekonna aasta eest, kui ta oli veel viimase kursuse üliõpilane.

Karl oli aspirant, Riinast paar aastat vanem. Nad olid tutvunud uusaastaballil, kuhu Riina oli läinud kindla eesmärgiga: leida mees, kes teeks lõpu tema niigi pikaks veninud neitsipõlvele. Ja Karlile sattumisega oli ta kohe võiduloosi tõmmanud.

Tegelikult polnud see insener üldse mingi donžuan. Pigem vastuoksa! Ta oli üdini tehnikast ja masinatest läbi imbunud, tema tunde- ja mõttemaailmas kuulus vastassugupoolele väga väike nurgake. Kuid ka sellesse tundeküllasesse nurgakesse suhtus ta kui insener ning ratsionalist — ja see tõstis teda kõvasti moodsate amatsoonide silmis, kelle lemmikharrastuseks on meeste kolleksioneerimine. Nõnda ilutseski ta juba kümmekonnas kollektsioonis, kusjuures ta nende kogude omanikele oli jätnud endast hea mulje kui mehest, kes ei raiska tarbetult aega tühja jutu ja vanamoeliste õrnustega. Temal endal aga oli selliste suhete tõttu jäänud mulje, et kõik naised ongi niisugused füüsilise naudingu harrastajad, pideva vahelduse ja pealiskaudsete vahekordate otsijad.

Sääraseks naiseks pidas Karl ka Riinat, kohtles teda selle asjaliku ratsionaalsusega, mis oli alati heakskiitu leidnud — kuid sellest hoolimata said tema senised kindlakskujunenud seisukohad tugeva hoobi,

tema ette kerkisid hoopis ootamatud küsimused: milleks mängib Riina kogenud amatsooni, kui ta mehest tegelikult mitte midagi ei tea? milleks oli tal tarvis just mind oma voodisse saada?

Oma tehnilist laadi elutunnetuse tõttu ei osanud Karl nendele küsimustele vastata. Kuid lõppude lõpuks polnud see ka tähtis. Küll oli aga tähtis see, et Karli edevust nii meeldivalt kõditas teadmine: mina olen esimene, kes temast faktiliselt naise tegi. Ja kuna ka Riina tahtis põhjalikumalt ning praktiliselt tundma õppida, mis või kes üks mees päriselt on, siis nende vahekord jätkus.

Vahekord jätkus, ent kaotas Karli jaoks peagi esialgse uudsuse, muutus selleks harjumuslikuks rutiiniks, nagu olid olnud ka tema eelnenud intiimsuhted. Riinale aga tähendas vahekord hoopis midagi muud, ehkki see oli tõesti alanud üksnes mõistusliku eksperimendina, tähendas paratamatult hoopis rohkemat. Kõige muu uue hulgas tundus Riinale uudsenäna ka see, et ta võib end meesterahva kaitse alla usaldada, mehest lugu pidada, ja nõnda tekkisid temas omandiinstinktid Karli suhtes ning väga mitmesugused pesapunumisega seotud lootused.

Riina lugupidamatus meeste vastu pärines tema vanemate abielust, sellest äärmiselt sobimatute isikute liidust, mis oli ema eestvõttel teoks saanud ja mida ema ka kõige kiuste püsti oli hoidnud. Jah, kui mõtlema hakata — isa oli ju omal ajal paar semestrit ülikooliski käinud ja eksamitega hästi toime tulnud. Kuid siis võttis alkohol võimust, arstidiplom taandus kättesaamatusse kaugusesse, Karulaane velskripunkt aga vajas asjatundjat. Ema jällegi oli tollal veski kontoris kirjutajaks olnud ja üsna varsti kindla otsuse teinud uue velskriiga abielluda. Noh, sellest võis ju veel kuidagi aru saada, ikkagi üliõpilane, linnast pärit, Karulaane miljöös silmapaisteve kuju. Ent milleks ema seda abielu iga hinna eest ka siis säilitas, kui oli ammugi selge, et tegemist on alkohoolikuga, kellest pole isegi niipalju kasu, et saadaks teise poodi midagi ostma — sellele polnud Riina iialgi vastata osanud. Kaastundest? Harjumusest? Teiste inimeste arvamuste kartusel? Või oli see siis tõesti ainult rikka talutütre tuju, kes vajas moodsa maja ja moodsa mööbli juurde ka sellist elavat eset nagu oma mees? Ükskõik kuidas sellega oligi, isa osatähtsus selles elus võrdus nulliga, ema kohtles teda kodus pahatihti nagu vallavaest, kes on kõikide tõugata-tõmmata. Vahepeaval aga sellele vastukaaluks valdasid ema õrnuse- ja enesehaletsusehood. Hiljem, kui oli juba selge, et tiisikushaige isa päevad on loetud, lisandusid veel enesesüüdistused, mida leevendati alkoholiga.

Säärases pidevas ebakindluse ning hüsteerilisuse õhkkonnas oli Riina kujunenud närviliseks lapseks, kes hiljem neiuna oli püüdnud teadlikult seda lapsepõlve pärandit endast välja ravida. Osalt see õrnestus, kuid küllalt palju jäi alles. Muu hulgas ka arusaam mees- test kui mingisugustest nõrga iseloomuga, saamatutest olevustest, kellest naine apriorselt üle ulatub.

Ei saa loomulikult väita, et selline suhtumine mõnedesse meestesse omal kohal ei ole. Selline suhtumine Karlisse aga oli täielikult väär, eriti veel siis, kui vahekord oli mehe jaoks kaotanud uudsuse võlu. Kahjuks polnud Riinal võimalik taganeda: ta oli emale teatanud, et on kihlatud. Loomulikult soovis ema oma väimeest näha. Kui aga Riina Karliga juttu tegi maalesõidust, ei tahtnud mees sellest kuulda. Nõnda pidi Riina paratamatult oma kaardid üksteise järel avama

ja lõpuks juba nõudma, et mees temaga maale sõidaks. Võib-olla muutus ta tõesti natuke hüsteeriliseks, võib-olla läks veidike roopast välja — kes seda täpselt mäletab. Karl igatahes vihastas ja lausus rõhuga:

«Sinusugusel inetul ja mehelikul naisel pole mitte kelleltki mitte midagi nõuda. Ära seda kunagi unusta!»

Nõnda lõppes nende vahekord ja Riina ei suutnud endale kuidagi andestada, et tema ise sellele lõppu ei teinud. Ta tundis end kaotajana, hüljatud armukesena. Kuid samast pinnast võrsus ka soov iseendale tõestada, et kõigest hoolimata suudab ta siiski mehi võrgutada ja neile Karlilt saadud solvangu eest kätte maksta, sedamoodi kätte maksta, et tema ise hülgab nad. Siis pole tema nende armuke, vaid nemad on tema armukesed.

Tollest murrangulisest sügispäevast saadik oli tal olnud tosinajagu armukesi: üliõpilasi, autojuhte, agronoome, kindlustusagente ja teisi. Ei puudunud ka sportlane, poolraskekaalu maadleja, kes oli Riinale meelde jäänud selle asjalikkuse tõttu, millega ta suhtus armatsemisse täpselt niimoodi nagu treeningusse maadlusmatil. Kõige kauem aga pidas Riina armukesese raskes osas vastu üks kaugesõidu-tüürimees, kellega veedetud tunnid ja päevad kuulusid kahtlemata kõige tulisemate hulka Riina elus. Selle mehe üheks kuldseks põhimõtteks oli, et pärast kolm kuud kestnud merel loksumist paistab kuival maal ka viimane turuhoor iluduskuningannana. Selle mehe embuses tundis Riina end tõesti õnnelikuna, sest ta teadis, et meremees ei pööra vähimatki tähelepanu niisugustele kõrvalistele nähtustele nagu inetu nägu või mehelik keha. Tuli ainult hoolas olla, et jõuad Tallinna just laeva saabumise ajaks ja lähed talle sadamasse vastu. Muidu tundis tema potentsist naudingut mõni teine, sest kui sind aina iluduskuningannad ümbritsevad, siis ei tee ju valik vähimatki muret. Ometi ei purunenud nende vahekord teiste iluduskuningannade tõttu, vaid lihtsalt seepärast, et see meremees unustas Riina sünnipäeva. Tegelikult ei unustanudki, ta juhtus tollel mainädalal lihtsalt sõpradega kokku, hakkas pummeldama — ja jõudis sünnipäevale alles kahe päeva pärast. Riina aga pidas seesugust hilinemist märgiks, et teda kavatsetakse hüljata, ja otsustas esimesena hoobi anda. Ta ei võtnud vabandusi kuuldagi, tegi tüürimehele vägeva hüsteerilise stseeni — ja nõnda see vahekord lõppeski.

Praegu tumbal istudes, sukk käes, kunstlikud rinnad toolikorjule visatud, tajus Riina, et Karli solvang põletab teda veel ikkagi, tosin sooritatud kättemaksu pole suutnud seda kustutada. Sest kuivõrra kõik need mehed olidki erinenud oma elukutse, haridustaseme ja temperamendi poolest, ühes punktis sarnanesid nad kõik üksteisega — nad olid eranditult Riinast nooremad. Seepärast olid nad ka kergesti Riinale alistunud: huvitas ju neid endid praktiliste kogemuste omandamine armastuskunstis, ent kes võiks selles valdkonnas veel parem õpetaja olla kui diplomeeritud arst.

Kui Riina mõtted libisesid Reinu isale, muutus ta lausa süngeks. Selles loos oli niisuguseid kohti, millele ta isegi mõelda ei tahtnud. Ja nõnda otsis ta öökapist välja pudeli valge viinaga. Selle margi puhul oli ta ammugi kindlaks teinud, et unenägu deta uni ja peavalu puudumine hommikul on garanteeritud.

Aasta viimasel päeval tõusis päike hilja. Martinil oli pühapäevaülikond ammugi seljas ja kõik vajalikud paberid ning raamatud portfelli pandud, kui idakaar löi õhetama.

Päike tõusis veripunaselt. Taeva selge sina muutus jäiseks kristalliks, härmatanud puud aga värvusid kergelt roosaks. Valitses täielik vaikus. Korraga vilksatas läbi selle tardumuse mingi must lind. Õunapuuladvast pudenes õhkõrnu ebemeid.

Selles pildis oli mingit lummust, millest Martin ei suutnud vabandada rongis, linnas ega instituudis koosolekulgi. Kuidagi ei suutnud ta oma tähelepanu keskendada sellele aastaaruandele, mida teaduslik sekretär parajasti ette luges ja mida väga tähtsaks peeti. Maal oldud aeg ja lakkamatult peas tiksuv mõte, et täna on aasta viimane päev, Tuulikese ja tema tähtis päev, täitis Martini iseäraliku erutusega ja laskis kõike hoopis teistsuguses valguses valgustada.

Teaduslik sekretär, keskealine tarmukas ning edasipüüdlik mees, tundus Martinile korraga halva näitlejana, kes pole suutnud oma osasse sisse elada ja kes seetõttu mõjub teatraalsena halvas mõttes. Kogu tema olekus oli midagi pingutatut. Isegi see, kuidas ta aeg-ajalt oma kuldraamidega prille kohendas või klaasist lonksu vett võttis, oli kunstlik ning ebaloomulik. Ja see kunstlikkus kandus üle ka aruandele, mis oli isesuguses imelikus kantseleikeeles kirja pandud. Kõige hullem aga oli see, et sekretär tahtis vaimukas olla. Seepärast pigistas ta endast aeg-ajalt mõne banaalsuse ja tegi siis pausi, et kõik teaksid: nüüd on naerukoht.

Martin piilus ringi ja talle näis, et kõigi kohalolijate ilmed reedavad mingit silmakirjalikku ning kätteõpitud tähelepanu, tegelikult aga mõtleb igaüks millelegi muule.

«Kas ta seda siis ei märka?» mõtles Martin.

Kuid teaduslik sekretär ei saanud seda parimalgi tahtmisel märgata, sest koosolek kulges kõikide kindlakskujunenud tavade kohaselt. See tähendas, et tema kõneles enesekindlalt nagu ikka selline inimene, kes usub vankumatult oma tegevuse otstarbekusse, ja teised kuulasid teeseldud huviga nagu ikka alluvad, kes oma ülemuste maneere läbilõhki tunnevad. Ainult Martin oli maaüksinduses kõik koosolekutingrefleksid minetanud ja seetõttu tunduski talle kõik nii ebaloomulikuna.

Teaduslik sekretär oli nüüd juba tund aega kõnelnud saavutustest ja puudustest, täitunud ja nurjunud lootustest, lähematest ja kaugematest perspektiividest, suupärastanud oma juttu epiteetide ja võõrsõnadega, žongleerinud arvude ja protsentidega. Martini arvates oli see ettekanne juba mõttetuks ajaraiskamiseks muutunud, ent selle puuduse korvas kõneleja esinemismaneer, mis oli tunduvalt hoogsamaks läinud. Hääles oli pidulikkust, käed žestikuleerisid. Kuulajate nägudel oli seda sorti põnevust, mida näeb tsirkuses köietantsijate numbrite puhul. Kõik teavad, et sellest mitte midagi ei olene, kuid siiski on kõik pinevil: kas õnnestub või mitte? Just sellist trikki sooritaski praegu teaduslik sekretär: ta püüdis väikest sisu suurde vormi paigutada, mille tõttu tekkinud vaakumi pidi täitma õõnes paatos. Ja kui see tal hetkeks õnnestus, läbis auditooriumi heakskiidupomin.

Järgnesid läbirääkimised. Vaieldi mõningate väljendite ja formuleeringute ümber, kuni kaks tundi oli täis saanud. Et see oli jällegi tava-

kohane norm, siis leiti korraga, et aeg on ikkagi hirmus kallid — ja lõpetati koosolek.

Martinil valutab pea. Ja selle koosoleku jooksul oli temas küpsenud ka otsus: pärast pühi ta nädalaks-paariks linna ei kolinud, et instituudi raamatukogus uute uurimustega tutvuda; võtab parem vajalikud raamatud maale kaasa. Muret tegi talle ainult see, kuidas niisugust seisukohta instituudi juhtkonnale ees põhjendada. Ja seda muret kurtis ta ääri-veeri mööda ka raamatukoguhoidjale, pensionäriikka jõudnud kiilaspäisele prillipapale.

«See pole mure ega midagi,» hakkas raamatukoguhoidja seletama. «Kogu administratsioon on praegu selliste maagiliste sõnade võimuses, nagu «uus», «novaatorlus», «otsingud», «informatsioon», «kommunikatsioon». Keegi ei küsi, kas need midagi annavad või mitte. Peaasi, et ei oleks vanaviisi. Esitage oma palve teaduslikule sekretärile nende sõnade soustis — ja kõik on korras. Inimene tüdib ju kõigest hirmus kiiresti, peale selle on tal väga lühike mälu. Kuid kõik igivana, mis on täielikult unustatud, tundub uuesti avastamise puhul ülimumoodne. Nii et minge aga julgesti teadusliku sekretäri juurde ja pidage meeles need nõiasõnad.»

Nõnda õpetas Martin see väikest kasvu sapine vanamees, ladudes lauale ajakirju ja raamatuid, milles leidis üht-teist biotõrje kohta.

Martin tundis, et peavalu hakkas järele andma. Ja kui ta tüki aja pärast jälle mööda talviseid linnatänavaid sammus, kadus uimasus lõplikult. Uuesti tuli mõte, et täna on aasta viimane päev. Uuesti kerkis vaimusilma ette hommikul nähtud talvelummu, mis täitis meeli imeliku rahutusega. Ja mida lähemale ta jõudis kalmistule, millele laskus juba sinetav hämarus, seda rohkem lõi erutus temas lõkkele.

Sajad põlevad küünlad kalmudel paistsid kaugelt heledate täpikesena. Nende kuma aga lõi omalaadse pruunikaspunase heletumeduse, mis ulatus härmatanud puukosteni. Selle kõige kohal kummu mustjassinine hämarus. Ja suur vaikus. Midagi salapäraselt, hingematvat ning erutavat hoovas sellest kõigest, nii et Martin tahtmatult sammu kiirendas.

Vaevalt aga oli ta kalmistuvärvast sisse astunud, kui üldpildist jäänud muljet hakkasid nõrgestama detailid. Küünlad, mis olid enda ümber lumest koopa sulatanud ja helendasid nüüd nagu läbi jääklaasi. Elav tuli, mis peegeldus lumelt, marmorilt ja puuristidelt, valguse ja varjude lakkamatu mäng.

Erutus hakkas haihtuma. Ja kui Martin oli süüdanud küünlad Tuulike kalmul, valdas teda suur hingerahu, millist ta polnud enam teab mis ajast tundnud. Ta vaatas ümberringi. Korraga tajus ta ääretu selgusega, et inimesed, kes on tõeliselt elanud, ei sure kunagi. Niisuguste inimestele on surm ainult läveks kahe elu vahel. Seda immateriaalset elu jätkavad nad elavate mälestustes, mõjutavad elavaid oma tööde ja eeskujuga. Selles teises elus on surmalävi puhastanud need inimesed kõigest pisikesest ja armetust, muutnud nad suurteks ning võimsateks.

Niimoodi mõtles ja tundis Martin küünlaleeke vahetides. Kusagilt alateadvusest hakkasid voolama mälestused, paisusid laiaks rahulikuks jõeks. Kangastusid kiiresti vahelduvad pildid. Mererand, päike, liiv. Punakaskollased puulehed tänavaasfaldil. Vineerlaega tuba. Suvituskoha jaamaperroon. Pehme samblaga kaetud metsaalune. Heledasti valgustatud tuba bridžimängijatega...

Kogu see lai piltide hoovus jäi siiski nagu taustaks, sest kõige selgemini nägi Martin kogu aeg Tuulikest. Tema hoogsat, nõtket kõnnakut, kiiresti vahelduvaid näoilmeid, suuri helesiniseid silmi.

Oleks tahtnud ainult seista, seista, lasta end kanda sellel mälestuste heledal jõel, millel polnud algust ega lõppu.

Kuid korraga hakkas ta tajuma, nagu jälgiks teda keegi. Mälestuste vool tuhmus, katkes. Martin pööras pead...

6

Martin pööras pead ja nägi jalgrajal kümme-konnan sammuga kaugusel kõhetut väikese kasvuga meest. Tundmatu seisis nõnda, et tema selja tagant kumav küünalde valgus mattis näo tihedasse hämarusse.

Nad vahtisid hetke teineteist, siis pöördus Martin minekule. Kuid vaevalt oli ta paar sammu astunud, kui kuulis end nimepidi hüütavat.

Ta jäi seisma, vaatas tagasi. Tundmatu tuli aeglasel, veidi vaaruval kõnnakul. Nüüd langes küünalde helk otse eest mehele. Martin haaras ainsa pilguga pika terava nina, vilkalt hüplevad silmad ja kotikesed silmade all, kogu kõhna sügavate voltidega näo — ja lötvus hoobilt. Tundmatu polnud keegi muu kui kunagine koolivend ja praegune literaat Teo.

Ent jalamaid tuli Martinile mõte: mida teeb see elurõõmus ning muretu boheemlane kalmistul? Pealegi veel vana-aasta õhtul, mil pidutsetakse ja valatakse õnne. Kas siis sellist seltskondlikku inimest nagu Teo polegi täna kuhugi kutsutud?

Teo hakkas kohe seletama:

«Jälgisin sind juba tükk aega, kuid ei tahtnud häirida. Ma tean, et igal inimesel on elus silmapilke, mil ta tahab üksi olla. Lihtsalt tahab üksi olla. On ta teiste hulgas, siis tahab üksi olla, on ta üksi, siis otsib seltsi.»

Martin tundis koolivennast viinalõhna hoovavat ja talle oli Teo jutukuse põhjus selge. Mingi uudis see talle muidugi ei olnud, ta teadis väga hästi oma koolivenna nõrkust alkoholi suhtes. Ometi pidi ta iga kord, kui juhtus tongis Teod kohtama, ikka ja jälle mõtlema suurele paradoksile selle mehe elus. Pidi mõtlema visadusele ja vaevale, mida Teo polnud oma literaaditee algul paljaks pidanud, et anda vormi vormitusele, et sundida avalikkust oma annet tunnustama. Teo oli selle lahingu võitnud. Auhind romaanivõistluselt oli toonud ühekorraga tunnustuse ja raha, loonud hoopis lahedamad võimalused uute teoste kirjutamiseks. Ja just siis oli kõik vastu ootusi hakanud tagurpidi minema. Nagu kinnituseks väitele, et kuulsus ja raha on palju raskem koorem kui vaesus ja tunnustamatus. Midagi just nagu oli Teos murdunud. Ta oli hakanud jooma, naine oli tema juurest ära läinud, uued teosed aga jäid tindipotti.

«On sul kiire?» küsis Teo.

«Mitte eriti. Pean umbes üheksaks oma linnakorterisse jõudma. Epp pidi seal korraldama mingi väikese uusaasta vastuvõtmise.»

«Ma õige saadan sind. Ajame paar sõna juttu.»

«Ole hea.»

Nad hakkasid aeglaselt minema, jätsid selja taha kalmistu, jõudsid juba elavast askeldusest täidetud tänavatele. Kogu selle aja olid nad vestelnud maast ja ilmast, päevasündmustest ja spordivõistlustest. Kogu selle aja oli Martin tundnud, et Teol on midagi südamel. Ja kesk-

linnas hakkaski Teo kurtma, et ta ei suutvat kuidagi lõpetada üht poolleiolevat jutustust.

«Selle asja pärast ei maksa sul küll muret tunda,» vaimutses Martin, «sest tegelikult on ju kogu elu ainult poolleiolev jutustus. Ja poolleli see jääbki, hoolimata kõikidest pingutustest.»

«Filosoofiliselt võttes on sul kahtlemata õigus,» tähendas Teo. «Ja mis sul viga niimoodi filosoferida, kui jalutad metsas ringi, kuulad linnukeste laulu ja saad kuus kaks korda palka. Peaksid sa aga elama oma sulest ja korrapäratult laekuvatest honoraridest, siis... siis peab a b jutustus valmis saama.»

«Mis sind takistab seda tegemast?»

«Mitu asja. Kui pole õigeid töötingimusi ja kui sind kodus ei mõisteta...»

Teo kehtitas õlgu, tundes ühtlasi uhkust iseenda üle, et tal õnnestus nii karm sisu nii leebesse vormi valada. Piiaga oli varemgi napsivõtmise pärast riidusid olnud, kuid tänane tüli oli olnud nii äge, et ei maksnud enne paari päeva kodule mõteldagi. Teo oli ukse tagasikätt kinni virutanud ja tulnud tulema kahjuröömsa mõttega: las see müüjannake kükitab tänasel tähtsal öhtul üksipäini oma toas põleva kuuse juures! Temasuguse mehe tutvusringkonnas on küllaldaselt iseseisvaid naisterahvaid, kellega uusaastat vastu võtta. Kuid nagu kiuste polnud tal mitte kusagil vedanud (kui jätta arvestamata need mõned rublad, mis ta oli laenuks saanud). Nõnda oli Teo ette kerkinud süнге alternatiiv: kas võtta uusaasta vastu tänaval või minna selle müüjannaga lepitust otsima ning ennast alandama? Seepärast tal oligi aega nii laialt, et võis Martinit tänasel tähtsal öhtul saata ühest linnaservast peaaegu teiseni.

Teo kurtmine tõi Martinile millegipärast meelde sapise raamatu-koguhoidja ja nõnda ta ütleski oma koolivennale lohutuseks, et ärgu lasku pead norgu, kui uue otsingud veidi kauem aega nõuavad.

Teo aga reageeris sellele hoopis ootamatult.

«Mis sa jamad!» ütles ta. «Nagu iga inimene, nii muutub ka kirjanik pidevalt. Iga uus teos on ainult järjekordne verstepost sellel pideva muutumise teel. Seepärast otsi elamusi, uusi muljeid, uusi inimesi, nii et sa ise kiiremini muutuksid. Sest jääd sa endiseks, siis pole sul ju eneses mitte midagi otsida, siis pead hakkama väljast üht-teist kammama, üle jõu pingutama ja lõppude lõpuks lihtsalt trikkide peale välja minema.»

«On see siis nii halb?»

«Kes seda nüüd ütelda oskab, kui hea või halb niisugune asi on,» kehtitas Teo õlgu. «Kindel on ainult see, et kunstiteost kuitahes osavale trikile rajada ei saa. Kunst võib tugineda üksnes vankumatutele konventsioonidele.»

«Kust sa neid mõtled võtta? Meie aeg on ju mitmed-setmed vanad väärtused paljastanud kui pseudotõed.»

«Seepärast peabki nüüd iga kunstnik ise oma teoste jaoks reeglid kehtestama, vankumatud reeglid,» ütles Teo.

«Minu arvates suurendavad need «vankumatud» reeglid ainult jalgpallivõistluste pealtvaatajate hulka. Nondest reeglitest võib igauks ilma pikemata aru saada ja mängule kaasa elada.»

«Teatud määral on sul muidugi õigus,» soostus Teo. «Konventsioone purustades lülitab moodne kunst tõesti suure hulka — noh, ütleme —

pealtvaatajaid välja. Aga on siis kunst või kunstnik selles süüdi, kui kõik pealtvaatajad ei taha uusi reegleid selgeks õppida?»

«See ei ole veel päris paha,» arvas Martin, kellele oli tulnud korraga mõte Teod narrida. «Hoopis hullem on see, et niimoodi likvideerib moodne kunst iseenda. Ah, et kuidamoodi? Noh, usk mingisse konventsiooni kaob, luuakse uus, mis lülitab välja teatud hulga lugejaid-vaatajaid. Siis kaob usk ka sellesse uude konventsiooni, ta purustatakse, asendatakse jälle uuega, ja jälle läheb teatud hulk kunstipublikut spordivõistlusi vaatama, ja ikka selles vaimus edasi. See on ju aritmeetiline progressioon nulli suunas, kuni jõutakse nii kaugele, et maalikunstnik on ainukene oma teoste vaataja ja kirjanik ainukene oma raamatu lugeja.»

Martin tahtis veel midagi lisada, kuid Teo haaras tal käsivarrest ja hüüatas vaimustunult:

«Martin, sina oled jällegi ainuke inimene, kes mõistab, kus asub väljapääs! Sest kirjandus, see on protsess, milles kogu aeg lõhkumise ja ehitamise perioodid vahelduvad. Meie elame praegu lõhkumise perioodil. Järelikult on meie ülesandeks kõik konventsioonid hävitada, teha seda nii ruttu kui võimalik, et saaksime siirduda uude ehitamise perioodi. Ma olen sellest küllalt rääkinud, aga inimesed on nii pagana inertsed ja konservatiivsed. Küll on tore, et me selles küsimuses ühise keele leidsime!»

«Muidugi tore,» lausus Martin, kes polnud üllatusest veel toibunud.

«Kuule, jalutame veel natuke. Ma teen selle asja sulle täiesti selgeks,» ütles Teo, kes märkas, et ta ongi Martini koju saatnud.

«Mõni teine kord. Näe, kell juba kümne peal.»

Teo ei käinud peale, jäi vait ja vajus nagu kühma. Ja uuesti hakkas Martin tundma, et Teo on midagi südamel. Seepärast ta ütleski:

«Aga tule parem sisse.»

«Ei, ei,» puikles Teo vastu, kuid andis siis ootamatult kergesti järele. Nõnda nad läksidki kahekesi trepist üles.

7

Niipea kui Martin oli tупpa astunud, taipas ta jalamaid, et oli liiga lihtsameelselt võtnud õe kirjas sisaldunud kutset: «tingimata tulla väikesele uusaasta vastuvõtmisele». Piisas ühest pilgust rikkalikult kaetud lauale, ehete säravale suurele näärikuusele ja värviliste paberitega kaetud laearmatuurile ning põrandalambile, et mõista — väikeseks ja tavaliseks ei saa sellist ettevalmistust küll mitte kuidagi pidada. Eelseisva õhtu erakordsust toonitasid Martini arvates Epu ja Tõnu vandeseltslaslikud näod, ent kõige rohkem siiski Liina ja Jürgeni kohalolek. Nende kohta oli ju teada, et nad võtavad uusaastat alati vastu oma kodus. Nõnda istuski Martin lauda kuidagi ebalevalt, mingi sisemise ootusärevusega.

Teo aga tundis end sellises miljöös nagu kala vees. Mingi erilise ande abil oskas ta nii kiiresti seltskonda lülituda, nagu oleks ta juba ammugi teadnud, et veedab vana-aasta õhtu just nende inimestega. Ta tajus selgesti oma lauanaabriks sattunud Liinast hoovavat hämmastust ning imetlust — siis niimoodi näebki välja tõeline literaat ja boheemlane! — ja võttis nõuks etendada just niisugust tüüpi, kelleks Liina

teda pidas. Seepärast ta alustaski kohe, kui oli võtnud paar napsi ja jutuks tuli kirjandus, surmtõsise näoga:

«Teil on täiesti õigus, armuline proua. Kirjandusetegemine pole tõesti naljaasi. Peab palju teadma, oskama fabuleerida ja nõnda edasi. Kuid see kõik on suhteliselt väikese tähtsusega. Peamine on hoopis see, et lugeja teaks: selle teose autor on moraalselt koletis. Alles siis võib kirjanik loota menule, alles siis! Sest kui lugeja teab, et kõik need pahed, milles teose tegelased siplevad, on autoril endal läbi proovitud, siis ta usub seda raamatut. Ja kui ta juba usub, siis elab ta teoses kujutatud pahed niimoodi läbi, et saavutab katarsise.»

Liina silmitses Teod kahtleva näoga: kas uskuda seda juttu või mitte? Kuna Teo aga tahtis, et Liina usuks, siis viskas ta kõigepealt väikese napsi ja jätkas:

«Kirjutada voorustest — niisugust luksust võib endale lubada ainult elav klassik. Sest tema puhul piisab ainuüksi nimest. Seda nime nähes ütlevad nii lugejad kui ka kriitikud: «Okei!» — ja kõik on kombes. Tavaline kirjamees aga peab kirjutama ainult pahedest. Mina näiteks joon üksnes seepärast, et tahan kirjutada teost joodikutest ja joomisest. See tähendab, et teised arvavad, et mina joon, tegelikult aga kogun ma hoopis materjali teose kirjutamiseks. See raamat peab tulema niisugune, et paneb lugeja algul purju ja pärast ajab köötsima. Ja milleks peaks siis joodik veel trimpama, kui ta juba selle raamatu lugemiselega on kogu viinavõtmise protseduuri läbi elanud?»

«Pane see kõrva taha, Tõnu!» ütles Jürgen naljatades.

«Juba tehtud,» vastas noormees. «Maha joomine, elagu materjali kogumine!»

See muutuski tänasel õhtul lööklauseks. Esialgsest kohmetusest oli üle saadud, kõik rääkisid läbisegi, tuba täitis seltskondlik kära.

Martin jäi jutuaajamisest kõrvale. Tema jaoks oli see korter täis mälestusi. Tarvitses end ainult lõdvaks lasta, ja juba hakkaski liikuma mälestuste vool. Kuid see ei toonud hinge rahu nagu ennist kalmistul, vaid tekitas närvipingest, igatsusest ja kahjutundest laetud kummalise meeleoluseisundi. Tegelikult oli ju vana-aasta nende päev olnud. Alati olid nad ta minema saatnud šampusepudeli paugatusega ja uue aasta vastu võtnud vahuviina ning suudlusega.

Kuid Epp ilmselt tajus, mis venna mõttemaailmas praegu toimub. Ja tajus sedagi, et ei tohi venda tema mõtete küüsi jätta. Nõnda ta siis tegutseski tüütu kärbsena, sundis Martinit sööma-jooma, esitas igasuguseid tühiseid küsimusi, kuni suutis oma suure vennagi seltskondlikku vestlusse tõmmata. Vähemalt hakkas Martin kuulama Jürgenit, kes talle omase tõsidusega kõneles parajasti mineviku ja tuleviku omavahelisest seosest. Ja sellest, kuidas inimene on suur just seetõttu, et ta mineviku kogemusi kasutades võitleb, töötab ja kannatab tuleviku nimel. Ilmselt kavatses ta veel tükk aega rääkida, kuid Teo, kes oli juba parasjagu vintis, viskas käega ja lõi hoolimatult sekka:

«Pole olemas ei minevikku ega tulevikku, on ainuüksi olevik, mu kallid klassivend. Ja mõtelda või kannatada pole siin mitte tuhkagi. Aja kulgu me peatada ei suuda. Mis on möödas, see on jäädavalt läinud. Mis on ees, see jõuab kätte nagunii. Seepärast ela olevikus ja pea aega kalliks!»

«Olevikus elame meie nagunii,» lausus Jürgen. «Aga kui elusse niimoodi suhtuda, nagu sina soovitad, siis muutub kõik ainult suureks

muganemiseks olukordade ja inimestega. See pole siis enam midagi muud kui lihtsalt konformism.»

«Sa ütled seda niisuguse näoga, nagu oleksid sidrunid hammustanud. Ometi on konformist oma ajale kõige vajalikum inimene. Poleks meil olnud konformist Jannsenit, siis oleks jäänud esimene üldlaulupidu pidamata, esimene seitung välja andmata ja esimene teater asutamata.»

«Mitte sugugi. Kõik oleks ikkagi ära tehtud, ainult mõnevõrra hiljem, sest...»

«Kuid nagunii siiski mõne konformisti poolt,» katkestas Teo. «Ja kas sa arvad, et on lihtne konformist olla? Oi, sõber — «kui mõnni mees teaks, kuidas mõnni mees mõnnes asjas munnade peal peab käima...». Muidugi tuled sa nüüd välja Jakobsoniga, keda meie praegu hindame palju kõrgemalt kui vana postipapat. Aga Jakobson oli ju oma ajast ees. Loomulikult peab ta meile lähemal olema. Mina tahan elada olevikus, kirjutada oma aja inimestele, ja mida minust tulevased põlvned arvavad, see on mulle täiesti ükskõik. Proosit!»

Martin jälgis oma klassivendi sisemise muhelusega. Üks tõsine ja kindel koolmeister paradoksleva mõttelaadiga irvhamba vastu.

Jürgen tahtis ilmselt vaidlust jätkata, kuid tundis korraga suures varbas nii teravat valu, et suutis ainult vaevaga aietust tagasi hoida. Võtaks pagan neid moodsaid tikk-kontsaga kingi! Kuid selline energiline märguanne ja Liina kulmukortsutus tuletasid Jürgenile silmapilk meelde, et ta pole tulnud siia ainult sööma-jooma ja oma ideid kuulutama. Pealegi lõi kell parajasti pool kaksteist, küünlaleegid peegeldusid klaasikumerustelt, särinal põlev kuuseoks levitas magusat lõhna. Veel pool tundi, siis lendab lakke kork šampusepudelilt ja kõik soovivad üksteisele õnne.

Jürgen nõõpis kuue kinni, sättis lipsu, lõi siis lusikaga paar korda vastu morsiklaasi ja tõusis püsti. Neid pidulikke ettevalmistusi nähes läksid Epp ja Tõnu nagu ärevusse, Liina näole aga valgus lai naeratus.

Jürgen hakkas kõnelema ja kogu seltskond sai teada, et täna on vana-aasta õhtu, mis varsti loovutab oma koha uusaastale. Et nemad on praegu linnas, istuvad kaetud laua taga ja ootavad uusaasta saabumist. Et küünlad põlevad ja kuusk levitab metsalõhna.

Sellises vaimus jätkas Jürgen tükk aega, nii et Martinile hakkas meenuma päevane koosolek instituudis. Isegi esinemismaneeris leidis Martin sarnasust teadusliku sekretäri omaga, mistõttu ta hakkas ootama efektset lõpunumbrit, pateetilist elaguhüüet uusaastale. Seda võis nüüd peaaegu juba välja arvutada, sest kellaosutid seisid sama hästi kui kohakuti. Martin määras selle otsustava hetke oma peas kindlaks arvuga sada ja hakkas lugema: üks, kaks, kolm, neli... Ent ta polnud veel jõudnud kahekümnenigi, kui lõhkes pomm: Jürgen teatas, et Epp ja Tõnu on kihlunud!

Hoobilt oli kõik selge, nii rikkalik laud kui ka kahe asjaosalise elevil olek. Kuid just seetõttu, et kõik selge oli, tekkis suur segadus. Sest vahepeal oli kätte jõudnud uusaasta, šampusekork lakke lastud, klaasides pidulik jook vahutamamas. Õnne aga tuli soovida risti ja rästi, kuni lõpuks see mitmekordselt tähtis toost oli seljataga.

Hetkeks tekkis vaikus. Martin tajus, et peaks midagi ütlema, sest kõik ilmselt ootavad temalt seda. Kuid mitte midagi ei tulnud pähe. Ehkki ta oli üllatusest toibunud, oli pea täiesti tühi.

Õnneks aga polnudki tal vaja midagi ütelda, sest Teo ajas end jalule ja kõhatas hääle puhtaks. Tema sõnavõtt oli küll lühike, kuid see-eest mõjuv. Tema soovis kihlatutele õnne nende meeleavapruse ja julguse puhul. Sest abielu olevat niisugune kuratlik keeris, et kes on selle sees, see kipub välja, ja kes on väljas, see tükib sisse. Aga elus peab riskima, kahekesi pole hirmus isegi orkaani taluda, ja tema on vankumatult veendunud, et Epp ja Tõnu saavad õnnelikuks.

Pärast seda lühikest juttu asutas Teo end kohe minekule. Seltskonnainimese närviga tundis ta selgesti, et on saavutanud oma lae. Iga minut, mis ta siin veel viibiks, võib selle sõnavõtu mõju ainult kahan-dada. Pealegi on väljas nüüd nii palju uut ja huvitavat, et oleks lausa patt siin aega raisata.

Vaevalt oli Teo lahkunud, kui Liina mõtlikult lausus:

«Nii tark ja andekas mees, aga ometi kohe päris joodik. Kas siis tõesti ei leidu mitte kedagi, kes tal selle kombe ära võõrutaks?»

«Seni pole leidunud,» vastas Martin. «Mõned daamid on küll katset teinud, kuid inimene on ju nõrk, ja nõnda on nad hoopis ise ka jooma hakanud.»

«Sina keerad kõik naljaks,» pahandas Liina.

«Naljast pole siin õhkagi,» vastas Martin. «Ja miks ei või siis täna-päeval üks iseseisev naisterahvas tipsutada, kui tal selleks tuju ja tahtmist on?»

«Olgu pealegi, aga tuleb siiski ikka endast lugu ka pidada...»

Martin taipas, mis põhjustas Liina hääletoonis peituvat laituse, ja puhkes naerma:

«Miks sa ei ütelnud niimoodi Teole endale? Oleksid talle suurt rõõmu valmistanud. Tema tahab ju kõigest hingest paheline olla, mo-raalselt koletis, ja kui mõni seda juttu uskuma jääb, siis on Teo kohe nagu kõrvust tõstetud.»

«Ära nüüd hakka teda kaitsma, olgu ta või kümme korda teie mõlema klassivend,» sõnas Liina noomivalt.

Kõik hakkasid sööma-jooma, rääkima kõigest ning mitte millestki. Kogu korterit täitis suur lootusrikkus, millega inimesed end kahe aasta piiripeenral tavaliselt petavad, mil neile vähemalt mõneks tun-nikski tundub, et nüüd algab nende elus tõesti selline aasta, mis toob neile tingimata midagi väga head.

Kella ühe paiku lahkusid Liina ja Jürgen, et öise rongiga Karu-laande jõuda. Peigmeespoiss Tõnu läks neid saatma. Sest kuigi Liina oli tulnud kihluspeole, polnud ta unustanud rahvatarkust: üks tee, kaks asja. Nõnda oli neid pakke ja pakikesi kogunenud päris kenake hulk, mille Jürgen ja Tõnu pidid jaama tassima.

Epp pakkus Tõnule uksevõtit. Igaks juhuks. Mine tea, võib-olla ei laabu kõik nii kiiresti, nagu nad siin praegu arvavad. Tõnu ajas vastu, kuid lõpuks siiski võttis. Ja alles see võtme andmine sundis Martinit lõplikult tunnetama, et tema väike õde on siiski väga otsustava sammu astunud. Ta tajus õest hoovavat rõõmu, kuid selle leek ei sütitanud teda. Rõõmu asemel tulid hoopis juurdlevad mõttemõlgutused.

«Olen kuidagi iseenda vangiks muutunud,» mõtles Martin. «Olen ennast ise nagu mingisse mikrokosmosesse sisse müüriinud. Aga ma pean ometi kord selle müüri maha lõhkuma, pean laskma elul ja maa-ilmal sellesse suletud ruumi tungida, pean ennast ometi uuesti eluga siduma. Ainult — kuidas? Kuidas?... Kuidas leida see miski või keegi, see tee või side elu juurde?»

Just sellele Martin mõtleski, kui tuppa tuli Epp, kes peoperenaisena oli külalised ja Tõnu teele saatnud. Venda nähes muutus ta kuidagi ujedalt tõsiseks.

«Kas oled pahane, et ma sulle enne ei teatanud? ...»

«Mine nüüd!» tõrjus Martin.

«Ma küll tahtsin, aga Tõnu raius nagu rauda, et las see uudis tuleb üllatusena. Nõnda siis läkski.»

«Kõik oli väga tore.»

Kuid Epp vist siiski ei uskunud päriselt Martini kinnitust, sest ta hakkas vennale rääkima, kui tubli poiss Tõnu on. Martin hämmeldus mõnevõrra: milleks see jutt? milleks sellise tooniga, nagu püüaks ta ka iseennast veenda? Äkki Martin taipas, et Epp tahab teada saada, kuidas suhtub suur vend Tõnusse, ja tema näole kerkis naeratus. Eppki naeratas, muutus uuesti rõõmsaks. Ja nõnda polnudki Martinil vaja midagi ütelda.

See Epu suur mure oli nüüd murtud. Jalamaid sai temast uudishimulik väike öde, kes hakkas kohe oma suurt venda küsitlema:

«Räägi, mida Karulaanes tehakse? Me polegi ju täna veel kahekesi kõnelda saanud. Kuidas memme tervis on? Mida Kirsti teeb? Mida sa ise kõik see aeg teinud oled? Elad seal nagu maapagulane. Räägi, räägi mulle kõigest!»

«Ma ei oska midagi rääkida,» kehtas Martin õlgu. «Eks sa tead ju isegi, kuidas elu seal käib.»

Kuid Epp ei jätnud järele, aina päris ja ergutas venda vastama. Nõnda Martin siis jutustaski talle koduse mikrokosmose muredest-rõõmudest. Kuidas memmel oli sõrm umbes, kuidas Pauka järvel jääauku kukkus ja nüüd ainult mööda kaldaveerset teed ringi lippab, kuidas nad igal pühapäevahommikul kakaod joovad. Epp kuulas suure põnevuse ja huviga, ta kujutas endale täpselt ette, kuidas kõik need asjad juhtusid, kuidas memm oli pealesunnitud tegevusetuse tõttu mossis, kuidas Pauka end raputas, nii et piisad lendasid, koju jõudes aga oli tal kasukas üleni härmas, kuidas söögitoas tõuseb tassidest auru. Martini jutt andis Epu meelekujutusele impulsse, iga lause tõi vaimusilma ette konkreetseid inimesi, esemeid, maastikke. Ja niisugune kaasaelamine sütitas Martinitki.

«Näe, ühe suursündmuse oleksin peaaegu ära unustanud: Reinul oli sünnipäev. Olin ka kutsutud. Sain sellise peenikese kutse, et palutakse kirjalikult teatada, kas võib osavõtuga arvestada... Ja see traktor, mille sa tookord sügisel linnast tõid, jõudis nüüd ka lõppude lõpuks Reinu kätte, kellele ta ju määratud oligi.»

Martin jätkas oma juttu tollest sünnipäevast, kuid Epp ei elanud sellele enam kaasa, ei naernud Reinu akrobaatiliste numbrite puhul ja muutus üldse kuidagi tõsiseks.

«Nõnda siis jäigi sul Riina klaverimäng kuulmata.» Iroonia Epu hääles oli niivõrd selge, et Martin üllatunult pilgu tõstis ja öde silmitsema hakkas.

«Kas ta mängib halvasti?»

«Ma pole seda ütelnud,» vastas Epp. «Lõppude lõpuks olen ka mina paarist peost Riina pool osa võtnud.»

Nendest pidudest oligi alguse saanud see vim, mis hõõgus praegu nagu tuli tuha all. Kuid tõenäoliselt oleks see vim tekkinud ka

ilma nende pidudeta, sest need kaks naist erinesid teineteisest just sellisel määral, mis igasuguse lähenemise korral veab kõigepealt vastamisi iseloomude teravad nukid ja tõukab inimesed teineteisest eemale. Kui Epp ei jõudnud ära imestada Riina teravat mõistust ja suuri teadmisi, siis Riinale omakorda oli mõistatuseks Epu menu seltskonnas ja haigete kiindumine temasse. Ükskõik kuidas Riina ka oma positsiooni, oma saavutusi, oma teadmisi Epu omadega ei võrrelnud, ikka jõudis ta täie õigusega tulemusele, et tema on sellest haiglaõest igati üle. Seesama matemaatiline arvestus aga osutus igakord ekslikuks, kui tuli tegemist teha inimestega. Alati lülitus siis sellesse keerulisse valemisse mingi nii võimas tundmatu tegur, et inimesed koondusid Epu ümber, Riina aga jäi üks. Ja mis kõige kummalisem — Epp ei teinud ise mitte midagi, et inimesi ligi tõmmata. Ta ei koketeerinud, ta ei ajanud vaimukat juttu ega osanud klaverit mängida. Algul oli Riina seda kõike endale seletanud lihtsalt inimeste rumalusega — *similia similibus gaudent* —, aga kui ta kord oli endale küllal kutsunud oma kunagise kursusekaaslase ja praeguse Meditsiiniinstituudi teadusliku töötaja Artur Arikese, ja kui toogi mees koosviibimise jooksul oli end Riina kõrvalt Epu kõrvale nihutanud, siis varises ka see teooria kokku.

«Sa ütled seda sellise ironiaga,» lausus Martin, «et teed mind lausa uudishimulikuks. Kas teie vahel juhtus midagi?»

«Ei. Me lihtsalt ei meeldinud teineteisele, muud ei midagi.»

«Aga miks?»

«Miks? Isegi teadus pole suutnud seda selgeks teha, miks mõned inimesed üksteisele ei meeldi. Lihtsalt iseloomud ei sobi, huvid on erinevad... Kust minagi tean.»

«Huvid on erinevad — kah jutt või asi! Mõlemad töötate ühel ja samal alal.»

«Seda muidugi, aga üteldakse ju, et kui kaks inimest teevad üht ja sama, siis tulemus pole iialgi üks ja sama. Ega arstiteaduski erandiks ole. Riina on hea arst. Minust ei saa iialgi nii head arsti, ma kohe tunnen seda. Sest õige arst peab kõigepealt nägema haigust ja alles siis haiget. Aga mina ei saa niimoodi.»

«No seda saab küll vaevalt puuduseks pidada,» naeratas Martin. «Ma ei kujuta hästi ette, et oleks olemas mingi hea arsti etaloon või vorm, mille järgi muudkui aga tee häid ja tublisid arste. Küllap leiad ka sina endale sobiva — noh, ütleme kaasaegselt — arstimudeli. Näe, Riina ei põlga seda vaevagi paljuks, et oma napist ajast niipalju pigistada, kui kulub televisioonis esinemiseks. Raske on ju ära ütelda, kui palutakse.»

«Palutakse,» muigas Epp. «Kes sulle seda rääkis?»

«Riina ise. Kas see tundub sulle uskumatuna?»

«Aga muidugi.»

«Epp, ära ole väiklane.»

«Lase ma räägin, otsusta ise. Paari aasta eest sõitis meie juurde linnast üks noor ajakirjanik, et Riinat intervjuuerida. Aga Riina ütles, et tal ei ole praegu aega, tulgu noormees ülehomm. Ja pidigi see mees rongiga linna tagasi sõitma ja ülejärgmisel päeval tulema. Ometi me kõik teadsime, et tal on aega küllalt. Pärast kuulsime veel, et Riina ise oli linnas tervishoiuosakonnas kogu selle intervjuuasja käima pannud. Oli seal natuke lamenti teinud, muidugi haritud inimese kombel, et Karulaane haigla teeb suurt ja tähtsat tööd maainimeste

tervise kaitsmisel, mispärast sellest ajalehtedes ei kirjutata. Hiljem lükkas ta ise käima ka need raadioloengud. Ohkas ja kurtis meile, et käiakse peale ja aega ei ole, aga ometi oli vahel paar päeva järjest linnas. Kuidas saan ma siis uskuda, et televisiooniga on lugu teisiti?»

«Kui see tõesti nii on...» kehitas Martin õlgu.

«Ega ma teda sellepärast hukka ei mõista. Ainult milleks see teesk- lus ja poos? Milleks kogu see rahmeldamine sellest ajast peale, kui talle see poiss sündis? Ühelt poolt räägib ta kogu aja, et tema pole tahtnud iialgi mehe ori olla, seepärast ta ka iialgi ei abiellu, tema ole- vat tahtnud ainult last saada, nüüd olevat ta hirmus-hirmus õnnelik ja ikka selles vaimus edasi, teiselt poolt aga jätab ta oma Reinukese täielikult ema kasvatada. Poiss on talle nagu elava nuku eest, kellega Riina siis mängib, kui tal tuju tuleb.»

Martin oli mõttesse vajunud. Talle meenusid Reinuga seotud lood ja talle tundus praegu, et Tuulikese kadumisest saadik on ta tõeliselt rõõmus olnud ainult nendel harvadel silmapilkudel, mis ta on mööda saatnud selle väikese poisiga. Ainult siis on ta suutnud nagu kõik unustada, nagu väljuda oma mikrokosmose tugevast kestast...

«Mille üle sa muheled?» tungis korruga Martini teadvusse Epu hääl.

«Oh, ei midagi,» kohmas Martin. «Mõtlesin ainult, et kui Riinal on nii vankumatuid seisukohad abielu ja meeste suhtes, siis on ta kas pettunud või väga kaval.»

«Oi, missuguse inetusega ma hakkama sain! Klatšisin sulle siin teist naist, kuigi ma ise olen samuti naine. Aga sina ei tohi väljagi teha, et sa midagi tead!»

«Mine nüüd! Arvatavasti näen ma Riinat alles aasta pärast, kui ta mind muidugi oma Reinukese sünnipäevale kutsub. Ja selleks ajaks olen ma sinu jutu ammugi unustanud.»

Viimased küünlad olid lõpuni põlenud. Epp lülitas sisse laearma- tuuri, mis hävitas hoobilt varjude ja valguse mängu, kujutlusvõimet toitnud allika. Kõik oli korruga nii tavaline ja igapäevane.

Martinit valdas suur väsimus. Ta palus Eppu, et too annaks Tõnule üle tema parimad soovid, ja läks oma tuppa. Tükk aega vähkres ta asemel ega saanud sõba silmale. Pimedus manas silmade ette mäles- tusi, pimedus piinas ja väsitas.

Lõpuks jäi Martin ometi magama. Ja üle tüki aja nägi ta jällegi sedasama und, mida oli näinud nii sageli. Jällegi ilmus talle Tuulike, seljas valge pluus ja tumesinine heledate triipude ning vöötidega see- lik. Jällegi nägi Martin tema suuri helesiniseid silmi, tundis ära tema kõnnaku. Ja jällegi oli nende vahel jõgi, millest Martin ei suutnud üle ujuda. Mida rohkem ta ujus, seda kaugemale nihkus vastaskaldal seisev Tuulike — kuni kõik kadus...

KOLMAS PEATÜKK

1

Oli saabunud kevad, heitlike aprilliilmadega põhjamaa kevad. Vinge tuul lõõtsus taeva loote halliks, tõi endaga kaasa järske ning ägedaid lumesadusid. Mullune kulu kadus valge liniku alla, raagus puud väri- sesid nagu külmtõves, kogu loodus näis tarduvat. Ent lumesadu lõppes nagu lõigatult, pilved kärisesid lõhki ja ere päikesevalgus voolas alla

nagu paisu tagant. Maapind muutus jällegi tuhmrohelisteks, valged sametised pajuurvad läikisid niiskelt, kusagilt kõrgelt kostis lõkese lõõritamist. Ja siis muutus taevakumm jällegi süngeks...

Niimoodi tujutses aprill terve nädala ja inimesed harjusid juba mõttega, et tänavu tuleb päriskevad aeglaselt, visas võitluses öökülmade ja jäiste vihmasadudega. Kuid korraga seesama heitlik aprill nagu tüdis oma rähklemisest, korraga olid päevad täis päikesepaistet, korraga olid ööd soojad ja esimene äikesevihm kuulutas kõuemürinaga kevade võidutsemisest kõikjal.

Sellel päikesepaistelisel õhtupoolikul istus Martin oma toas lahtise akna all ja vestis taskunoaga tuuleveskit. Mõlemad tiivad olid juba valmis, tapid sisse lõigatud. Jäi veel naelaga auk läbi puurida, ja mängukann ongi valmis.

Martin tõmbas lahti laualaeka, et naela võtta, kuid naela ei olnud. Ta lükkas kõrvale pabereid, pliiatseid, ent seda pikka sihvakat naela ta ei näinud. Ta pani tuuleveski tiivad lauale ja asus kahe käega oma sahtlit sorima.

Mida kõike siin küll leidus! Vastatud ja vastamata kirju, poolik sigaretipakk, rongipileteid, märkmikke, teaduslikku kirjandust reklaamiv saksakeelne brošüür, ilma lõpu ja alguseta loengukonspekt ülikoolipäevilt, mansetinööbid, tuletikke, aspiriinitablette, pliiatseid, sulgi, kirjaümbrikke ja pabereid, pabereid, pabereid... Just nende paberite seast puutuski Martinile näppu otsitav nael ja veel midagi nii tähtsat, et mees jättis laekas tuustimise, läks akna alla tagasi ja istus uuesti toolile.

Martin silmitses sahtlist võetud käsikirja, sirvis seda kuidagi mõtlikult ja aeglaselt, sirvis otsekui vastumeelselt. Just vastumeelsuse tõttu oligi see töö lõpetamata jäänud, kuigi kirjapanek oli laabunud väga edukalt, laabunud hetkeni, mil ta oli saanud teate Tuulikese surmast.

«Mul oli vaja ainult naela,» käis Martinil mõte läbi pea, «ent nüüd leian ka veel selle käsikirja. Milleks? Ja just praegu! Täna on ju teisipäev. Ainuke päev nädalas, mil saan Reinuga mängida. Peangi varsti minema hakkama. Ei ole kena lapse kannatust proovile panna. Ja Riina pidi tänaseks ühelt tuttavalt «Carmina Burana» plaadid saama. Nende kuulamine võtab ka aega.»

See kõik oli tõsi, ent ometi lakkas Martin korraga kiirustamast. Ta asus oma tööd lugema, süvenes kirjapanendud mõtetesse. Ta suutis jällegi keskenduda — fakt, mis kindlalt tõendas, et Martini ellu on uuesti tulnud mingi rütm, mingi sisemine rütm. Muidugi sisemine, sest välimine koosnes ainult kakaost iga pühapäeva hommikul ja Reinu ning Riina küllastamisest iga teisipäeva õhtul.

Martin luges, luges, ja tundis üha suuremat seletamatut rõõmu, Pähe tuli uusi mõtteid, oli tahtmine kohe kirjutama hakata. Kuid peab minema, peab, viimane aeg. Aga niipea kui Rein on magama jäänud, tuleb ta kohe ära. Jätab isegi plaadid kuulamata, vabandab end tööga, tuleb kohe tagasi oma tuppa ja hakkab kirjutama.

Seekordne külaskäik osutuski ootamatult lühikeseks. Juba kolmveerand tunni pärast oli Martin oma toas tagasi. Siin oli kõik vana-viisi: päike paistis endiselt sisse, laual lebas käsikiri. Kuid Martin ei vaadanud oma uurimuse poolegi. Hajameelselt võttis ta kuuetaskust veskitiivad, pani need ristamisi kokku, torkas naela läbi ja lõi sõrmega tiivad vurisema. Ja veel kord, ja veel kord, ja veel kord...

See monotoonne tõusev ja langev vurin mõjus rahustavalt. Riina

punetavad silmalaud, vanaema murelik nägu, külalistetoa raske, rõhuv vaikus — kõik asetus Martini vaimusilmas pikkamisi oma kohale, taandus oma tõelistesse proportsioonidesse. Mõistus ning lootus vedasid vaekausid tasakaalu. Kuid isegi nemad ei suutnud mitte midagi muuta selles tõsiasjas, et põhjaliku arstliku kontrolli tulemusena oli Rein jätud laste tiisikusravilasse linna külje all.

Martinile oli see agar naakmann alati meeldinud, kuid alles praegu tunnetas ta täie selgusega, kui väga on ta sellesse lapsesse kiindunud. Ometi aga libisesid ta mõtted hoopis Riinale, kes oli kogu selle aja nagu Reinu varju jäänud. Kangastus äsjane stseen Palmide külalisteroas.

«Võib-olla polegi midagi hullu,» oli Martin katsunud Riinat lohutada.

«Sina tead seda muidugi kõige paremini!» oli Riina kähvanud ja lisanud nagu iseenda jaoks: «Kuid siiski ei lase ma elul ennast kaasa lohistada!»

Just sellele lausele mõtleski praegu Martin, hakkas meelde tuletama nendelt teispäevaõhtutelt mällulõikunud vestlusi. Aga ta ei suutnud mitte midagi olulist meenutada, sest nagu ta alles praegu taipas, oli mängimine Reinuga olnud talle hoopis tähtsam kui Riina kuulamine. Tõepoolest, askeldamine väikemehega oli olnud puhkuseks, lõõgastumiseks, vestlused Riinaga ainult viisakaks kohusetäitmiseks. Martinil oli jäänud temast mingisugune üldmulje kui iseseisvast moodsast naisest, kes on üle väikekodanlikest eelarvamustest, ent rohkem mingi trotsi kui sisemise veendumuse tõttu. Kõige tähtsamaks aga osutus Martinile see, et ta sai just nüüd väga selgesti aru: kui ta ei taha Reinu kaotada, siis peab ta pöörama senisest hoopis suuremat tähelepanu Riinale.

2

Riina ja Reinu ümber keerlesid Martini mõtted veel järgmisel hommikulgi, kui ta laboratooriumis oma töölaua taga istus. Kogu aeg tuli meelde ühte ja teist, mida oleks pidanud Riina käest küsima või siis Riinale vastama. Isegi see oli tal meelest läinud ütelda, et paari päeva pärast sõidab ta linna koosolekule ja võiks siis ühtlasi ka Reinu vaadata minna. Sellest plaanist omakorda aga hargnes terve küsimuste ahel: millal on sealse haiglas külastusaeg? kas Reinule tohib ka midagi kaasa viia? ja ikka nõnda edasi.

Kõik need mõtted olid küll väga kenad, kuid nad ei võimaldanud Martinil tähelepanu tööle keskendada. Nii jäigi ta hulgaks ajaks istuma, ees lage paberileht, millele ta oli tahtnud enda jaoks visandada välitööde plaani katsealal.

«Kas on midagi juhtunud?» küsis Kirsti, kes parajasti katseklaase pesi.

«Miks sa seda arvad?» tõstis Martin pea.

«Sa suitsetad ju kogu aeg. Tuhatoos on konisid juba täis. Ja üldse oled sa kuidagi närviline.»

«Jah, töö ei edene, see on õige. Vist kevadväsimus. Peaks askorbiinhapet muretsema. Ah, lähen käin korraks haiglas ära, neil ikka leidub.»

Kuid Martin ei jõudnud veel laua tagant tõustagi, kui laboratooriumi astusid Tõnu ja Jürgen. Martinit ja Kirstit see muidu ei üllatanud. Uuest aastast alates oli Tõnu sagedane külaline laboratooriumis. Alati teatas ta, et hakkab kohe linna poole põletama, ja küsis siis,

kas neil on midagi linnast vaja. Jürgen oli käinud siin aeg-ajalt, enamasti oma käsikirjaga. Kuid Tõnu oli alles eile linnas käinud ja Jürgen oli oma manuskripti paari päeva eest kirjastusse viinud, nii et Martini kergelt hämmastunud, küsiv pilk oli igati põhjendatud.

Jürgen ei lasknud teda teadmatuses piinelda. Võttis portfelligist aja-lehe ja pani selle lauale:

«Ega sa seda artiklit veel lugenud ei ole?»

«Mis siin siis on?» heitis Martin pilgu joonealusele, milles mõningad laused olid punasega alla tõmmatud. Ent samas märkaski ta juba, et tegemist oli arvustusega, mis käsitles Teo viimast jutustust «Pilkuv silm».

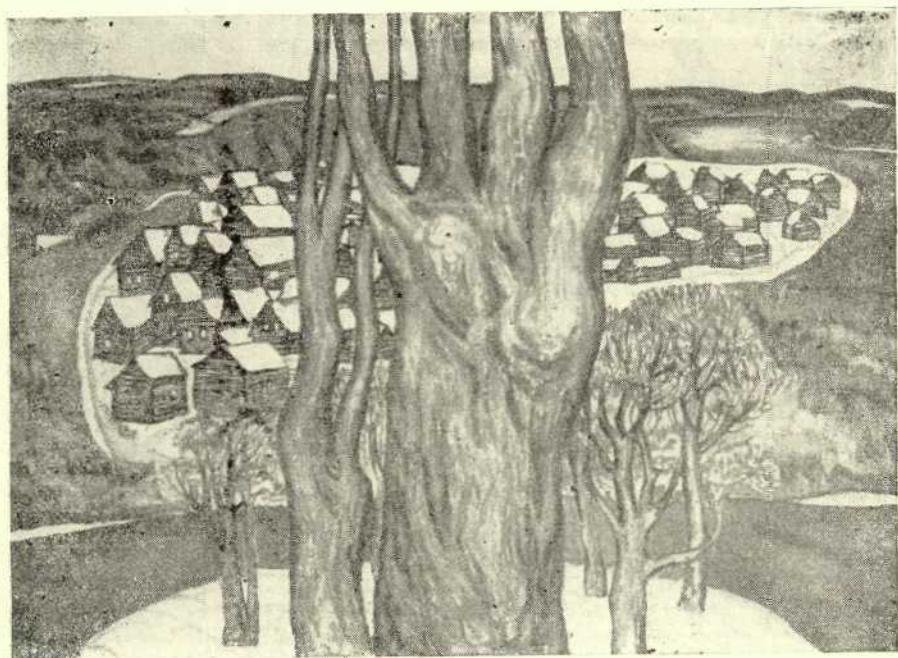
Selle loo peategelaseks oli olnud väike ja vagur ameerika pangametnik Peter Blood, kes ei teinud kärbselegi liiga ja kelle nimi oli täielikus vastuolus tema kandja olemusega. Päev päeva kõrval oli ta maksnud kassast välja pangatšekke ja unistanud kümne dollari suurusest palgalisast. Kuid ootamatu õnnetus — tal oli trepist allakukkumise tagajärjel vasak silm pilkuma hakanud — jättis ta isegi sellest väikesest kohast ilma. Klientidele ei meeldinud sugugi, kui ta raha ulatades neile silma pilgutab. On ju teada, et raha ei haise, milleks siis mammona teenimise musti võtteid nii paljutähendavalt meelde tule-tada? Ühesõnaga — Peter Blood lendas seitsme keeruga tänavale ja klientidele hakkas pangatšekke välja maksma ametnik, kelle nägu oli täiesti tardunud, soliidne mask.

Kui siis see vagur Vere Peeter oli kaotanud lahingu prügikasti pärast, otsustas ta sooritada kuriteo, et jõuda sinna, kus söök, korter, küte ja valgustus on prii. Kuna aga pikad ja üksluised ametnikuaas-tad olid andnud hävitava löögi tema kujutlusvõimele, siis ei suutnud ta midagi erilist välja nuputada. Kogu oma vaimujõudu äärmuseni pingutades haudus ta lõpuks välja järgmise plaani: istuda autosse, lasta end mööda Chicagot ringi sõidutada ja kuulutada end siis maksu-jouetuks.

Ent ta oli unustanud oma vasaku silma. Sest vaevalt oli taksojuht näinud seda pilkuvat silma, kui ta jalamaid kihutama pistis. Umbes poole tunni pärast peatus takso öölokaali «Must Venus» ees, sohver avas ukse ja palus härrat välja astuda, sest nad olevat kohal. Peetri jutu peale, et tal pole raha, taksojuht ainult naeris lõbusalt ja lisis, et tema on härrat alati teravmeelseks naljahambaks pidanud, kuid see nali on lihtsalt kuninglik.

Takso sõitis minema, naeru lagistav juht rooli taga. Peeter vaatas ringi, mõtles, mida ette võtta. Kuid juba oli «Musta Venuse» ukse-hoidja seda vasakut pilkuvat silma märganud ja kohe avanes öölokaali uks, et härrat sisse lasta.

Nõndamoodi oli see Teo jutustus jätkunud ja aina pöörasemaks muutunud. Pilkuv silm tõmbas ligi kurtisaane ja gangstereid, avas rahakappe ja pudeleid, sundis musti ärimehi Peetrile kõrva sisse sosistama eelseisvate valgustkartvate bisnesside üksikasju. Kogu Chi-cago allmaailm lamas Peetri jalgade ees, kui korraga ilmus kohale Peetri täpne teisik. Lokaalis pummeldav endine poksi maailmameister raskekaalus mõistis kohe, mida silmapilgutus tähendab. Kui nokkilöö-dud teisik oli hoogsalt visatud mööduvale veoautole, kanti Peeter kätel šampusevanni. Ta laskus üleni kihisevasse vedelikku, nii et ainult pilkuv silm jäi paistma.

E. Voss

Maastik (Õli) 1970

«Ja kui ta sellest vannist pole välja tulnud, siis mõnuleb ta seal praegugi.» Nõnda kõlas Teo jutustuse viimane lause.

Arvustuses aga oli sellest pilkuvast silmalt lihtsalt mööda mindud ja vaatluse alla võetud hoopis kasutamata jäetud võimalused. Arvustaja arutas pikalt ja laialt, kuidas autor oleks võinud meile näidata väikese inimese traagilist saatust kapitalistlikus ühiskonnas, võõrandumist, hundimoraali. Ent ometi on autor sellise tänuliku teema kõrvale jätnud, läinud kergema vastupanu teed ja asunud don Quijotena tuuleveskitega võitlema. Arvustus jätkus veel järgmiselgi leheküljel, kuid Martin ei hakanud edasi lugema: et teada saada, kas supp on põhja kõrbenud või mitte, selleks pole vaja kogu pajatäit ära süüa.

«Noh, mis mulje see kirjutus sulle jätab?» küsis Jürgen.

Martin kehtas õlgu ja ütles siis:

«Arvustaja ei tegele ju üldse Teo jutustusega, vaid sellega, kuidas tema selle jutustuse oleks kirjutanud — kui ta muidugi jutustusi kirjutada mõistaks.»

Jürgeni suunurkadesse tekkis muhelus, mille põhjust Martin ei taibanud. Siis muutus koolivend jällegi tõsiseks ja lausus:

«Arvustaja on kohati tõesti natuke mõtlematu olnud. Aga selle koha pealt on ta küll märki tabanud, kus ta Teod don Quijoteks nimetab.»

«Loomulikult,» nõustus Martin. «Igaüks, kes inimtunnetuse haardeulatust laiendada püüab, on paratamatult don Quijote.»

«Ole nüüd nii hea ja ütle, mismoodi see Teo jutuke sinu sõnade järgi inimtunnetuse haardeulatust laiendab?»

Martin laiutas käsi.

«Näed nüüd,» tähendas Jürgen võidurõmsalt. «Kuid üks on siiski selge: see lugu laiendab hoopis meie teadmiste haardeulatust. Meie teame nüüd hoopis paremini, missugune mees on Teo tegelikult.»

Jürgen tõmbas portfelligi värvilise kaanega ajakirja, lõi selle lahti ja asetaski Martini ette lauale. Ka selle lehekülgedele oli punase pliiatsiga jooni veetud. Pealkiri «Pilkuv silm» oli koguni punase ristkülikuga ümbristatud.

«Mis sa arvad, kes on see kauboi Jimmy tolles kuulsas lokaalis «Must Venus»?» küsis Jürgen kavala näoga. «Tunneb igatsust looduse järele, kuid istub kogu aeg suitsuses lokaalis, nina ees lillepott väikese palmiga ja toolil magnetofon, et lintidelt linnulaulu ja metsa müha kuulata.»

«Sinu võidurõmsa näo järgi otsustades peaksin see tõenäoliselt mina olema.»

«Mitte tõenäoliselt, vaid surmkindlalt. Võta kogu see «Musta Venuse» seltskond. Leierkastimees George, kes väntab kogu aeg plaati šlaagriga «See on hea, et kõik on hea». Tantsijanna Lily, kes selle meloodia järgi kintsuviskeid teeb. Autovõidusõitja Tony oma armuvaluga ja lilleneiu Eveline paberist rooside ning siutsuva kanaarilinnuga. On ometi selge, et oma jutus on Teo meid kõiki tõmmanud! Kutsu niisugune veel kihluspeole!»

«Isegi siis, kui see tõesti kõik nõnda oleks, nagu sina seda serveerid — mis sellest siis ikka?» arvas Martin.

«Mis sellest siis ikka,» osatas Jürgen. «Muudkui laseme ennast aga tögada!»

«Minu arvates võiksite pigem head meelt funda, et oleme otsapidi juba kirjandusse jõudnud.»

Selle seisukohaga ei soostunud Jürgen sugugi, ei saanudki soostuda,

sest tegelikult oli ta Martini juurde tulnud Liina ässitusel. Nõnda hakkas ta Martinit veenma, et nad peaksid siiski midagi ette võtma, Teod kuidagimoodi õpetama.

Nähes, et Martin mitte kuidagi vedu ei võta, katsus Jürgen Tõnu kaasa tõmmata. Ent kummalisel kombel oli nüüd seegi oma endise innu kaotanud ja hoopis ükskõikseks muutunud nii Teo kui ka tema jutustuse vastu.

3

Pärast instituudis lõppenud koosolekut istus Martin mootorrattale ja sõitis raamatukaupluse juurde, et kaasa võtta paar tellitud raamatut, mille saabumisest talle oli teatatud. Kuid nagu mõnikord varemgi, nõnda hakkas ta ka sedapuhku riulitel sorima ja leidis paar väiksemat vajalikku teost, mille muretsemine oli tal kuidagi kahe silma vahele jäänud. Niisugused leiud tõstsid tuju, äratasid temas jahimehe ja kolleksionaäri hasardi. Ent siiski ei tahtnud ta oma silmi uskuda, kui hoidis korraga käes mahukat kogumikku, biotõrjealase rahvusvahelise konverentsi ettekandeid. Omal ajal oli ta sellest teosest ilma jäänud, oli pidanud seda raamatukogust lugeda võtma, tähtpäevi pikendama, oma järjekorda ootama. Ta ostis selle kogumiku jalamaid, tundes lausa poisikeselikku rõõmu, et avastas sellise aarde!

Martin oli juba tiisikusravilas käinud, kuid täna polnud külastajate päev. Nõnda jäi tal Rein nägemata; poisi tervise kohta antud informatsioonist polnud võimalik midagi suuremat välja lugeda. Martin oli käinud ka oma korteris, kuid Eppu polnud kodus. Seepärast oli ta ema saadetud toidupaki köögilauale pannud ja tulema tulnud.

Tal polnud nüüd selles kevadises linnas enam mitte midagi teha. Ainus võimalus oli lihtsalt mootorrattaga Karulaande kihutada, kusagil südamesopis tiivustajaks veel natuke seda poisikeselikku rõõmu, mis oli teda raamatukaupluses vallanud, ja nõnda tuli talle korraga mõte Teole külla minna.

Teo elas jõe lähedal, kahekorruselise puumaja pööningul. Selle üürimaja kunagine omanik oli isegi pööningule kaks kööktuba ehitanud, mõlemasse otsa ühe. Siia tõid kriikuvad trepid ja nagisevad koridorid, siin lõhnas kasside ja hiirte järgi, trepiavast paistev valgus kiskus hämarusest esile punase telliskivikorstna. Kogu pööning tekitas Martinis iselaadse troostitusetunde. Ta arvas korraga mõistvat, mispärast Teo siit välja ihkab, mitmesuguste daamidega sidemeid sõlmib ja vahel nädalate kaupa oma pööningukambrisse ei tule. Vaevalt ta praegugi siin viibib.

See oletus näiski paika pidavat, sest Martini koputusele ei vastanud mitte keegi. Ta koputas veel kord, vajutas siis lingile — ja uks läks valla. See polnudki lukus.

Martini pilk langes keset toapõrandat tiksuvale äratuskeilale. Alles siis märkas ta vanal sohvakroikal lebavat Teod, kes magas selili, suu poollahti. Sohva all vedeles tühje pudeleid. Laual valitses paberite, sööginõude ja ajalehtede kaos, ainukese tooli korjul rippus kuub. Ainult raamatuid polnud toas mitte ühtegi, sest literaat Teo oli ammugi äratundmisele jõudnud, et raamatud ainult peegeldavad elu. Kuid milleks kulutada raha elu peegeldustele, kui raha eest saab ometi elu ennast täiesti vahetult tundma õppida?

Olukorrast oli pilt olemas. Tuli otsustada, kuidas seda olukorda

kasutada. Kas panna äratuskell tirisema või võtta kuub kaenlasse ja teha siis ukse taga sellist lärmi, mis ärataks surnudki?

Ent kummastki plaanist ei saanud asja, sest Teo tegi silmad lahti ja hakkas Martinile otsa jõllitama. Kui ta oli veendumusele jõudnud, et tegemist ei ole viirastusega, tõusis ta sohvale istuma, võttis pea käte vahele ja lausus ilma igasuguse sissejuhatusest:

«Küll lõhub valutada! Ega sul viimati midagi kaasas ei ole? Parandaks pea ära... Ah sa oled mootorrattaga! Siis muidugi. See on ju niisugune riistapuu, millega võid pea ainult ära lõhkuda... Egas midagi. Otsi endale üks tass. Seal pliidi peal peaks olema.»

Teo võttis lauajala tagant helkiva termose ja kallas tassidesse tulist musta kohvi. Natuke aega lüripisid nad vaikides. Siis ütles Teo:

«See oli sul geniaalne mõte minu poole tulla. Ma pidasin juba paar päeva plaani, kuidas sind kätte saada. Ja näe, kui hästi nüüd läks!... Ah, et mis siis on? Ausalt üteldes, mitte midagi erilist. Tahtsin sulle ainult ühe loo ette lugeda ja sinu arvamust kuulda. Sina saad kirjanusest aru. Aga see just kõige tähtsam ongi.»

«Kuid sinu muusa on ehk siiski parem hindaja,» alustas Martin.

«Ah, mis!» sekkus Teo kärsitult ja tõmbas kulmu kortsu. «Müüjanna jääb müüjannaks! Meie vahel on kõik läbi. Ganz und voll! Kui üks savist kokkupotserdatud lillevaas on tähtsam kui mina, siis olgu! Tulin tulema ja ütlesin talle, et ärgu ta siia oma nägu näidaku. Viskan kohe uksest välja ja löön trepist alla. Seitsme keeruga! Aga jätame selle jutu. Kuula parem, mida ma kirjutasin!»

Kuid ta ei jõudnud alustadagi, kui tuli Piia, suurte silmade ja peenikese pihaga noor naine, helepruun kandekott käe otsas.

«Kuidas sul töö ka on läinud?» küsis Piia pärast teretamisi ja pöördus vastust ootamata kohe Martini poole: «Teoga on alati nii, et kui tal midagi käsil on, siis poeb ta siia oma urkasse.»

«Siin jah oled nagu vabam,» pomises Teo, hääles kerge piinlikkuse-tunne.

«Tean, tean,» vastas Martin, «eelarvamustest, illusioonidest, müütidest ja asjade mõjuvõimust.»

«Kas teed oma laua korda või lased minul teha?» küsis Piia asjalikult.

«Hoidku jumal selle eest!» hakkas Teo lauanurgalt pabereid võrta tõstma. «Siin valitseb praegu ainult näiline korralagedus, sisuliselt on kõik korras. Sina aga ajad taga formaalset korda ja tekitad sisulist korralagedust.»

«Kas sul kohvi on?» vaatas Piia ringi, pööramata tähelepanu Teo jutule.

«Võiksid tõesti natuke juurde keeta.»

«Ei, ei, milleks?» tõrjus Martin. «Olen siin nagunii juba kauem istunud, kui ma kavatsesin.»

«Tassi kohvi jõuate ikka ära juua,» sõnas Piia.

Nõnda pidigi Martin veel natukeseks ajaks sinna jääma ja kohvi kõrvale ka paar saiakest ning võileiba võtma, mis tollest helepruunist kandekotist lauale pandi. Kummalisel kombel oli Piia siin korraga muutunud käskijaks, kelle sõna maksis.

Õhtu oli juba käes, kui Martin Teo poolt lahkus, et enne pimedat veel Karulaande jõuda. Kriiksuvaid astmeid pidi allapoole tulles sähvatas talle pähe, et kui sellest trepist peaks tõesti keegi seitsme keeruga alla lendama, siis saab lendajaks olla ainuüksi Teo ise.

Liiklus oli maanteel hõredaks jäänud, polnud tarvis end mootorratta juhtimisega eriti vaevata, jäi aega mõtete mölgutamiseks. Ja nende taustal tajus Martin korraga ääretult teravalt tühikut oma praeguses elus, seda tühikut, mille oli jätnud Tuulikese surm.

Martin ei osanud sõnadeks vormida seda, mida oli juba tükk aega oma hinges kandnud kääriva rahunusena. Kuid ilmselt oli kätte jõudnud mingi selgimise ning seetõttu moment. Ta tundis, et mistahes kannatus kui niisugune on täiesti väärtusetu. Alles siis, kui inimene, kes kannatab, oma piinast võitu saab, alles siis omandab kannatus väärtuse, õilistab inimest. Martin hakkas ahistama see raske koorem, mis tema hinge oli ladestunud, temas tekkis suur igatsus inimese, üheainsa inimese järele, kellele võiks kõik ära rääkida, kes saaks aru... Ja ootamatult välgatas mõte: Riina!

Pärast Reinu sünnipäeva oli nende vahel nagu mingi sõnatu kokkulepe sõlmonud: nad tegelesid kogu aeg selle naakmanniga, et mitte kahekesi jääda. Rein oli olnud nagu mingisugune puhver, mis oli neid lahutanud ning sidunud. Nüüd aga?... Martin oskas ainult õlgu kehitada.

Kuid tänaseks piisas sellestki, sest kuigi Martin oli enda arvates igati õigel ajal linnast sõitma hakanud, õiget tempot hoidnud ja õiget marsruuti kasutanud, oli päike siiski juba metsa taha kadunud, kui ta oma mootorrattaga Karulaande jõudis. Nüüd ei passinud enam Riina poole minna, see oli selge. Ja Reinu kohta pole tal ka midagi pakilist teatada.

Kuid teelahkmel meenusid talle korraga need lõputuina tundunud tunnid, kui ta oli närveerinud haiglas lamava Tuulikese pärast. Jätta Riina hõmseni teadmatusse?... Martin peatas mootorratta, mõtles natuke aega ja otsustas Riina pool siiski kohe ära käia. Lihtsalt teatada, et midagi halba ei ole, et pole tarvis muretseda.

Riina toaaken oligi praakil, kuid kiirvestlusest ei saanud asja, sest Riina kartis, et niimoodi võib ta veel rohkem külma saada ja päris haigeks jääda. Sellist süüd ei tahtnud Martin oma hingele võtta ja läks tuppa. Närveeriva ning muretseva ema asemel aga leidis ta siit võrdlemisi ulja naisterahva, kes ka oma meeoleolu põhjusest mingit saladust ei teinud, ja nõnda ilmus lauale jällegi tuttav karahvin valge viinaga, sest kui ei ole surmatõbi...

Täna viin Martinile lihtsalt istus. Juba esimene pits lõi vere soonetes surisema. Järgmised tõusid pähe, tekitasid lõõgastumise, kergitasid pinnale paljugi sellest, mis muidu oli sügavale hingepõhja surutud. Ent sellest hoolimata tundis Martin, et ta ei saa Riinale mitte midagi seesugust rääkida, mis teda tõeliselt vaevab. Kuid lihtsalt lobiseda ta ka ei tahtnud ja nõnda viis ta jutu uuesti väikesele Reinule, et niiviisi pinda sondeerida jutuaajamise jaoks, mida ta äärmiselt oluliseks pidas.

«Kas tead, Riina, ma sain alles täna linnas aru, kui palju mulle sinu Reinuke tähendab. Kohe nagu tühi oleks kõik siin Karulaanes, kui teda ei ole.»

Riina ei lausunud sõnagi, ta ei taibanud, mida Martin oma jutuga konkreetselt taotleb. Kuid ta teadis, et iga inimene taotleb alati oma kasu, maskeerigu ta seda püüdu ükskõik kuidas. Riina muutus tähelepanelikuks, tõmbus kaitseesse, et igasugust manöövrit kohe läbi näha.

«Mulle tuli niisugune naljakas mõte, et...» jätkas Martin ebalevalt.

«Noh, kuidas seda nüüd üteldagi. Tuli jah mõte, et kui Rein nagunii kannab isanime Martin, et kas ma ei võikski siis edaspidi tema eest hoopis rohkem hoolt kanda kui seni...»

Niisugune jutt tuli Riinale ootamatult, pealegi võis seda väga mitut moodi tõlgitseda. Kõige tähtsam aga oli see, et Riina haistis siin hädaõhtu. Tal oli tunne, nagu peaks ta oma kindlustatud positsioonidelt lagedale väljale minema, nagu ahvatleks Martin teda lahingusse mingitel tundmatutel tingimustel. Äärepealt pidigi ta sellele kiusatusesele järele andma, kuid tõmbus otsekohe tagasi ja otsustas selle ebamäärasuse ühe hoobiga puruks lüüa:

«Ja mida ütleb selle kohta sinu ema?»

«Mille kohta?»

«Eks ikka selle kohta, et tema poeg liiga palju tegeleb tüdruku lapsega, kellel pealegi on veel isanimeks Martin.»

«Milleks sa kogu aeg rõhutad seda Reinu päritolu? Pärast sõda on ju nii palju muutunud, moraal kaasa arvatud. Pealegi oled sa iseseisev naine, positsiooniga isik. Miks ei tohi selline naine siis ema olla, kui ta tahab? Muide, kui Reinu juurde uuesti tagasi tulla, siis...»

Martin jäi toppama.

«Mida sa tahtsid ütelda?» küsis Riina.

«Kui ma seda isegi oskaksin täpselt väljendada.»

«Tee vähemalt katset.»

«Olgu siis. Aga kui ma oma jutuga rappa lähen, siis astu kohe vahele... Vaata, ma jälgisin sind, kui sa televiisoris esinesid. Mulle meeldis väga see sinu enesekindlus, iseteadvus. Kuid nagu igas nähtuses ja iseloomuomaduses, nii peitub ka nendes võimalus, et nad muutuvad iseenda vastandiks. Võib-olla ma eksin, kuid mulle tundub, et sa suhtud kogu elusse sellise enesekindlusega, mis on muutumas iseenda vastandiks. Sa oled mulle rääkinud näiteks Reinu tulevikust, kuid seejuures pole sa peaaegu üldse arvesse võtnud, et selle aja jooksul muutub ju kõik. Muutub elu meie ümber, muutume meie ise...»

Martin jäi jällegi toppama.

«Räägi edasi! Ma kuulan.»

«Ega mul midagi erilist ütelda olegi. Ainult niipalju, et... Vaata, nii paradoksaalne kui see näibki, ent kõige raskem on põgeneda sellisest vanglast, millel ei ole müüre. Mina tunnen seda väga selgesti juba paar aastat. Ma olen vang, iseenda vang. Kas sa mõistad, mida ma sellega ütelda tahan?»

«Mõistan.»

«Aga ütle mulle nüüd kohe, kui ma eksin. Ütle mulle, kas on mul õigus?...»

«Milles siis?»

«Kas sina oled samasugune vang, iseenda vang.»

Nüüd oli see lõpuks välja öeldud, pinevalt jäi Martin vastust ootama. Kuid Riinale ei paistnud see kõik üldsegi tähtis olevat; täiesti ükskõiksel häälel lausus ta:

«Niisugune ma muidugi ei ole, et jookseksin iga oma muret ja rõõmu maailmale kuulutama. Samuti pole selles mitte mingisugust kahtlust, et kõige tähtsam on mulle Rein. Kuivõrd see kõik mind vangiks muudab, iseenda vangiks veel pealegi — ma tõesti ei tea. Ilmselt onelene kõik sellest, kuhu piirjoon tõmmata.»

«See kõik on väga tähtis,» ütles Martin, kuid tema hääles kõlas pettumus, nii selge pettumus, et Riina seda kohe märkas. Ja veel

enamgi — Martin tegi sõnalausumatult poolikule pitsile põhja peale: ilmne tundemärk, et ta kavatses lahkuda.

See aga ei meeldinud Riinale sugugi. Martin oli ikkagi positsiooniga mees, iseseisev, parajas vanuses, tegelikult ainuke kogu Karulaanes, kellega võiks häbi tundmata mistahes seltskonda minna. Huvi mehe vastu võib tunda, kuid seda ei tohi välja näidata. Pead kogu aeg arvestama, et sa kahju ei saa. Viimati annad teisele oma mõtetest, tundedest või materiaaletest väärtustest rohkem, kui ise vastu saad. Aga muidugi ei tohi oma kitsiduses ka liiale minna ega üle soolata, mis ilmselt oligi äsja juhtunud. Seepärast otsustas Riina end Martiniga ühele ning samale lainele häälestada, ent loomulikult mitte midagi ülearust ütelda. Ja nõnda ta lausiski:

«Kui ma järele mõtlen, siis pean tõesti tunnistama, et sul on teatud määral õigus. Aga miks see siis nii tähtis on?»

Martin elavnes hoobilt. Talle meenus tutvumine Tuulikesega, kes oli kartnud üksijäämist ja iseenda vangiks muutumist, kes just seetõttu oli teda nii hästi mõistnud, kellega koos nad olid purustanud neid piiranud nähtamatud müürid ja tõusnud kõrgmäestikku, mis oli täis päikest. Kõik see kangastus Martinile, ehkki ta ütles ainult niipalju:

«Sellisel juhul võivad kaks inimest teineteisest aru saada ja ühisel jõul üksindusest välja murda.»

Martin tõusis ja hakkas toas edasi-tagasi kõndima, et koondada oma mõtteid sellele kõige tähtsamale, mida ta tahtis ütelda. Kuid see jäigi ütlemata, vähemalt täna jäi see ütlemata, sest Riina oli nõjatunud diivanikorjule ja pannud käed kukla taha, nii et paljastusid need valged tedretähtedega kaenlaalused. Seepärast libisesid Martini mõtted uuesti Reinule, kogu see hellusevaru, mis temas asus, leidis väljenduse ootamatus lauses:

«Ma tahaksin sinu Reinu adopteerida!»

«Mida sa ütlesid?»

Martin kirus end juba selle lause pärast, mis oli tulnud südamest ja pidi seetõttu eriti tobedana paistma. Mõte otsis väljapääsu, kavatses kõik joodud viina süüks ajada. Riina iroonilise pilgu ootuses tõstis Martin pea, kuid nägi üksnes naise väga tõsist ning mõtlikku ilmet, nägi sedasama hingestatust, mis oli talle nii tugevat muljet avaldanud tookord, kui ta oli teada saanud, mispärast Riina ei taha Sibeliuse «Kurba valssi» mängida.

«Kui sa seda teeksid!» ütles Riina sellisel toonil, et Martin kohe taipas: intuiitiivselt oli ta tabanud just seda, mis Riinale oli kõige tähtsam.

«Mis siin siis nii keerulist on?» tähendas Martin, tundes suurt heameelt, et tema ellu tuleb jällegi mure, meeldiv mure kellegi eest hoolitseda. Tuleb jällegi rõõm tunda end seotuna selle igapäevase konkreetse eluga, selle elu tuhandete pisiasjadega.

Kuid ilmselt Riina vist juba kahetses, et oli end hetkeks unustanud, et oli lasknud Martinil korraks oma hinge pilku heita. Ja tema hääl oli jällegi asjalik ning ükskõikne, kui ta Martinile ütles:

«Minule see eriti ei loe, kuid poisile on muidugi tähtis, et tal oleks isa.»

Nende vahele kerkis uuesti sein. Natukese aja pärast läks Martin ära, läks niimoodi, et ei teinud isegi katset Riinat suudelda. Ent siiski oli ta rõõmus, nii rõõmus, nagu ta polnud enam ammugi olnud. Ja ta tajus selgesti, et täna õhtul algas tema elus uus peatükk.

Selle uue peatüki algusest oli möödunud kaks nädalat. Aprill oli loovutanud oma koha maile, kevad oli muutnud haljendavad aasad kirevateks vaipadeks, täitnud kogu laotuse linnulauluga, toonud endaga kaasa tuhandeid lõhnu: kogu loodus valmistus suureks pulmapeoks.

Riina ja Martini suhetes aga polnud päriskevadest veel juttugi. Ja mispärast see nõnda oli, seda ei osanud Martin endale kuidagi seletada. Iga paari päeva tagant oli ta õhtul Riina poole läinud kindla otsusega: rääkida Riinale ära kõik see, mis teda ahistab, lõhkuda maha need müürid, mis neid lahutavad. Kuid vaevalt oli ta sellest kõnelema hakanud, kui ta alati väga selgesti tajus, et Riina ei kavatsegi talle samasuguse siirusega vastata. Ja niipea kui ta seda tajus, tuli talle kohe mõte: milleks peaks tema ennast oma kõikide pahede ja voo-rustega Riina kätte andma? Nõnda siis olidki nad selle kahe nädala jooksul üsna teotempos teineteisele lähenenud, reetes vihjamisi seiku oma minevikust, rääkides ettevaatlikult oma unistustest ja tuleviku-plaanidest.

Sellest hoolimata elas Martinis küllaltki põhjendatud lootus, et ühisel jõul ja nõul suudavad nad kõik vaheseinad lammutada ja vabane-nud platsile ehitada ilusa hoone. Sest ta oli hakanud Riinat hoopis teistsuguse pilguga vaatama, tal oli eesmärk: vallutada selle naise hing, võita ta endale. Nende suudlustes polnud enam seda hirmutavat jahedust, mis talvel tole ainsa suudlusega oli jätnud Martinisse mi-dagi seletamatult troostitult. Ja kuigi nende suudlustes puudus veel see siirus, mis iseloomustab armastajaid, oli nendes soojust, ja mis veelgi tähtsam, oli juba seda jõudu, mis reedab sügava hinge olemasolu. Martin arvaski, et kogu häda seisab vaid selles: nad pole jõudnud veel maha lõhkuda paisu, mis asub selle jõu teel. Kuid nad tulevad sellega toime, tulevad kindlasti! Pole vähimatki kahtlust!

Ja miks oleks Martin pidanudki kahtlema, kui temas endas need jõud juba olidki osaliselt vallandunud. Ta oli viimasel ajal pidevalt heas tujus, tundis end reipana ning energilisena, ja mis kõige tähtsam — töö oli hakanud tal laabuma. Praegu oli ta küll veel seotud ettevalmistustega katsealal, kuid oma poolelioleva töö oli ta juba läbi lugenud, oli tole probleemidesse uuesti sisse elanud ja ootas nüüd läbematult kevadiste välitööde lõppu, et sellele uurimusele punkti panna.

Kuid ilmselt olid vist Riinagi hingejõud vallandumas, sest üleeile õhtul oli ta siira murelikkusega ütelnud:

«Ma usun seda kõike ja ühtlasi ei usu ka. Ei usu seepärast, et ma olen ju inetu ning mehelik naine.»

«Ära pea mind poisikeseks, kes takerdub väliskoorde.» oli Martin vastanud. «Ma ju tajun, kui palju on sinus naiselikkust ja sisemist ilu, ainult ma pole suutnud selleni veel jõuda.»

«Sa oled siis targem, kui ma arvasin,» oli Riina vastanud.

Siis oli jutt libisenud jällegi Reinule ja päevasündmustele, hüvasti-jätul aga oli Riina palunud, et Martin tuleks tema poole ülehommel õhtul.

See ülehommel oli nüüd juba tänaseks päevaks muutunud ja praegu laboratooriumis istudes tajus Martin, et täna õhtul peab juhtuma midagi murrangulist, millel on erakordselt suur tähtsus neile mõle-male. See tunne kasvas temas peagi veendumuseks. Ta tajus korraga,

kui väsinud ta on sellest praegusest ebamäärasusest nende suhetes. Ta tahtis korraga juba kodus olla, et kõik kiiremini selguks, tahtis oma toas veel natuke aega diivanil pikutada ja mõtteid mõlgutada, et minna siis vastu oma saatusele.

«Ohtu juba varsti käes,» mõtles ta päikese poole pilku heites. Ja kuigi see otsustus sobis nii hästi eneseõigustuseks, oli see siiski tege-likkusega üpris tugevasti vastuolus.

«Aitab tänaseks,» ütles ta Kirstile. «Paneme ukse lukku ja lähme koju.»

Kirsti heitis Martinile imestunud pilgu, kuid ei hakanud vastu vaid-lema. Nad panid ukse lukku, ent ei jõudnud veel sammugi astuda, kui laboratooriumi ette veeres Tõnu oma limusiiniga.

«Näe, meil on õnne kui tõrva,» tähendas Martin. «Saame koju prii-küüdiga.»

Tõnul polnud nende kojuviimise vastu mitte midagi, kuid sellest hoolimata ei hakanud ta söitma. Alustas hoopis üsna segast juttu sel-lest, et ärgu pandagu pahaks, kui ta neid tülitab ühe isevärki palvega, et ta tõesti seda ei teeks, kui ta hädas ei oleks, aga mis parata... Selles vaimus kogeles ta tükk aega, kuni oli lõpuks välja ütelnud oma soovi: kas Martin ja Kirsti oleksid nii head ja sõidaksid temaga linna? Sinna olevat tulnud importülikondi. Aitaksid talle õige välja valida, et ta jaanipäeval...

Martin muheles sisemiselt Tõnu juttu kuulates. Kuidas poiss higis-tab, et leida teisi sõnu «pulmaülikonna» ja «pulmapäeva» asemele! Kuid väliselt jäi Martin rahulikuks, tähendas ainult kahtlevalt, kas nad jõuavad veel enne Kaubamaja sulgemist linna.

Niisugust kahtlemist pidas Tõnu lausa solvavaks. Hoobilt kadus tema häälest kogelev ebakindlus, ta teatas resoluutselt:

«Kõige rohkem poole tunni pärast oleme linnas. Aga kui ma täie vaardiga põletama pistan, siis kakskümmend minutit ja mitte üks sekund rohkem!»

«Aitab ka poolest tunnist,» lausus rahustavalt Martin, kes korraga kahetsema hakkas, et Tõnu oli tema sõnadest teinud sellise järelduse.

Nad alustasid linnasõitu tõesti «täie vaardiga». Ent kui nad olid juba suurele maanteele jõudnud, pidi Tõnu tahe-tahtmata kiirust vähen-dama. Kogu aeg tuli autosid vastu, andis kohe luurata õiget momenti ja parajat «auku» selles autode vastuvoorus, et ees sõitvast masinast mööda lipsata. Ja mida lähemale linnale, seda väiksemaks jäid needki võimalused.

Neli-viis kilomeetrit enne linnapiiri sattusid nad päris «karpi». Nende ees sõitis aeglaselt suur liinibuss, taga jällegi veoauto. Tõnu oli vihane ja kirus, et nad peavad nüüd selle kohmaka bussilogu tolmu neelama. Martinile tegi see asi aga ainult nalja. Ta võttis sigareti ja hakkas tikust tuld tõmbama.

Just sellel hetkel avastas Tõnu «augu», keeras rooli. Limusiin söös-tis bussi tagant välja.

Sekundi murdosa vältel nägi Martin enda ees suurt betoonpaneeli-dega veoautot. Raksatus, järsk tõuge, klaasiklirin, rappumine — kõik sulas kokku kohutavaks hirmuhetkeks.

Raske veoauto paiskas limusiini nagu tikutoosi üle kraavi. Sõidu-auto hüppas kõrgele õhku nagu mingi hüügelmardikas, prantsatas alla ja kukkus selili.

Sellel hetkel oli Martini jaoks aeg seisma jäänud, oli alanud see

pikk košmaarne silmapilk, mille jooksul ta oli autost välja roninud, mille jooksul nad koos Tõnuga olid meelemärkuseta Kirsti maapinnale asetanud, mille jooksul nende ümber oli inimesi kogunenud — ja siis hakkaski Martin jälle aega tajuma.

«Vanaraud,» ütles keegi limusiini kohta.

«Tühja kah,» viskas Tõnu käega. «Lasen suvi otsa labidal välkuda, ja sügisel on mul uus samasugune käes.»

6

Sellele Tõnu lausele mõtles Martin praegugi, kui ta seisis pika haiglakoridori otsaakna all ja vaatas välja. Linnale laskus kevadõhtune hämarus. Tänavad tolmasid juba. Koridorivaikust häiris kusagil tilkuv veekraan. Lõhnas karbooli järgi.

«Suurt joont on temas,» mõtles Martin Tõnust, kes lamas juba kusa-gil palatis.

Martin seisis ega suutnud veel ikka uskuda, et tal nii hullupööra oli vedanud. Ei luumurdeid ega põrutusi, ainult paar kriimustust. Ta oli sellest avariist üksnes ehmatusega välja tulnud. Ta oli ainuke, kes võis siit kas või kohe ära minna. Ja seda ta kavatseski teha, kui on saanud teateid Kirsti olukorra kohta.

Uksepaugatus sundis Martinit pead pöörama. Kusagilt koridorihämarusest hakkasid kostma sammud. Martin läks neile vastu.

See oligi valvearst, noor iseteadliku ilmega mees, kes kandis raamideta prille, mille kuldsed sangad kadusid heledasse juukseparukasse.

«Kõik on korras,» ütles ta, kui oli järele uurinud, missuguses sugulusvahekorras on Martin tema patsiendiga. «Arvatavasti tuleb tal paariks nädalaks siia jääda. Eluohtlikku midagi ei ole. Kuid ta on kuidagi närviline ja rahutu, mis muidugi paranemist ei soodusta. Informeerin teid lihtsalt seetõttu, et ta tahab teid tingimata näha — ja ma tegin erandi, ma lihtsalt pidin seda tegema, kuna ta muidu oleks vist hüsteerikasse läinud. Ma viin teid tema juurde palatisse. Teie tunnete teda ju hästi, kindlasti oskate niimoodi rääkida ja käituda, et ta rahulikumaks jääb.»

Martin noogutas, ehkki ta ei suutnud endale ette kujutada, mismoodi ta rääkima ja käituma peaks. Tegelikult polnud ta Kirstit viimase kuu aja jooksul üldse täheleegi pannud.

Kuid polnud enam aega sellele mõtelda, arst avas juba palatiukse.

Kirsti oli näost väga kahvatu. Martinit nähes aga muutusid ta silmad rõõmsamaks ja see oleks nagu põskedessegi jumet toonud.

Martin istus tema voodi juurde toolile. Küsimised-kostmised tervise kohta said kiiresti joonde. Martin ei osanud enam mingisugust sellist jutulõnga üles võtta, mis haiget ei ärritaks, sest ta ei teadnud, mispärast Kirsti oli teda näha tahtnud, ta ei teadnud, mis toimub selle hapra tütarlapse hinges.

Tekkis vaikus. Korraga ütles Kirsti:

«Ära mine ära.»

Need olid kõige tavalisemad sõnad, kuid need olid lausunud nii kummalisel toonil, et Martin natuke jahmus.

«Ma ei kavatsengi ju veel ära minna,» sõnas ta.

«Ma ei mõtelnud seda. Ma tahaksin, et sa kogu aeg siin minu lähe-

duses oleksid. Mul on siis hoopis parem olla, kui ma tean, et sina oled siin.»

Martin vaikus. Ta mõtles, mida see soov peab tähendama ja et haigla eeskirjad ei luba võõral oma äranägemise järgi siin viibida.

Kirsti aga tõlgitses seda Martini vaikimist lahkumiskavatsusena ja tema silmad muutusid kurvaks, nii kurvaks, nagu poleks nad iialgi rõõmsad olnudki.

«Mis sa nüüd, Kirsti,» ütles Martin, kes seda ootamatut muutust märkas. «Sa pead rahulik olema, et kiiremini terveks saada.»

«Kuidas saan ma rahulik olla, kui sa ära lähed, kui ma ei tea, mida sa teed?»

Ja nüüd Martin taipas. Ka Kirsti sai aru, et Martin on taibanud, ja tema nägu lõi kergelt õhetama.

Nõnda istusid nad natuke aega vaikides. Siis ütles Martin:

«Ma lähen ja räägin, et nad lubaksid mul ööseks siia jääda. Katsu uinuda. Tee seda kas või minu pärast.»

Martin sulges palatiukse, kuid ta ei läinud valvearsti otsima. Ta läks hoopis esikusse, et suitsetada ja natuke mõtteid koguda. Isegi neljakümnendale eluaastale läheneva mehe paiskab mõnevõrra roopast teadmine, et temasse on armunud noor tütarlaps.

Aeglaselt kõndis Martin mööda esiku pruun-valget kiviparketti. Pea tuikas natuke valutada. Tänapäev oli olnud liiga sündmusrikas. Lõpuks istus ta ootajate pingile, hakkas sõrmedega meeleskohti masseerima. See aitaski. Ta suutis jällegi keskenduda.

Selle uue olukorra valguses said korraga hoopis teise tähenduse paljud asjaolud, paljud detailid Kirsti käitumises. Martinile meenusid vestlused selle noore tüdrukuga, kes tema arvates oli üksnes seepärast mitmesuguste probleemide vastu huvi tundnud, et võitu saada Karulaane elu üksluisusest. Ometi oli põhjus hoopis teine, hoopis teine! Kuid just selle kiindumuse tugevus sundis ka Martinit täie tõsidusega omaenda hinge vaatama, et otsusele jõuda.

Missugune meeldiv tunne teada, et sind armastatakse! Missugune ahvatlev võimalus, et pääseda üksindusest! Kuid need mõtted kadusid kohe, kui Martin vaagima hakkas, mida on temal Kirstile pakkuda. Elutarkust, lugupidamist, soojust — seda küll. Aga need on ju üksnes armastuse viletsad aseained! Isegi nendes piinades, mida armastus endaga kaasa toob, on tuhat korda rohkem rõõme kui kõikides tema aseainetes kokku. Kust võtab ta sellise jõu, et süttida ja sütitada, kuni lahvatab leek? Kui ta aga seda ei suuda, siis tekib ainult vindumine.

«Mulle oleks see täiesti õiglane karistus,» mõtles Martin, «sest mina olen ju see, kes läheb niisugusel juhul teadlikult välja pettusele. Aga seesama karistus tabab ju ka Kirstit. Ja milles tema süüdi on? Armastus vajab terviklikke, tugevaid natuure, kes võivad selle tormides oma hingejõudu pillata, ent just sellise pillamise tõttu üha rikkamaks muutuda. Aga mida on minul pillata? Minul, laevahukust pääsenud merehädalisel.»

Ja Martini mõtted libisesid Riinale, kes ootamatult kangastus talle samasuguse merehädalisena. Kirsti kiindumuse taustal mõistis Martin korraga, et inimese sünniaasta määrab kindlaks tema kuuluvuse generatsiooni, mille raamides tal tuleb endale lähedast inimest otsida. Riina puhul ei olnud Martinil mingit hirmu, et ta peaks end võlglasena tundma. Nad on tõesti ainult kaks merehädalist, kes ühinevad

selleks, et paremini vastu pidada, et luua võimalused harmooniliseks arenguks ühele väikesele poisile, kes annab nende elule senisest hoopis sügavama mõtte. Sellesse väikesesse poisisse mahutavad nad oma tunnetekapitali pisikesed varud egoistliku lootusega, et kui see väike poiss kord meheks kasvanud, et võib-olla langeb siis neilegi sooje kiiri tema õnnepäikesest.

Martin tajus korraga, kui rumalasti ta oli seni toiminud. Aina kõhelnud, kaalunud, kui oleks ometi pidanud Riinale ammugi ütleva, et... Tema kavatsus ennast väikese Reinu kaudu eluga siduda muutus selles kiviparketiga haiglaesikus kindlaks otsuseks. Ja Riinagi kangastus talle nüüd ilusana ning ihaldusväärseks. Tõesti kahju, et ta ei saanud täna öhtul Riina poole minna, kuigi Riina oli teda kutsunud ja kuigi ta oli lubanud. Aga asjaolud kujunesid teisiti, polnud midagi parata. Noh, mis sellest ikka. Eks ta läheb homme, läheb mehena, kes on võitu saanud kiusatusest ja kõhklustest, mehena, kes on oma otsuses kindel.

7

Õhtu eel tuli väike saps vihma, mis lõi tolmu kinni ja pani rohu helkima. Martin ei pidanud end küll ebausklikuks, kuid ometi tundus see talle hea endena: kõik vana tolmu on maha pestud, värviküllasena ja rõõmsana näitab nüüd elu oma palet.

Öösel polnud ta küll sõba silmale saanud, oli ainult natuke valvearsti toas kušetil tukastanud. Kuid ta ei kahetsenud seda. Ta teadis nüüd kindlasti, et Kirsti elu on väljaspool hädadohtu, ja see teadmine tegi südame kergeks.

«Ma rääkisin eile öhtul vist palju rumalusi,» oli Kirsti talle hommiikul ütelnud. «Aga mul oli tõesti hirmus halb olla.»

«Sa olid väga tore ja vapper. Ma lähen ja ütlen Epule, et ta sind vaatamas käiks, kohe iga päev. Ma pean ju ikkagi maale sõitma...»

«Loomulikult. Näed nüüd, kui rumal ma olen. Ei lasknud sind eile ära sõita. Teadsin küll, et katsealal on veel nii palju teha, aga ometi...»

«Mis sa nüüd, Kirsti. Küll ma hakkama saan. Ja hiljemalt pühapäeval tulen sind vaatama.»

Hea tujuga oli ta haiglast lahkunud, samuti oli ta Epu kohe kodunt eest leidnud. Ainult sanatooriumis ei klappinud asi. Polnud külastuspäev ja administraatorilaua taga istus nooruke praktikant, kes ei teadnud Reinu kohta midagi ütelda. Arsti ootama jääda Martin ei tahtnud: too pidi tulema alles öhtupoolikul. Ja mis siin ikka olla sai, poiss oli pidevalt paranenud ja pidi nagenii paari päeva pärast koju toodama. Niimoodi oli Riina ise talle ütelnud, kui ta viimati oli Põlmeide pool viibinud.

Just sanatooriumis oligi Martin selgesti tajunud, et tal on suur soov kiiresti koju jõuda. Siis pole emal vaja enam muret tunda, siis saab ta ennast ilusasti välja magada, et öhtul heas tujus ja reibas olla.

Ja heatujulisena ning reipana ta sammuski praegu öhtuhämaruses Riina poole, ümberringi niiskust aurav maa.

Riina võttis Martini vastu kuidagi reserveeritult. Tema hääles kõlas pilge, kui ta lausus:

«Jõudsid siis lõpuks ikkagi kohale. Kas linnas hakkas igav? Nii et

korruga tuli meelde: maal on ju kah üks koht olemas, kuhu võib tulla.»

Need sõnad löid Martini tummaks. Riinas aga tekitas Martini jahummine kindla tunde, et ta on täpselt märki tabanud. Ja nüüd löid tema häälede juba hüsteerilised noodid, kui ta jätkas:

«Ma ju palusin sind tulla. Ja sa lubasid. Üksainus kord, kui ma sinult olen midagi palunud.»

«Kuula nüüd ometi,» tahtis Martin Riinat emmata, kuid too hakkas kätega tõrjuvalt vehkima, nii et mees oma kavatsusest loobus. «Kuula mind. Las ma räägin. Võtame istet.»

Lõpuks ta saigi Riina nii kaugele, et too oli valmis kuulama. Nad istusid diivanile: üks jahmunud ja kohmetu, teine enesekindel ning vihane. Ja et igasugust lähenemiskatset ära hoida, siis haaras Riina laualt tuhatosi ning pani selle ägeda liigutusega diivanile nende mõlema vahele.

Vaevalt oli Martin jõudnud natuke seletada, mis oli eile juhtunud, kui Riina kurjalt nähvas:

«Ja mina pean säärast juttu uskuma?! Ise oled terve kui purikas. Siia ei tulda, sõidetakse linna! Oo, kui rumal ma olin!»

«Mismoodi — rumal?»

«Et hakkasin sind uskuma. Sinu juttu sellest, et sa tahad Reinule isaks olla.»

«Aga ma tahan ju.»

«Midagi sa ei taha. Ainult teeskled. Tahad õilis olla!»

«Milles on siin õilsus?» küsis Martin, kes oli tahtnud end selle väikese poisi kaudu eluga siduda.

Ent selline süüdistus ja kogu Riina mõttekäik üldse avas Martinile korruga hoopis uue lehekülje selle naise olemuse kohta, nii et ta muutus tähelepanelikuks. Kui Riina näeb selles kõige tavalisemas adopteerimises mingit õilsust, siis pole ta ju üldsegi see iseseisev naine, kelleks Martin teda on pidanud, siis kannatab ta sisimas sügavalt seetõttu, et tal on vallaslaps, siis polnud kogu see lugu tolle «vasikanäoga» mitte mingisugune mõistuslik eksperiment.

Martin taipas korruga, missugune draama tema ees avanes, ja teda haaras kaastunne.

Riina hakkas täiesti ootamatult nuuksuma, pea käte vahel.

Martin hüppas jalule, sööstis Riina juurde.

«Ära puuduta mind!» kostis hüsteeriline karjatus.

Martin taganes, kuid siiski polnud ta kaotanud veel lootust, et kõik pöördub heaks. Kui õnnestuks ainult natukenegi Riinat rahustada.

«Teeme suitsu,» pakkus ta Riinale sigaretti.

«Anna!»

Martin seisis raamaturiiuli juures ja püüdis ära mõistatada, mis on Riinaga juhtunud. Kuid see mõistatus jäigi talle mõistatuseks ja nõnda otsustas ta nende vestluse, kui seda üldse vestluseks nimetada saigi, sellele teemale viia, mis oli neile mõlemale südamelähedane olnud. Ta ütles:

«Käisin täna sanatooriumis. Kahjuks mul ei vedanud. Polnud külastuspäev ja arsti polnud ka kohal. Nõnda ma ei saanudki midagi suuremat teada.»

«Pole ka tähtis!» lausus Riina mokaotsast ja lisas pikema pausi järel: «Rein on juba kodus. Ma tõi ta eile ära.»

«On ta terve?»

«No muidugi.»

See hea uudis tõstis tuju. Niisiis oli Riina tahtnud teda eile üllatada. Niisiis on kogu see tänane teravus ainult sellest tingitud, et ta ei tulnud. Sellisel juhul pole mitte midagi katki, ainult arusaamatus, mis kohe selgeks saab.

Kuid niipea kui Martin seda sõlme harutama hakkas, sattus Riina uuesti raevu.

Martin ei osanud enam mitte midagi teha, tajus ainult, et neid lahutab müür, mida ta ei mõista ületada, mahalõhkumisest rääkimata. Ta jättis kõik seletused sinnapaika ja tegi viimase meeletliku katse.

«Milleks sa mind kiusad, Riina? Sa tead ju, et ma olen kiindunud sinusse ja su poisisse.»

Martini hääles oli midagi, mis sundis Riinat pead tõstma. Poolimesetunult lausutas ta:

«Sa veenad mind . . .»

Ent vaevalt oli Martin paar sammu tema poole teinud, kui Riina vihaselt kähvas:

«Ei! Armastust pole üldse olemas. See on ainult ajakirjanike väljamõeldud sõna.»

Martin peatus poolel teel. Ta taipas, et on jäänud üle ainult lahkuda. Ent siiski ei teinud ta seda. Seistes siin Palmide võõrastetoas paksul põrandavaibal, tajus ta selgesti, kuidas ta sisemiselt kahestus. Selle Martini kõrvale, kes tundis, mõtles ja rääkis, astus veel teine Martin, külm ning uudishimulik vaatleja. Ja kui esimene arvas, et on alatu ära kasutada Riina raevuhoogu, siis kinnitas teine, et senikuuldud solvamistega on see arve tasutud, raevuhoog aga tulebki ära kasutada, et saaks täiesti selgeks, kes see Riina tegelikult on, et ei jääks tema suhtes enam vähimaidki illusioone, mis paneksid hiljem südame kripeldama. Tuleb ainult õli tulle valada, et see naine end täielikult reedaks.

«Aga mina tean, et armastus on olemas,» ütles esimene Martin.

«Ah, jäta juba! Mitte midagi pole olemas. Armastus, tunded, õilsus — kõik on ainult sõnad, kõik on ainult välja mõeldud. Meeste poolt välja mõeldud, et naise juurde pääseda. Teie, mehed, olete härrad. Aga mina pole tahtnud ialgi mehe ori olla ega olegi!»

«Mina pakkusin sulle liitu võrdsetel alustel,» ütles esimene Martin.

Riina hakkas mõnitavalt naerma. Ja nüüd muutus ta nägu tõesti inetuks. Teine Martin tabas Riina pilgu ja registreeris, et tal on tunne, nagu vaataks ta tühja torusse.

«Sa tahtsid mind ainult petta. Sa tahtsid mind ainult oma armuke-seks teha. Aga mina olen aasta otsa armuke olnud ja tean, kui hirmus see on. Eluaeg oleksid sa mulle nina peale visanud, et päätsid häbist lapsega tüdruk. Ja oleksid ise olnud oma õilsusest heldinud. Veel enamgi, ma olen kindel, et minust hoopis rohkem huvitab sind see maja ja kogu meie varandus.»

Seda asjaolu pidas Riina nii tähtsaks, et ta diivanilt püsti hüppas. Teine Martin aga tegi järelduse, et ilmselt on Riinal elus tulnud tege-mist teha mehega, kes seda maist vara himustas.

«Mis tähtsust on sellel pudil? Tervis ja võimed — see on varandus,» ütles esimene Martin.

«Võimed, võimed. Tean väga hästi, milles need meeste võimed seisavad,» istus Riina uuesti diivanile.

Ja teine Martin fikseeris, et see naine on nagu sõel: kõik hea kukub sõelasilmadest läbi, paha aga jääb pidama.

«Olgu, täpsustame siis. Tervis ja anded,» ütles esimene Martin.

«Nii et minul siis andeid ei olegi?! Ainult meestel on anded. Aga enne mind oli Karulaane haigla juhatajaks mees. Miks ta laskis haigla käest ära minna? Ta oli ju mees! Mulle on antud aukirju, minust on kirjutatud ajalehtedes. Karulaane haigla on praegu rajoonis esimene.»

Teine Martin tunnistas selle kõik õigeks, kuid tal oli kahju, et see auahne ning töökas naine, kes meestega võistelda tahab, on selles võistluses minetanud oma kõige võimsama relva — naiselikkuse.

«Sinu töökust pole mitte keegi eitanud,» ütles esimene Martin.

«Ah nii! Tahad mulle ette heita, et mul laps on,» tegi Riina hoopis ootamatu järelduse. «Aga see on täiesti minu isiklik asi. Mina ei taha üksi jääda, kui ma vanaks lähen. Ma tahtsin teda saada ja saingi. Pidin selleks kavalust kasutama, et teda saada. Aga tulin kõigegea toime ja tulen ka edaspidi!»

Teine Martin klassifitseeris selle kavaluse reetmiseks, esimene aga tundis ainult suurt väsimust ja ütles raske ohkega siiralt:

«Mul on tõesti kahju, et ma eile tulla ei saanud.»

«Minul samuti,» tähendas Riina ja luksatas. Martin ei teadnud ju, et eile oli Riinal sünnipäev, millele ta oli tahtnud anda erakordse tähtsuse. Selleks oli ta toonud maale Reinu, katnud uhke laua, ehtinud end ilusaks. Ta oli otsusele jõudnud, et Martin on nüüd juba küllalt kaua tema pool käinud, et kõikide eelduste kohaselt peaks see mees olema küllaldaselt kuumaks köetud, et kui Rein on magama saadetud, siis võib ta end küll Martinil vallutada lasta. Kuid Martin ei tulnudki, kõik ettevalmistused osutusid asjatuks, meenus paralleel tolle mere-mehega, kes omal ajal oli samuti Riina sünnipäeva ära unustanud...

«See lugu on lõpetatud!» löi Riina käega vastu diivani otsaleeni. «Ära ütle mulle: «Jääme sõpradeks!» See on nii mäge!»

Martin tajus end jällegi tervikuna, kahestumine oli kadunud.

«Muidugi mitte. Mis sõber saad sina mulle olla? Meie üldisel inflatsiooniajastul on ka see mõiste üsna väärtusetuks muudetud. Kuid mina selles punktis inflatsiooni ei tunnista. Minu nõuded on kõrged.»

Riina jäi üllatunult Martinit vahtima. Ilmselt polnud ta sellist vastust oodanud. Kuid siis viskas ta uhkelt peaga ja tema näkku ilmus midagi erakordselt jonnakat.

Nüüd polnud enam tõesti mitte millestki rääkida, jäi üle ainult ära minna. Riina sammus esiku poole, Martin järgnes talle. Riina puusad hõljusid võidukalt: järjekordne mees oli edukalt hüljatud.

Martini ümber laius jahe kevadöö, niitude kohal lasus madal valge uduvall. Ta oli täiesti rahulik, tal oli tunne, nagu oleks ta kohutava äikeseilma seljataha jätnud ja hingaks nüüd sügavalt kopsudesse puhast karget õhku. Ta ei tahtnud veel koju minna, ta tahtis pikendada seda rahulikku, mõnusat silmapilku. Aeglaselt hakkas ta jõe poole jalutama.

«Milleks Riinale see klaverimäng ja purjesport, vestlemine kunstist ja kirjandusest?» mõtles ta. «Milleks kogu see peenutsev väliskoor, kui selle all peitub nii toores ja tahumatu sisu? Aga küllap ta teab seda ka ise. Teab ja püüab sisemist nõrkust välise tugevusega korvata. Ikkagi niisugusesse hüsteerikasse sattuda — see on liig. Või oli ta ehk purjus? Aga mis seegi asja muudab. On ju teada, *in vino veritas*. Ja lõppude lõpuks — kui hea on niimoodi elada! Toimi just samuti nagu

Aleksander Suur, peksa kõik kristallpeekrid ühekorraga puruks, ja oledki pääsenud pettumustest ning vihastamistest tulevikus. Toredasti on ta end ümbritsenud vankumatute seisukohtade ja eelarvamustega. Iga inimene on egoist, sul, pahatahtlik. Armastus, õilsus, suuremeelsus on ainult ajakirjanike poolt väljamõeldud sõnad. Nõnda ta istub nende omaenda loodud müüride taga, istub nagu kindluses, istub ja kibestub. Aga mis seal parata! Kes ei julge riskeerida, see ei saavuta mitte midagi. Kahju poisist. Kui palju tuleb tal hiljem asjatult jõudu kulu- tada, et selle miljöö kaudu sisseimbuvast eluhirmust vabaneda. Ja võta ka Riina oma inetu naise ja mehelikkuse kompleksidega. Võta see tema ponnistamine, et töös meestega sammu pidada nii nagu mees. See kõik võiks ju kohutavalt koomiline olla, kui see tegelikult poleks nii ääretult kurb. Lihtsalt õnetu naine.»

Martin oli nüüd juba jõele nii lähedale jõudnud, et tema kõrvu tungis vee kohin. Ja selles kohinas hakkas tema peas helisema see sentimentaalne lauluke elust, mis õites peab närtsima, ja suurest õnnest ning valust, mis ei saa iialgi korduda.

«Aga mina ise olen ka paras lollpea,» mõtles Martin, «ja see õpetus kulus mulle marjaks. Isegi see tobe lauluke ütleb, et mitte midagi ei kordu. Mina aga tahtsin, et korduks. Tahtsin, et mu ellu tuleks jäl- legi Tuulike. Kuid see on ju võimatu. Isegi siis on see võimatu, kui ma leiaksin tema täpse teisiku, sest mina ise ei ole ju enam see, kes ma olin seitsme-kaheksa aasta eest. Ja on mul siis põhjust elu üle nuriseda? Riina arvab, et armastus on väljamõeldud sõna. Kuid mulle kinkis elu tõelise, suure armastuse, ehkki ma pidin selle hiljem kinni maksma valude ja kannatustega. Aga ometi on sellest kõigest mulle midagi alles jäänud — mälestused, nii palju ilusaid mälestusi. Ja võib-olla on need kõige tähtsamad. Sest kõik möödub, kuid mälestu- sed jäävad, annavad hingele toitu, tiivustavad tööd tegema.»

Ja silla käsipuule nõjatudes ning vette vahtides tundis Martin kor- raga, et Tuulike ongi muutunud talle selliseks mälestuseks, millest elab tema hing. Aegamisi valdas teda see vaikne rõõm, mis kunagi ammu väikesel saarel oli tekitanud Tuulikeses ja temas tunde, et nende elu on lõputu, et nad jõuavad teoks teha kõik oma unistused. Martinisse hoovas just nagu mingit jõudu, tal oli selline tunne nagu inimesel, kes pärast pikka haigust on tõusnud tõevoodist, kes liigutab oma käsi ja jalgu, ega suuda veel ikka uskuda, et ta on paranenud. Kuid see jõud oli olemas, Martin tunnetas seda selgesti, ja see jõud nõudis, et teda rakendataks loovas töös. Martin mõistis, et oli leidnud oma elule uuesti eesmärgi, ja mis kõige tähtsam — ta oli tunnetanud, et see eesmärk on ihaldusväärne ja nõuab teda tervikuna endale. See tunnetus oli imbinud tema igasse kiusse, igasse rakk, see oli nüüd täielikult tema oma.

Aeglaselt pöördus ta minekule. Kuid mõtted tegelesid juba homse päevaga ja nõnda muutus tema samm märkamatult kiiremaks, kuni ta astus lõpuks juba selle reipa sammuga, mis oli talle varasemal ajal alati iseloomulik olnud.

Samal ajal istus Riina diivanil ja vahtis lakke. Ta tundis end äär- miselt väsinuna, muserdatuna, vaevatuna. Äärepealt oleks ta valjusti nutma hakanud, et ahistavast sisemisest pingest vabaneda. Kuid õnneks meenus talle veel õigel ajal, et selline tunnetele vaba voli andmine võib tema ripsmetuši laiaili ujutada, ja nõnda suutis ta nii- sugusest naiselikust nõrkusest võitu saada.

Liblikasaatus

liblikasaatus on kaunis aga alati
kurb sest ta on mõttetu ta on
sädelemine ja lendamine ja ootamine
ent ta pole elamine kunagi ei saa

liblikas vabaks vaid ikka on ta
kinnitatud oma tiibade külge ja
need tiivad on nii suured ja ilusad
et varjavad liblika enda teevad

temaga mida tahavad ja kas ongi üldse
olemas liblikat ennast peale tiibade
kas suudab liblikas ise teha midagi
niisugust mida ei taha tema tiivad

liblikasaatus on kurb nagu liblika
sihitu lendlemine päikesest aurava
rohuvälja kohal liblikasaatus
on kaunis nagu liblikas vastu

aknaklaasi ootamas kaks kolm kümme
aastat on ta siis elus või on ta
juba surnud aga võib-olla ta
hoopis mõtleb kas lennata ära või

oodata niisama veel aasta kaks või
ka sada selline ongi liblikasaatus
sädelemine lendamine ootamine aga
alati ja ikka aheldatuna oma tiibade

külge ja suudab siis ahelate ilu
kunagi asendada elu ilma ahelateta

Trompetile Tiinale ja trummidele

sa heidad end teele ja kui teerull sinu sõrmedest
aeglaselt üle sõidab näed sa enda kohal taevast
mis muutub tulipunaseks sinu valust ja kui teerull
sinu kätest üle sõidab muutub maapind süsimustaks

sinu pisaratest ja kui teerull üle sinu rindade
sõidab suled sa silmad ega või näha kuidas mina
viskun su peale et kaitsta sind ja teerulli aga
on liiga hilja teerull tuleb taas ja sõidab meist

mõlemaist üle ja sel viisil saame me üheks kelleks
ma ei tea ent sel viisil sulame me teineteise sisse
SINA OLED ABSOLUUTSELT MINUS ja mina olen absoluutselt
sinus MEIE VAHEL POLE ENAM MIDAGI meie all on maa .

ja meie peal on teerull ja kui teerull ära läheb
ei ole meist jäänud isegi mitte varju me oleme
saanud pildiks tehtud teerulli poolt fotograafilise
täpsusega laiguna maapinnal loomulikes värvides

me oleme pilt millel pole mõõtmeid pilt maapinnal
ja teerullil pilt millel on ainult värvid me oleme
saanud pildiks millel on sinu ja minu nägu see on
kunsti ülim saavutus elu ja armastus koos ühel pildil

ilma raamita pildil maapinnal ja teerullil KEEGI
EI KÜSI milleks oli seda vaja KEEGI EI TAHA TEADA
mida me ise seejuures tundsimme ja KEEGI EI ÜTLE
MEILE kui ilusad me pärast seda oleme meie silmadesse

on jäänud ainult teerulli krobeline pind meie
silmalesse on vajutatud meie suur armastus me oleme
saanud värvideks mu arm SA TAHAKSID KARJUDA AGA
KARJUDA EI TOHI MA EI SAA LIIGUTADA OMA KÄTT

Meri

meri on väike ainult läbi silmade tulles saab
ta suureks ja siniseks sest silmad on ise
sinised ja suured ja läbi kõrvade voolates hakkab
meri mühisema lained aga tõusevad alles suus

valge hammasterea taga kus keel lamab punase
saarena suus täis merd ning kui jõuab kätte
päikeseloojangu aeg lähevad pilved punaseks
ja vesi mustaks ja kõrvad ei kuule enam midagi

ainult juustesse põimuvad kummalised merelilled
siis hakkann ma puhuma külma põhjatuulena vesi
voogab lainetena üle punase saare minu suus
lained lendavad ikka kõrgemale ja kõrgemale

vahtu pritsib pilvedeni ja sajab tagasi
tulipunane kuu vaatab üle tormitseva mere algul
nukralt pärastpoole aga kõverdades huuli pilklikuks
muigeks ma puhun ja puhun puhun oma kopsud lausa

ribadeks ja puhun veel ja veelgi ja meri läheb
soolase veena merre tagasi nõrgudes tilkhaaval
katusele katusele pilve pealt pilve peale silmadest
silmalesse suu vastu klaasi kõrvad vees silmad

kinni KELLE PEALE SA MÕTLESID KEDA SA MERES NÄGID

Väike muutuja

see oli lihtne mina väike muutuja läksin
suure muundaja sisse ja tulin välja suure
muutujana vaatasin siis kuidas söövad
rusked lehmad rohelistel karjamaadel mina

mäekõrgune suur muutuja ja need lehmad olid
madalamad minu kotsadest nii suur olin mina
ja ma oleksin võinud neile peale astuda ma
oleksin võinud panna metsa oma saapatalla

alla ja metsast oleks saanud raiesmik ma
oleksin võinud võtta lennukil sabast kinni
panna ta suhu ja alla neelata ma oleksin
võinud tühjaks juua terve mere enne kui ma

tagasi läksin suurde muundajasse aga siis
ei taibanud ma veel midagi siis igatsesin
astuda maailma tagasi jälle väikese muutujana
ja vaadata lennukeid jälle läbi trellitatud

akna ometi hakkas see kõik mulle pööraselt
meeldima see muundumine nii et läksin varsti
taas suurde muundajasse olin terve päeva suur
muutuja õhtul aga muundusin jälle väikeseks

muutujaks ma läksin liiale kui olin sada
või rohkemgi kordi läbi suure muundaja käinud
tundsini äkki et enam ma ei suuda et ma
hakkann ka ilma suure muundajata muunduma

suureks ja väikeseks suureks ja väikeseks
muutujaks EMA ütlesin siis EMA VÕTA ÄRA
NEED TRELLID LASE MIND KASVADA LASE MIND
SIRGUDA LASE MIND TÕUSTA ema vaatas mulle

vaikides otsa ei ütelnud midagi ja nii panin
oma suure pea ta sülle ja nutsin siis maa ja
taeva kokku läbi pisarate nägin veel siniseid
lili ema põlled ise aga nutsin maa ja taeva

kokku

Pidu rootsi lauaga *

eisin sööklas järjekorras ja uurisin menüükaarti, kui Endel söönud näoga mööda läks ja ütles: «Kuidas sul peosjad arenevad?»

— sardellid kapsaga, kotlet, searibi — see on vist rasvane —

Vaatasin talle järele ja ühmasin mõttes:

«Mine põrgu!»

Nagu mul muud teha ei oleks kui pidulisi värvata ja rublalisi koguda! Niigi kiire, et tõmba end kas või lõhki ja pane iga tükk eraldi jooksma. Komitee esimees, las ajab mõne asja ise korda, kamandada on lihtne —

«Palun hapukapsasupp ja searibi!» Hapukapsasupp on meil ainus, mida süüa võib. Hernesupp näiteks on nagu nõudepesuvesi, nii värvilt kui maitset. Aga mõned söövad.

Istusin lauda, kus Miša ja Jura teineteise võidu lurinal kapsasuppi helpisid. Mišal oli ninaalune must, aga käed oli ta enam-vähem puhtaks saanud, ta naeratas lõbusalt ja ütles: «Štši da kaša, pištša naša?» Hakkasin naerma, Miša samuti — teist nii mõnusat poissi oli meil tehasest raske leida, armatuurimeeste hulgast eriti, kes olid nagu natuke ennast täis.

«Tere, Reet!»

Minu selja tagant tuli kandmikuga vaevaliselt balansseerides Rein, toetas selle nurkapidi lauale ja ma aitasin tal taldrikud maha laadida.

«Oled nuumale asunud või?»

«Õhtul on loengutele minek, ega täna enam süüa saa.» Ta otsis kohta, kuhu kissellikauss mahutada. Miša võttis tühjad taldrikud ja tõstis need naaberlauale.

«Oled uue varustuse saanud?»

«Täna esimest päeva seljas,» vastas Rein ja vaatas arvustavalt oma uut rohelist kombinesooni, mis oli kange ja sisse kandmata. «Hea kõva riie vähemalt. Eelmisega tulin hädapärast välja, vaata, et oleks enne kätte ära lagunened kui tähtaeg täis!»

* Tänavusel Eesti NSV Kirjanike Liidu ja «Loomingu» novellivõistlusel II auhinnaga premeeritud teos.

«Huvitav, et niisugust numbrit üldse leidus, mis sulle selga läheb!»

Rein neelas oma supi ja kotleti ning asus tatrapudru kallale, kui mina mugisin alles searibi, mis oli rasvane ja jahtunud, ning sinepit kah ei olnud, nii et iga pala keerles suus. Ja õieti ei olnud mul aegagi siin süüa! Tööd oli palju, pluss veel see kvaliteedialane ülevaatus, mille peainsener just nüüd, aasta lõpuks, välja oli mõelnud — pärast seda, kui ühel ehitusel meie paneelidega pahandusi oli olnud ja kogu asi suure kella külge riputati. Hea veel, et avariid ei juhtunud. Muidugi kukkus kogu supp TKO kaela ja mina pidin selle ära sööma. Ja nüüd veel see vastik searibi... Lükkasin taldriku eemale ja tõusin püsti. Reinul oli suu tatraputru täis, ta haaras mul käest.

«Mis on?»

«Oota veidi,» sai ta suu tühjaks, «ma tahtsin —»

«Ei ole aega, tõsijutt! Hüppa pärast läbi, kui tahad!»

Paberid, paberid... Kontrollkatsetuste aktid, ettekirjutused, praagiaktid, valmistoodangu passid... Imelik, et reklamatsioone ei ole ammu tulnud. Tõesti imelik. Minu arvates oli meie toodang viimasel ajal nii alla käinud, nagu ma seda mitu aastat ei mäleta, sellest ajast peale, kui ma ise vahetusemeister olin. Vormid olid ammu korralikult puhastamata, paneelide pinnad auklikud ja karvased... Kui ma dispetšernõupidamisel — igahommikusel «hääleharjutusel», nagu keegi kord selle kärarikka protseduuri ristas — mõnikord kah häält tõstsin, olid kõigil kõrvad nagu lukus, või pööras direktor asja naljaks, nii et tsehhijuhataja võis kergemalt hingata. Aga sellest võiks kergesti kibe nali tulla, kui mõni võtaks asja tehniliste tingimuste küljest vaadata, nii kibe nali, et kisub naeru asemel sarvilised suhu. Ja Reet Karlovna peab siis jälle esimesena sellest supist mekkima. Ah...! Ainult et — ja seda loodeti — ehitajatel oli ju samuti aasta lõpp ja plaaniga vesi ahjus nagu alati, kellel sealgi aega neid paneelide pindu vahtida... Aga nõupidamistel räägiti: kvaliteet! Missugune kvaliteet? Olin tihti-peale mõelnud, et kui näiteks autotööstusest tuleks samasugust kvaliteeti...

Tõmbasin vatikuue kitlile ja läksin üle õue, otse läbi tsemendipori, sest kingad olid sellega nagunii koos. «Külma kah ei tule, oleks natukegi puhtam!» Meie rühma tüdrukuile mõeldes, kes linnas tööl, köpskingadega mööda Harju tänavat astumas, puhkesin eneses naerma — loll, kes siin tolmus ja poris paterdab!

Põikasin läbi valmistoodangu lao. Seal ta seisis vagonettidel — tänane toodang. Süda sai täis, kui vaatasid.

Kui palju kulub aega ja tööd, et mingisugust uut süsteemi üles ehitada? Inimese harjumustes, tootmise organisatsioonis... kas või meie tehaseski. Aastat paar tagasi alustasime koos peainseneriga päris algusest, sealt, kus nigelam enam ei saanud olla. Igaüks tahtis ja nõudis ainult rohkem, rohkem... aga kuidas või missugust... Lõpuks har-

jusid kõik selle poolpraagiga ära, mis tehase väravaist välja läks. Ja kui siis suure vaevaga saime mingisuguselegi tasapinnale — prauhh!, lase vaid nõudmised korraks veidi alla, ja kõik algab otsast...

Ah, milleks ma sellest teile...!

Hüppasin üle loigu ja olingi oma toas, mis värises kümnetonnise vibrolaua vappumisest. Selle vahetuse viimane paneel, mõtlesin. Signaalikellade kõlinal sõitsid kraanad, kostis tumedaid mütsatusi, kui suleti aurutuskambreid; hõikeid, vasarate pomahtusi vastu segupunkreid.

Siis vaikus. Ootamatult imelik, ehkki iga vahetuse lõpus lugematult palju kordunud, kuid ikkagi uutmoodi ootamatu ja ebatavaline vaikus.

Kojuminek.

Mind aga ootas laual hunnik tööd, mis tuli läbi jahvatada ja seedida. Homme ehk? Imelik on mõnikord inimese osa elus. Võtta kas või see Reingi: täpselt kell pool viis paneb ta oma keevitustangid kõrvale, käib duši all, tõmbab puhtad riided selga ja jalutab vilistades koju, mõtlemata täna tegemata jäänud või homme ees ootavale tööle. Sest midagi õieti ju ei jäänudki tegemata — tema jaoks: päevanorm on parasjagu ületatud ning homme töö teada. Muud tema käest ei küsita. Otseselt.

Aga minu käest? Et töö oleks korras, selge, kes minugi käest rohkem küsida või nõuda saab. Korras... Tähendab, teha oma töö nii, et keegi ühestki nurgast kinni ei saa rapsata... ja kõik? Küllalt?

Möödunud esmaspäeva õhtul kutsus Rein mind teatrisse ja ma ei näinud põhjust keelduda.

Koos hõreda käteplaginaga süttisid saalis tuled. Inimeste sagin ja liikumine sundisid püsti tõusma, kuigi oleks tahtnud edasi istuda ja mõelda. Aga kuidas olla iseenesega, kui su põlvi nühitakse?

Puhvet.

Kohv, konjak, krabisevad kompvekituutud... Naljakas, et inimene ei saa tunnikestki olla midagi neelamata! Puuduvad veel viinerid hapukapsastega... papptaldrikuil... Ah, ärge pange tähele, see on minu meele, sinna ei saa parata. Ma ei salli seda vaheaegset rahvasumma. Tahaks olla veel selles, mida äsja nägid, elada selles, ümber kehastuda, enda mõtteist vabaneda... aga mitte: kuidas meeldib, mida arvate, kas ei tundu...

Rein tuli kohvitasside ja konjakiklaasidega. Pidulikuses riietuses tähelepanu äratav kuju, peajagu teistest pikem, figuuriga, mis ei vaja rätsepa järeleaitamist. Ta vaatas mulle üle klaasi otsa, ülalt alla: «Terviseks siis!»

Rüüpasin pisut. Ebameeldiv. Kohv oli parem.

Õnneks Rein vaikus. Seisime, klaasid käes, mina vaatasin inimesi, kes lobisesid, naersid, rüüpasid ja närised. Vaheaeg pidi peagi lõppema.

Äkki ütles Rein:

«Tead, ma jään tulevast esmaspäevast puhkusele.»

Noo? Nojah.

Rein rüüpas konjakiklaasi tühjaks, mina kohvitassi. Ulatasin talle oma klaasi: «Joo ära, palun, ma ei taha.»

«Huvitav, kuidas sulle praegu puhkust antakse?» Teadsin, armatuuri-tsehhis on inimeste puudus, aasta lõpp, plaani täitmine ripub juuksekarva otsas...

Rein hakkas naerma:

«Kuidas — antakse? Mul on ju õigus saada! Kursuseprojektid teha, arvestused tulemas... Kui ei anta, viskan avalduse lauale ja lähen hoopis — kes mind kinni saab pidada? Hah, ja miks mitte võtta, kui saab?»

Läksime saali.

Kaks inimest kiigel. Kaks, kellel oli tarvis teineteiselt midagi saada, et elada. Aga eks saamiseks tuleb ka anda? Kui pole anda, pole lõpuks ka midagi võtta... jah, isegi vist puhkust mitte, kuigi sul on tuhat õigust...

«Miks mitte võtta, kui saab?» Nii ta ütles... Kuid anda? Võtta nii palju kui võimalik, see on selge. Anda — nii palju kui küsitakse... või nii palju kui võimalik, ka ilma küsimata? Võtmise ja andmise, saamise ja loobumise dialektika. «Anda on kergem kui võtta,» meenus ei tea kust kuulnud lause, vanaemalt võib-olla... kuni järsku tundus, et neid kaht kiikujatki laval seob mingi senisõnastamata looduseseadus andmise ja võtmise tasakaalust. Et selle seaduse rikkumine viibki ühe kiigeotsa üles, teise alla, ja et see, kes rohkem võtab...

Keegi minu kõrval rüüpas kohvi ja pani tassi kolksatades tagasi.

Miks see teatriskäik mulle täna äkki meenus?

Õhtuse vahetuse brigadir Kapustin tuli kobistades sisse, veel linna-rõivais, tõstis säbrus juustelt nõõbiga soni ja jäi laialt naeratades ukse kõrvale seisma.

«Noh, Vanja, mis on?»

Tuli ja istus minu vastu teisele poole lauda.

«Eilsete paneelide pärast, mida praaker vastu ei võtnud.»

Need, mis mulle hommikul tsehhis esimestena silma torkasid, teadsin. Suur punase värviga lartsatatud rist küljel: praak.

«Õigesti. Miks te kasutasite vorme, mis olid välja praagitud?»

See oli asjatu küsimus, teadsin, kus on algus.

«Meister käskis.»

«Nii kirjutagi praagiakti seletuskirjas! Eks direktor pärast klaarigu, kes vastutab.»

Vanja mudis mütsi.

«Aga täna... ja edaspidi... kuidas olla?»

«Mis sa ise arvad?»

Vanja vaatas mulle tõsiselt otsa.

«Teate, Reet Karlovna, see ei kõlba enam kuhugi! Meistril ei ole õigust niiviisi mängida! Alles see oli, kui noriti iga piasija kallal, ja asi läks tõesti paremaks, oli ju, aga nüüd ainult davai, davai, plaan on lõhki...! Mida sa inimestelt pärast nõuad? Inimesed löövad lihtsalt käega. Reet Karlovna, laske need praakvormid ära koristada, teeme pigem vähem...»

Hõõrusin nimetissõrme vastu põialt:

«Aga see?»

Vanja lõi käega ja tõusis püsti:

«Täna me jätame need vormid valamata. Nõus?»

Naeratasin ta laiale naeratusele vastu, veel siiski, kui ta ukse sulgenud oli ja telefon helises.

«Sa ei tulegi?» Reinu hääl.

S-sa sinder! Komitee koosolek! Nagu paremat teha ei oleks — uus-aastapidu arutada! Arutagu parem kvaliteedi probleeme. Näe, siin Kapustinilgi on suuremad probleemid lahendada kui meie ametiühingukomiteel. Ja Rein kah tegelane! Viskasin asjad vihaselt ühte hunnikusse, tõusin ja väljusin.

Juba pime.

Jah, tõesti, kui mõelda — imelik ja isegi ootamatu on mõnikord inimese osa elus. Tuleb keegi Vanja, süda muret täis selle pärast, mis, kui nii võtta, otseselt temasse ei puutugi (kästi!), tahab töötada paremini, nii nagu tema suudaks...

Kui me tookord Reinuga teatrist tulime, kutsus ta mind kohvikusse. «Moskva» ukseesine sumises ootajaist, kuidas me sisse pääsesime, ei tea, kuid seal me olime ja Rein tellis šampust: «Konjakit sa ei taha?»

«Pühitsed juba puhkuse algust?»

«Miks just puhkuse algust? Pühitseda võib alati midagi.»

«Kas või seda, et täna sinuga teatris käisime,» ütles ta natukese aja pärast.

«Muidugi! Ütle nüüd veel, et oled eluaeg sellest unistanud, siis ma lausa sulan su ees!»

Ta naeris: «Väike pidu on see igatahes!»

«No kui nii, siis võib küll iga päev mingi pidu alata.»

«Just!»

Imesin läbi kõrre head jahedat poolkuiva šampanjat, vaatasin suitsu-

hämust saali ja leidsin end küsimast — äkki ongi ümberringi pidu? Võtad kätte, lähed teatrisse konjakit jooma, lahutad vahepeal näitemänguga meelt, siis võtad oma õigusega väljateenitud puhkuse... just nimelt võtad, ja õigusega... Või olen ainult mina üks igavene iriseja, kes pole iseenesega rahul ega taha, et teisedki rahul oleksid?

Jah, kui lähemalt vaadata — mille poolest mina teistest pidulistest erinen? Kas ma ei taha sama palju saada? Ja mida ma rohkem annan? Paljugi, mis ma tahan anda! Kui ei anna, pole õigust ennast puhevile ajada.

«Elu on ju üldse pidu, muusika ja lilledega, lase ainult karikad ringi käia,» kuulsin Reinu — või kujutlen ma praegu teda nõnda rääkivat? «Peamine — võtta elult nii palju kui võimalik... Mida sa ütled? Töö? Muidugi, tööd tuleb teha, aga see pole peamine, see on niisama... muu seas... see on tarvis lihtsalt ära teha, ja kõik! Tööd on alati tehtud ja tehakse edaspidi nii palju kui tarvis, aga elult on vaja saada rohkem... Ja võtta ju annab!»

Kuulsin teda sumisevas inimhäälte kooris suitsukardinate tagant... võtta... võtta ja saada. Ikka enam, ikka nii palju kui saab!

«Aga mida sul vastu on anda?!» tahtsin hüüda. Kuid sumin oli liiga tihe, et sellest läbi hüüda, tundus mulle, kõik nagu tahtsid mu sõnu katta, et neid ei kuuldaks. Ja võib ka olla, et olin veidi palju šampanjat joonud.

Komistasin — üks traat jäi jalgu. Nüüd on vist sukk puru, pimedas ei näe, mõtlesin. Läksin turtsudes edasi.

Niisiis, arutati ülitähtsat küsimust — kuidas nääripidu korraldada. Mina olin hõlmapidi vägisi sellesse loosse tõmmatud, vastu tahtmist, ning Endel küsis nüüd: «Noh, Reet, kuidas rahaasjad edenevad? Palju juba koos on?» Sest ma pidin tsehhide grupporgidelt osavõtumaksud kokku korjama, kolm rubla inimese kohta, vähemaga ei tuldavat toime.

«Vähe,» kommenteeriti, kui ma kogunenud summa nimetasin, «sellega jääme vahele! Ainuüksi orkester maksab poole sellest. Pead rohkem peale pressima, Reet, ootama ja lootma ei saa jääda!»

«Teate mis — jätke mind hoopis mängust välja! Mind see asi ei huvita, tehku keegi teine,» ütlesin. «Mul on tegemist selletagi...»

«Kellel seda pole?» pistis Endel vahele.

«Sinul,» tahtsin kähvata — mis tal seal tootmisosakonnas nii väga teha oli —, kuid ütlesin vaid, ikka veel Kapustini mõjul: «Teate isegi, kvaliteet läheb meil jälle kolinal allamäge — aitaks ametiühing parem siin midagi...»

«Reedal ikka see vana laul,» tegi nüüd Rein suu lahti. Neelasin vastuse alla. Endel ütles: «Praegu arutame näärripeo korraldamist! Kuid palun väga, tõsta kvaliteedi küsimus üles, teeme komisjoni ja...»

Lööd käega? Tähendab, pole tarvis? — Nojah, aga mis puutub rahakorjämisse...»

Ma ei kuulanud enam, mul oli kõigest villand. Nähtavasti ei pidanud minust siin elus pidulist saama, mis muud.

Homme hommikul aga läheb direktori juures märuliks, kui välja tuleb, et ma Kapustinil kümnet paneeli ei lasknud valada. Viisteist kuupmeetrit jällegi vähem, nüüd, kus iga paneel peab minema täie eest. Olgu! Me ei ela ainult tänasele päevale ega kvartalipreemiale, natuke peab ka siin, vasakul pool roiete all olema, kui tahad edaspidi silmi maha löömata iseennast peeglist vaadata. Kui pole, mille eest saada, siis ära aja kätt välja! Õigus, Vanja!

Läksin oma mõtteis hoogu —

«Mida sina sellest arvad, Reet?»

«Millest?»

«Sa ei kuulagi? Et kuidas me söögi ja joogi asjad korraldame?»

Mis, ka see pidi minu asi olema? Kehitasin õlgu — tehku, kuidas tahavad.

Tellida puhvet — läheb kalliks. Üldine suur laud — rahvas ei mahu ära. Eraldi lauad — jälle pahandusi: kes kellega... Endel ütles: «Aga kui teeks rootsi laua?»

Ah, et iseteenindamisega või? satuti elevusse.

«Kes need võileivahunnikud valmis teeb?» ilmutasin huvi.

«Oh, küll seda saab,» vastati, sest idee hakkas ikka enam meeldima. Kujuteldi juba isuäratavaid suupisteid ja valmis pandud napsiklaase ning olengu uuduse võlu näis haaravat.

Jaa, see juba oleks...

«Ja igaüks võtab nii palju kui tahab!»

Vaikus, kas kõik vaikisid? Või kapseldusin ma ise?

Rein.

Rein ütles seda.

Ja ongi juba pidu! Näen, Vanja Kapustin tuleb, harva kantav, moest läinud tumesinine ülikond seljas, ja võtab singiga võileiva, ebalevalt, sest pole harjunud niiviisi.

Endel Elkam tuleb, keskne kuju, käitiskomitee esimees, üks peategelasi arusaadavalt, ja võtab kah midagi, valib ja tunneb end omas sõiduvees.

Rein tuleb ja võtab. Tuleb ja võtab nii palju kui tahab, täpselt nii palju kui talle tarvis. Enesestmõistetavalt.

Võtan minagi — kuid nüüdsama, kohe, muidu jään hiljaks!

Võtan sülest ümbriku kogutud rahadega ja maksnute nimekirjadega, tõusen, panen ümbriku lauale ja ütlen: «Las teeb keegi teine — seda rootsi lauaga.»

Ja väljun.

Luuletusi tsüklist „Haldjasaar“

* * *

mähin su metskuldi nahasse
raban sülle tassin tagasi koopasse
kuhu kunagi su rabeleva esiema
tassis mu karvane esiisa
urisedes õrnalt ja armunult

tassin tagasi lõkke paistele
et näeksime teineteist
tsivilisatsioon pimestab meid

* * *

sinu kleit langes puu alla samblaks
juuksed rohule langesid uduks
oli nägemus see või ei olnud
aga ise sa muutusid haldjaks

* * *

tahad siit kõrgelt kaljult
teen hullumeelsena hüppe
tahad sukeldun sinuni
otse meeletuselainete rüppe

luba ma vaatan sind vetetütar
läbipaistvas vees kas või veidi
luba et rebin su õlgadelt
mererohust ja häbist kleidi

tahad nüüd lendame koos
läbi murdlainete vahu
ära karda sealpool karisid
on õnnelikele rahu

* * *

see kivine kivine koobas
ja väljas see möirgav vesi
ei tulegi siia teised
siin oleme kahekesi

siin oleme kahekesi
ja kustuma hakkav löke
ja nõgine koopalagi
vaata mu näkku naine
ja ära mind armastagi
ja ära mind armastagi
praegu on sellest küllalt
et keegi siia ei tule
ja leegid leegid me vahel
ja teineteist läbi tule
ja teineteist läbi tule
ja läheneb mulle su nägu
läbi tule ja lahti ei lase
kumb sosistab tule tule
ja süttib me samblane ase
seal oleme kahekesi
seal põleme kahekesi
üksainuke metslaste löke
ent väljas on vahune vesi
ent väljas on tormi rõke
ja laevadki randa ehk tuleks
kui helendav koopasuu
saaks neile märgutuleks

* * *

košmaarne uni vaevas mind võib-olla oli avasilmi
et läbi jää või läbi klaasi nägin sinu silmi
kus oli surnud täitsa surnud lootus hommikule
su huuled liikusid sa justkui sosistasid tule
kuid külmus jääks mu silme all ja tuhmus sinu nägu
ja jooksin piki seina ma kuid polnud ühtki pragu
siis valust meeletu ja rinnas pääsematu aimdus
ma vastu seina tormasin siis veel ja lõpuks paindus
sein paindus purunes ja unenäos või avasilmi
ma äkki nägin enda ees su hirmust suuri silmi
kus oli surnud täitsa surnud hommik armastuski
ja mis mind vahtisid kui tulnukat eikuskilt
siis sinust kes sa mind ei tundnud lahti lasin
ma seinast läbi murdes tundmatuks end veristasin

* * *

uks avaneb mustav nelinurk
lööb hõõguma punasel kumal
ja tuppä sõnatult siseneb
ei jumalanna ei jumal

maailm on imelist valgust täis
ja see on nii ere ja hele
ei sõna saa huulilt ja miski
mind aheldab asemele

ja see kes sealt tuleb on naine
ja püüan ma haarata tast
kuid käed ei liigu ta möödub
ja rinnale surub last

ja pilgud ma valusaks vaatan
et silmele kaena vina
see laps naise süles on minu poeg
ja naine see oled sina

sa peatud korraks ja näitad last
ja siis ühes temaga lähed
lööb kumama ukse nelinurk
ja põledes kukuvad tähed

nii mustadel öödel tühjusest
madonnana tuled sa siia
mu poja tood kaasa vaid selleks
et uuesti ära viia

see punane nägemus julm nii julm
hää! valust või vaikusest kähe
see lõpeb kui tulete kunagi
ja olematuks ei lähe

* * *

keskpäeval ulgumerele
üheskoos ujusime
ootamatult hämardus taevast
hetkega kõik oli pime

kustusid orientiirid
end lainetel viia lasid
nägin kuis kadudes öhe
sa punakalt helendasid

otsekui sügavikku
sukelduv süvaveekala
andesta kallis andesta
see vete ja tuulte ala

oleksid pidanud mõistma
merel on kauged piirid
oleksin pidanud teadma
kustuvad orientiirid

lõpuks ma nägin meres
köledat kivisarve
ujusin selle poole
keset lendkalade parve

* * *

hea sõbranna me vananeme
kortsud tulevad näkku ja hinge
näed meie jälgede kohal
must toonela kull juba ringleb
kuid mu vibul on nool ja siia
lennata ta ei julge
kuni plikaks sind pean ja otsin
su juustesse kullisulge

* * *

anna mulle andeks kuuled anna mulle andeks
lehesajused vihmad langevad mu põskedele
päike tuhmub homme mu silmis anna mulle andeks
kuuled su ripsmete sabiseb soe kevadvihm
anna mulle andeks mu silmades tuhmuv päike
sinu silmadeski ei sära ta kahekordselt
kuuled aastate hall vari libiseb meie vahele
anna mulle andeks kuuled anna mulle andeks
ainult siis andestan ka endale su armastuse

* * *

sellest ajast on igavik võtnud
mõnegi mõrgava härja
kui üks plikatirts habras ja nõtke
punus minule võilillepärga
sinunäoline oli see plika
pärgjad alati peas nagu tanud
mis ma teeksin kui poleks see plika
mindki punuma õpetanud

jälle tuleb see aeg millal tuleb
täna homme kas homme või täna
jälle võililled süütavad tuled
nii et valge on öinegi tänav
seda tänavat tunnen mis ajast
seal on võililled seal elad sina
kätel kannan kord välja su majast
punun õlule võilillelina

olgu, armas, või pisaraist märja
tõttu valu või rõõmude tõttu
olnu-läinu kui mõrgava härja
jõhker igavik armutult võtnud
aga kollane võililleväli
piir eikuhugi kitsenev kuru
nõtke plikatirts kõnnib mu jälil
üle kollase võilillemuru

tee ta läbinud pika nii pika
mitte oodata teda miks anud
teda vaata ja mõista see plika
mindki punuma õpetanud
ja kui ongi ei minusse puutu
ja kui ongi ta pärjad nüüd puruks
ja kui ongi mu rõõmud ei muutu
sinu akna all võilillemuruks

lilletädide juurde ma lähen
sinu tuppa kõik nelgid ma tassin
ühe pärja neist punun su pähe
teise keeks sinu kaelale passin
aga kolmanda imedelise
sulle nelkidest niudevööks punun
ja siis neljanda pärjana ise
sinu sääртеle põimunult unun

jõhker aeg keerab madalaks ta
kuigi väljal veel lookese pesa
erak-kägude tiibade kahin
kohal valusalt torkiva kesa
läbi vihmadest uduse akna
üle nelkidest punutud pärja
luine kontvõõras piitsaga takka
ajab väsinult vankuva härja

Kõik minu sõbrad

a poleks teda kindlasti tähele pannud, tavalist ja märkamatu nagu ta oli; igal teisel ajal ja teises kohas oleksin temast mööda läinud, kiiruga igapäevase supiportsjoni, prae ja kohviga hakkama saanud ja läinud tagasi oma tööde ja tegemiste juurde. Vahetevahel jäin küll kauemaks, eriti siis, kui mõni tuttav lauda juhtus istuma. Tuli ka seda ette, et mina ise tegin juurdetulnuile ettepaneku juua klaasike veini ühe või teise pisisündmuse tähistamiseks või lihtsalt niisama, ilma mingi põhjuseta, söögiisu tõstmiseks. Kui ta oleks nurgalauas suure seltskonnaga istunud, laud roogasid ja jookke täis, kui ta oleks mõne ebatavalise tükiga hakkama saanud, näiteks solvanud ettekandjat või hakanud äkki laulu jorutama, ka siis oleksin talle vaid põgusa pilgu heitnud ja jätkanud söömist — midagi eriskummalist sellises argipäevade tavade rikkumises ei leitud. Aga ma nägin teda kohe, niipea kui olin uksele jõudnud. Mul on haruldaselt hea mälu nägude peale ja ma oleksin võinud vanduda, et varem pole see mees siin lõunatamas käinud, tundsin nimepidi enamikku külastajaist ja ka nendega aeg-ajalt kaasaskäivaid tuttavaid ja sugulasi, aga seda meest nägin tööpoolest esmakordselt. Muidugi ei äratanud minu uudishimu üksnes see, polnud mingit põhjust tunda erilist huvi võhivõõra inimese vastu, kes oli siia juhuslikult tulnud keha kinnitama; võimalik, et ta ei tundnud siin kedagi ja istus sellepärast nurgalauas, nagu tahaks ta enda siinviibimist võimalikult märkamatuks teha. Ka see ei häirinud mind, et ta ees laual oli üksnes pooltühi kohvitass, ilmselt juba jahtunud kohviga, vähemalt ei tõusnud tassist enam auru. Kuigi tavaliselt käisid siin inimesed, kes olid näljased ja päevatööst jõudnud juba väsidagi, ainuüksi kohvitassi pärast ei hakanud keegi siia tulema. Aga ta võis ka juba lõunatanud olla ja istus nüüd mõttessevajunult jahtunud kohvitassi taga. Lõpuks polnud ka tema välimuses ega käitumises midagi tavalisest kõrvalekalduvat. Tema ülikonna värvus ja tegumood tõrjuvad inimese pisutki silmatorkavamad tunnused veelgi rohkem taga plaanile, teevad ta halliks ja paljunähtud eimiskiks. Isegi lipsusõlm oli tal püüdliku saamatusega seotud, selles polnud kunstniku lohakat hoolimatust ega töömehe häbelikku oskamatust, oli tahetud teha enam-vähem praegusele moejoonele vastav sõlm, aga lipsuomanik oli sellega

üksnes oma võimete kohaselt hakkama saanud. Oleksin tahtnud näha tema pükse ja kingi, valge tärgeldatud laudlina kaitses neid võõraste pilkude eest, aga olin valmis kihla vedama, et püksid olid pooleldi kortsus, pooleldi pressitud — nende järgi oleks raske otsustada pükstekandja perekonnaseisu või korralikkuse üle, ja kingadega oleks sama lugu. Võib-olla läigiksid nad eest, nina poolt nagu peegel, aga taga, kotsadelt võiks isegi praeguse kuivaga leida paatunud pori tükikesi, kuigi viimast korda sadas juba paar nädalat tagasi.

Ettekandja peatus minu laua juures, teretas küsivalt, ütlesin: «Nagu tavaliselt,» ta noogutas uuesti, seekord mõistva arusaamisega. Vahest pidanuks teda seekord millegagi üllatama, paluma esmalt menüüd, siis valima kaua ja hoolikalt kõige kallimaid roogi *à la carte*, näidates, et mul on piisavalt aega ja küllaldaselt raha, et seda kõike ära oodata ja kinni maksta. Ettekandja seisaks näiliselt viisaka kannatlikkusega laua juures ja arutleks endamisi, mis sellega täna on juhtunud, äkki võitis kusagil suurema summa või on endale mingil teisel moel raha soetanud, millest muidu selline enneolematu priiskamine. Süütaksin rahulikult sigareti ja jääksin ootama, aga seda üllatuse rõõmu ei tohiks välja lasta paista, las ta jääkski arutlema ootamatu muutuse üle temale nii harjumuspäraseks saanud tellimuste seerias, ma suitsetaksin sigaretti ja imeksin aeglaselt kõige esimeseks tellitud mineraalvett. Uuriksin vargsi silti veepudelil: nii palju katioone, nii palju anioone, magneesiumi, väävlit ja muud, ja milleks see kõik kasulik on. Aga sedagi tuleks teha ainult märkamatuks, peaks jääma mulje, et tellitud vesi pole mulle uudiseks ja ma hindan ühel või teisel, ainult mulle teadaoleval põhjusel just nimelt seda vett ja ainult see vesi on kasulik minu pisivaeguste puhul, millest jällegi ainult mina üksinda teadlik olen. Kogu erakordsuse rõõmutunnet tumestaks ainult teadmine, et ettekandja näeks mind läbi ega muudaks oma viisakalt üleolevat käitumist isegi selliste roogade serveerimisel, ta näeks selle lõunasöögi luksuslikkuses mööduvat ja mittevajalikku ja naerataks kalamarja ulatades mõistva andeksandmisega.

Mees nurgalauas korjas laualt sigaretipaki ja tikud, jõi lonksu kohvi, ilmselt oli tal arve makstud ja nüüd võis ta ära minna, vilksasin teda supitaldriku kohalt vaadata ja tõstsin siis lusika suule; ta vaatas minu poole ja pani suitsud tagasi lauale. Supp lõhnas nõudepesuvee järgi, mees jälgis lusika liikumist suu juurest taldrikuni; aeglaselt, lusikas veidi ettepoole viltu, kallutan seda rohekas vedelikku, tõmban sujuvalt peale mõned kapsalibled ja tõstan uuesti suu juurde.

Eile, pärast tööd, loobusin bussipeatuses trügimisest ja läksin jalgsi koju, tõuklesin kesklinna tänavail teiste kojuruttajatega ja leidsin ennast sõbra ukse tagant, käsi juba koputuseks tõstetud. Seisn ja vaatasin pruuni lakitud ust, ei ole kunagi varem pähe tulnud küsida, mis puust see uks tehtud on, jätab sellise väarika ja jääva mulje. Pöörasin ringi

ja tulin kiiresti trepist alla, et keegi korteriomanikest või naabritest mind ei näeks. Sõber on juba viiendat kuud merel, püüab kusagil Kanada lähedal heeringat, ja nüüd pidin mina peaaegu tema uksele koputama. Siis tuli meelde, kuidas ma pärast isa surma olin teda mitu kuud järjest unes näinud, nagu oleks ta elus ja terve, ta võttis kõigest toimuvast osa ja ütles oma sõna sekka. Oleksin ma vähemalt millestki tööalasest sedavõrd süvenenult mõtelnud, et ei suutnud enam aru saada, kuhu ma lähen või milleks ma lähen, aga midagi sellist ei olnud, tulin läbi inimesi täiskiilutud tänavate ja leidsin ennast tema ukse eest. Mees nurgalauast võttis pakist sigareti, lükkasin tühja taldriku eemale ja sirutasin käe tikutoosi järele. Näis, nagu oleks ta seal oma üksinduses korraks muianud, meid eraldab kolm lauda ja ikka sirutasin ma käe tikkude järele. Veeretasin toosi näppude vahel ja uurisin teeseldud tähelepanuga silti — Valva töötavaid gaasiseadmeid! — punane, must, valge ja sinine, gaasipliidil on üks kraan kinni, teine lahti, kastrulikaane on miski keev üles kergitanud ja valge aurupilv lookleb ülespoole. Hea, et ma tookord koputada ei jõudnud, sõbra naine või ema oleks vastu tulnud ja kaht kätt kokku löönud. Milline külaline, tulge vaadake, kes meile tuli, jumal küll, sa oled meid täiesti ära unustanud. Vanasti olid ju igapäevane külaline, tule vaata, kes meile tuli, me saime just eile temalt radiogrammi. Ma kraabiksin kohmetult jalgu vastu kummist jalamatti, jah, tulin mööda. Istuksime tagatoas ja mulle näiks, et kõik pidigi niimoodi olema, ma tulin oma sõbra perekonda külastama ja näitama, et ma ise olen samuti täie tervise juures, unustaksin selle nõutult ülestõstetud käe ja sihitud sammud. Jääks ainult süütunne, et ma juba varem siin käinud pole, omal ajal ju muud ei olnudki kui malemäng ja süütud napsitamised.

Kotlettides oli liiga palju jahu, ükskord tegime sõbraga endile süüa, praadisime kotlette, pärast tuli naine koju ja meil oli piinlik, et terve korter oli praesuitsu täis. Tegime aknad lahti ja tuulutasime tube, aga ikka jäi kõrbenud rasva ving õhku püsima, see oli liiga harjumatu lõhn nende korteris, ma ei saanud pärast mitu päeva rahu, et minu tõttu võidi sõbrale midagi ette heita. Oleksime neid kotlette selleks praadinud, et teisi meeldivalt üllatada, et vabastada neid tüütuist askeldustest köögis, olime üksnes enda peale mõtelnud ja enda nalga kustutama hakanud. Nüüd rapib ta kusagil Kanada lähedal heeringaid ja mina pean hakkama kindlamalt kontrollima oma käimisi, kuhu mind jalad viia tahavad või viivad. Kui telliks konjakit, nii et nurgalauas istuv mees näeks, tõstaks klaasi ja naerataks talle, kutsudes kergemeelselt eeskujule järgnema. Ta naerataks vastu ja noogutaks mõistvalt, viipaks ettekandjat ja siis rüüpaksume mõlemad veidi liiga külmas hoitud konjakit, meie laudade vahele oleks nagu inimlikkuse sild heidetud. Võib-olla tõuseksin isegi püsti, klaas peos, ja läheksin tema juurde, vabandaksin ja teeksin ettepaneku klaasid koos tühjaks juua.

Ta oleks rõõmuga nõus, ometi üks vestluskaaslane võõras kohas, me räägiksime maast ja ilmast, ja alles heasse jutuhuogu sattunult avastaksime äkki, et me polegi tuttavad. Telliksime veel sada grammi, aga seda ühenduse märgina juba karahvinis, ja istuksime niikaua, kuni äkki lõpevad ühised jututeemad ja taastuks esialgne võõrastav kartlikkus, siis vaataks üks meist kella ja hüüataks kohkunult — niisiis, nüüd jäin ma hiljaks, aga ma lähen siiski, äkki on nad veel kohal ja saab asjad korda ajada. Jääksin istuma või arutleksin tänaval, oli mul vaja sinna lauda ronida, pea sumiseks joodud konjakist, igasuguste tüüpidega peab ka koos istuma, järgmine kord tuleb hoiduda sellisest mõtlematusest, parimal juhul võiks teda eemalt tervitada, mitte rohkem.

Olin juba arve maksnud, istusin üksinda nurgalauas, tass jahtunud kohviga ees. Uksele tuli mees pruunis ülikonnas, ta läigitas korraks minu poole prilliklaase ja läks teise saali.

Igand

Vaata, mändidelt tilgub rõskust, sammal on märjalt puhevile aetud, raskest rohelusest tõusevad haprad varred, kõdupruunid kellukesed, igauht veepiisk maa poole rõhumas. Heida näoli samblasse, ja sind kurdistab lagunemise lärm, mädanemise mürin, korisev kõdunemine, madalatel mändidelt, mis viletsatena suure metsa varjust välja päikesese kätte rabelda püüavad, tilgub ja tilgub, sammal matsutab niiskelt ja imeb sind aeglaselt volbesse patja.

Mis see siis on?

Läheks ära, loobuks õhust ja nendest põduratest mändidest, taevast ja udurähmas päikesest, koriseks kaasa selle lõputu lagunemisega, kuni kõdunemisele jonnakalt vastupuiklev männiokas lõpetaks su hingeldamise ja sa kasvad karusambla sisse.

Mis see siis on?

Nad seisid kahekaupa rivis ja ootasid sisselaskmist. Üks õlg vastu külma kivi, teine paarimehe õlas kinni. Tunnimehed käisid laisalt edasi-tagasi. Müürid lõppesid kõrgel, seal oli triibuke taevast, külma ja rasket. Sadade inimeste hingeaur ei jõudnud sinnani, paar meetrit inimestest ülevalpool lõppes valge härmatisekord ja algas hall sile kivi. Ta tõstis käe ja vajutas pöidla vastu seina, härmatis ei sulanud, kivid õhkusid külmast. Ta toppis käe kindasse, vaatas selle sinist kalasabamustrit ja tõstis uuesti pea kuklasse. Kurgus hakkas torkima, ta pigistas suu kinni ja hingas läbi nina. Pikas järjekorras tekkis eespool mingi sagin, naised tõstsid seal häält, valvur tõttas mööda ja karjus midagi arusaamatut. Ka tagaseisjad hakkasid liigutama ja inimeste

rida kahe müüri vahel lagunes tardunud paigalseisust, ees ja taga lõksutati püssilukke ja karjuti keelavalt ja lõbusalt. Naised näitasid näpuga ülespoole ja viibutasid rusikaid, ta ei näinud midagi, mis oleks põhjustanud sellise lärmi, aga ilmselt polnud midagi tõsist, sellist, mis sunniks pead õlgade vahele tõmbama või teiste vahele peitu pugema. Valvurite karjumisestki oli tunda vahelduse nautimist, ilmselt lõbus-tasid nad ennast kellegi kulul ja püssilukkude lõgistamises polnud tõsist ähvardust. Siis ta nägi. Kõrgel ees müüril seisid kaks kogu, nad karglesid seal nagu hüpiknukud ja nüüd kostis siiani nende karjumine, sõnadeta ja võidutsev. Ta ei suutnud mõista, kuidas need kaks seal nii kõrgele olid saanud, aga ähmaselt jõudis temani teadmine, et nende jaoks seal müüril on nemad hoopis all, sügaval kitsa jäätanud renni põhjas, pikk hall ahelik oma kimpsude-kompsudega. Nemad seal on juba sees, on sees juba teab kui kaua aega, ja teades, mis seal sees lubatud on ja mis ei ole, tunnevad põlgust kogu selle arglikult müüride vastu liibuvate naiste ja laste karja vastu, ja hoolimata sellest põlgusest tahavad ennast näidata, tõestada oma üleolekut, lasevad püksid rebadele ja keksivad, karjuvad midagi ropult väljakutsuvat ja soristavad sealt ülevalt. Naiste kära aina suureneb, rivi on nüüd peaaegu täiesti lagunened ja valvurite äsja naerul näod tõmbuvad tüdimusest tõsi-seks, mõni häälekam naine nõuab neilt, käsi ja jalgu selgitamisel appi võttes, õigust ja kaitset, nad ergutavad kõiki kiiremini edasi minema, ahelik tõmbub jälle ühele joonele, eespool on nüüd näha kõrge raudne värav, aurupilved tõusevad seal kõrgemale, ilmselt on seal soojem, mingid ruumid peavad seal vähemalt olema. Taevast või kusagilt ülalt laskuv tänitamine jääb seljataha, hüpiknukud pole millegagi rahul, üks valvureist rivi lõpus tõstab automaadi ja tulistab lühikese valangu õhku, ahelik lipsab jäiksirgelt ja sõnatult rauduksest sisse. Aurupah-vakud löövad pea kohal kokku, kõik on piimjat sooja auru täis, ninna tungib magusterav lõhn, aga see-eest on siin õnnistavalt soe ja ta näeb, kuidas eespool hakatakse juba mantleid, kasukaid ja jopesid maha kiskuma.

Millal see oli?

Eile olid idakaare tuuled puhunud ja nüüd ujus lahes ainult üks suur jäälahmakas, nagu eksinu triivis ta ringi, oodates oma tuulehoogu, mis ta laiale merele viiks ja seal päikese käes sulataks. Võib ka juhtuda, et lähemate päevade jooksul ei tulegi tuult, ja siis loksuh pank mõnda madalamasse lahesoppi, takerdub põhjakividele lõsutama ja jahutab siin aeglaselt vett, sulab urbseks ja vajub põhja, et enam mitte kunagi pinnale tõusta. Ta oli juba mõnda aega jääpanga aeglast ekslemist jälginud, päike soojendas tedagi, nii et võis mantlihõlmad lahti lüüa, võis koguni mantli siia samale kivile panna, kartmata, et keegi sind liiga rutakaks peaks või etteheitva pilguga vaataks — milline kergemeelsus, veel pole ju õige aeg käes, tänaval on veel kasu-

kaid ja talvemütse, aga tema käib pintsakuväel ringi, milleks peab tema teistest nii teravalt erineva. Ta jättis mantli selga, siin polnud linna-siinu, mis tuulehoogude eest kaitseksid ja higi laubale tooksid, merel ujus veel suur jääpank, ja lõpuks polnud siin ka mingit vajadust kel-lelegi oma üleolekut või eraldatust näidata. Jääpank oli jõudnud päris tema lähedale, veel mõni paarkümmend meetrit, ja siis jääb ta randa pidama. Ta arvas tundvat, kuidas õhk jahedamaks läks, jää-pank oli liiga lähedal, ta tõmbas krae üles ja mässis salli tihedamini ümber kaela. On siis selles midagi halba, tema soovunelmas, iga inime-teme tema asemel mõtleks niisamuti, kõik ihkavad ju paremuse poole ja ei vali sageli vahendeid, kuidas nende või teiste soovide täitumiseni jõuda. Miks peab tema siin kivil istuma ja ennast vaevama, kogu tema plaan on lihtne ja inimlik, keegi ei pane talle pahaks, kui ta sellega hakkama saaks. Võiks ju muretseda kusagilt suurema hulga raha, võiks vahetada oma praeguse toa suurema vastu, siis vahetaks veel suurema vastu ja nii edasi. Mõtelda, kui istutaks akna alla puid ja kül-vaks igale poole muru segamini lilledega, müüakse ju sellist muru, kus punased moonid või veel midagi rõõmsamat pistavad äkki rohelisest oma õienupud välja. Ehitaks sauna juurde, veel parem oleks, kui saunaase, vähemalt mingid müürid, oleks juba enne, siis kuluks tun-duvalt vähem aega ja raha, maja tuleks nagunii kapitaalselt ümber ehitada, need vanad talumajad on kaasajal elamiseks liiga kõledalt suurte ruumidega. Temale on vaja rahu ja üksildust, keegi ei saa seda talle keelata.

Milleks?

Kuidas ta jälestas neid inimesi ja iseennast, kuidas ta ihkas välja pääseda sellest hapukapsasumbumusest avaruse, päikese ja tuulte kätte. Rahu ja vaikust pidi ta saama, vähemalt siis, kui ta oli oma tööd ja toimetused lõpetanud. Tema, selliste omadustega, sellise iseloomu ja eeldustega, pidi taluma naabrite jõhkrust ja vestlema köögis turuhin-dadest, jumal küll, kui keegi nendest oleks aimanudki, millest tema mõtles ja milleks elas, milles seisis tema kutsumus, milleks oli ta sea-tud ja kutsutud. Ta ju hukkuks, upuks sellesse hapukapsatünni, ja keegi ei tuleks teda päästma, paneks veel kaanele kivi peale, et ta välja ei saaks. Ei, nendega ühes maailmas ta ei ela, olgu tema maa-ilmaks siis vale või õige maailm, — ära, välja siit, valimata vahendeid. Ja ta ei valinudki, seda võis ta enesele kinnitada. Must vettinud jää-lahmakas lösutas pea tema jalge ees, ta väristas külmakartlikult õlgu ja läks võtmeid näpu otsas keerutades mööda pehmelt vetruvat adru-patja, läks mändide alt läbi maanteele, avas autoukse ja vajus istmele. Kuidas ta enne oli mõtelnudki — läheb ära, koriseb kaasa, kuni lõpeb, ja sa kasvad...

Millal see oli?

Veel väristas teda korraks külmahoog, hetkeks näis isegi, nagu mee-

nuks talle midagi kauget, midagi halli ja külma, kusagil oli külm ja raske taevatriip, ninna oleks nagu löönud magusterav kapsaleitsak, siis vajutas ta pedaalile. Mootor ei käivitunud. Vaevalt midagi tõsist saab olla, ta proovis eestulesid süüdata, tuled ei süttinud. Ta läks autost välja, tõstis mootorikatte üles ja kääris igaks juhuks käised üles. Nii see olígi, klemmid peaks ära puhastama ja üldse oleks aeg kogu autorisust, teise mehe käest ostetud logust, lahti saada, muretse-da midagi uuemat. Ta kinnitas lahtipõrunud juhtme paigale, katsus veel siit-sealt mootorit, kuigi sellel polnud enam mingit mõtet, ta patsutas jahtunud metalli, nagu igavik tagasi peremehed patsutasid hobuseid, siis löi mootorikatte kinni, läks autosse, pühkis käed õlise kaltsu sisse puhtaks, hõõrus veel valge linaräbalaga ja rullis käised alla. Sel ajal, kui mootor urisema hakkas, tundis ta peaaegu lihalikku rõõmu, et kõik tema käes senini nii hästi laabunud on — masin kuulab sõna ja kõigest muustki on ta kenasti üle saanud. Männimetsa taga tuli kahel pool teed lage must põld. Peaks hakkama katelt vaatama, kui saaks kuhugi siiakanti, nii et aknad on merele. Kes sellist laheäärset tuultemaja puudega kütta jõuab. Kusagilt alt, maanteekraavist kargasid püsti kaks kogu, autot nähes hakkasid nad kätega vehkima ja karglema nagu hüpiknukud, nad jäid temast allapoole, vähemalt tema teadis, et sile, keskelt kummis asfalt viib teda neist kõrgemal mööda, ta löi tüdinult käega ja tõstis kiirust.

Milleks see veel?

Ajalugu

Kaapkübar, viisud, piibupiuk ja pard,
särk paklane ja pleekimata kaltsad,
käes võsakirves nagu hellebard
ning vastasteks on ohakad ja maltsad.

Hall vaevab põldu, lojuseid ja meest,
kel silmapiiriks kirik, mõis ja laaned,
kuid niiskuda ei saa veel silmaveest
maakeelde tõlkimata piibli kaaned.

Oh, kuidas küll meid võlub kõik see värk,
me esiaja tublidus ja raskus,
piits, agan leivas, pakalpuks ja -särk
ja paganusest visalt püsiv askus.

Kui kiidaks me veel ainult Tasujat
või Pühajärve, Mahtra meeste vaimu,
umblaande vabameheks asujat,
mõnd «Libahundi» Tiina laadi kaimu,

siis sellest mõistusega aru saaks
ning hingesopis neile küünla läidaks;
peokõneleja mõirgavaks hurraaks
küll aastakümneid valmiks end ei väidaks,

mis sest, et kurku pitsitab kui ling
teorja pasteldeski üha vahva,
poolpüksata ja leivanäljas rahva
ürgjõuga vabadusse pürgiv hing.

Kõik on ju õige: aganad ja viisk;
ei eita keegi vabadust ja võitlust,
kuid jutulgi võib olla liigne piisk:
tõe tüütu kordamine nõuab sõitlust.

Las olla kaap ja kõrt ja piip ja pard
ja nälg ja orjus, lohtu pakkuv taevast,
kui rõhk on vale — kuld on äkki kard
ning heldimust ei õhuta need vaevad.

Ei suundu homsesse ka täna asfalte
ja minna tuleb sinna omil jalul. —

Üht-teist on käes, kuid veel ei ole see,
mis tahtsime; me alles raja alul.

Peos pehme leib ja jalas importking,
prill peas ning selged rehknutid ja tähed,
hing aga pole im- või eksportthing,
ning kui sa hinge valujälil lähed,

siis küll on palju alles laukasoid
ja hallaõid, kui palju häbisambaid;
ning nende vastu kiristades hambaid
see ikka läheb, kel on selgem oid.

Meid möödunuga köidab usin õpp,
veab sinna heldimus ja kisub uhkus,
kuid see ei ole see, kuid see ei ole lõpp,
ses härduses ei paista meie puhkus.

Ei mitte seks, et ükskord luulelooks
võiks anda tuleviku taide ainet,
ei mitte, et see kasu meile tooks
või parandaks me kehvavõitu mainet,

me seks ei ela, et me teos või loeng
kord muuseumi klaasvitriinis ripuks,
vaid selleks, et kord pojapojapoeg
ka oma laukasoodest välja kipuks.

Tee

Peibutab laas ja lilledes aas
lõhnu kannab ja hoogu annab.
Suvel seal loogu on loogus maas,
kes alles joobus, see joobub taas,
vastu ei suudeta panna.

Täna ei vea, homme on hea.
Kurjad kõnnid ja ausad asted
ise me läheme, teised ei vea,
ise me tahame, teised ei tea,
enese hinges on astel.

Tulevad teed ja lähevad teed,
lahku viivad ja kokku toovad.
Mõned on liival ja mõned on veel,
mõned on kiivas ja mõnede ees
kohkuvad isegi loomad.

Raaguvad puud ja paatuvad muud.
Mis veel leida, kui salves viljad!

Tulevad tormid ja sügisekuud,
muigavad mornid ja susijad suud,
jälgi on peita nüüd hilja.

Õelda võib: seis! kosta võib: eil,
maani kooldu või ummisuhkelt.
Ei-sid võib mõelda, kuid kuuldavalt neid
ometi õelda ei tihata meil,
ristteedel tüli ei puhke.

Meelitab tee ja keelitab ees
hea ja kurja tundmise puuga:
valid sa kurja, mis paremaks teeb,
hüvale urjad sa kurjuse leel? —
Radade ratas sus huugab.

Läheme ise, teised ei vea:
miks siis kiiva teed meid viivad?
Tahame ise, sest teised ei tea,
sammume liival, sest seal just ei pea,
miks küll ei kasva meil tiivad!

Valgus

On loitvad lõkkes
meil tihti tõkkeks,
sest udus paksus
või öisel tunnil
see hõõgub hunnik
meid ligi sunnib.

Neid on nii vähe,
kel jätkub jaksu,
et sütesoojast
ja leegilõõmast
ta ära läheb,
ta lihtsalt lahkub.

On kuma loojas,
hing tulvil hirmu,
rind ängis õõvast,
kui turi jahtub
ja kõhklus virgub:
miks nõnda ruttu
ma läksin uttu?
Seal loitvad halud
ja loitvad raod,
ma ummisjalu
öö rüppe kaon.

*

Ei.

Üksnes nappideks tundideks sooja
saab lõketest.

Metsloomile leekide ring ainult
olla saab tõketeks.

Ei piisata saa meile nappidest
valguseringidest,

turja taga ju sureb see, silma ees
hädiselt hingitseb.

Ega aita meid seegi, kui ootame
uinudes süngides,

et valgus kui lapsi meid ärataks
kürtega mängides.

See päev pole meie, mille eest me
ei võidelnud, rassinud,

see tee pole meie, mida leides
ei eksind, ei vassinud.

Elus paljudest võõrastest tuledest
mööda me läheme,

kottpimedas öös peame süütama
enda jaoks sädeme.

Oma südame taelast,
küll kehvast ja kaduvalt väikesest,

selle sädeme taeva

peab puhuma kuumavaks päikeseks.

Mitte endale auks või et järglased
selle all poositaks,

või lõkke man aelejaist seda

nü muuseas ka soositaks.

Pole inimlik elada selleks,

et saada vaid huumuseks,

maailm soojemaks saama peab

südame kuumusest.

Oma sädet ja valgust

pead säärase kirega uskuma,

et helgemaks maa jääb ka siis,

kui pead sina kord kustuma.

Kosjaskäik*

ana mölkis buss nõksatab seisma enne teeristi kiriku ees. Aleviks nimetada seda paika tundub palju: ega siin peale jumalakoja muud silma hakkagi kui kauplus, koolimaja, külanõukogu ja nende taga veel paar halli elumaja. Viimased konutavad nii üksteisest kui ka ristteest aupaklikus kauguses ning võivad juba ka taludeks osutada. Paremalt turritav raagus puudetukk näib enda varjus hoidvat surnuaeda. Hinno meelest võiks vahest ainult viimane lähemat tutvumist väärida, muud ei paista küll midagi vaadata. Muidugi oleks kena ka kirikusse kiigata, kuid ega sinna pääse — pühapäevani veel tükk maad. Mujale pole aga kuhugi minna. Mida pidi siin küll terve öhtu peale hakkama? Aprillis vajub pimedus hilja maha, ei pääse nii pea süngi. Niisiis nihele kogu aeg Vilja vanamehe ja moori silma all ning ürita nendega juttu ajada.

Hinno ohkab. Seda Viljat ei võinud ju kunagi ka liiga uskuda, tüdruk kippus alati kõike ilustama ja kergemana nägema. Tegelikult on elu keerukas ja vahel piinlikki. Nagu tänagi. Aga ega sellest visiidist ju pääsenud mööda. Parem seda ette võtta siiski enne kui pärast, milleks asjatult vaenu hõõruda. Küllap nad nagunii vaatavad tema peale viltu. Kui aga siiski otsesõnu välja ei ütleks. Säilitaksid ikkagi mingi diplomaatilise distantsi, mõnesuguse *status quo*. Antud olukorras ei saanud ju tema, Hinno, ka midagi paremat välja mõelda.

Kuhu see Vilja siis ise nüüd jäi? Tüdruk oli esimesena bussist välja hüpanud, Hinno laskis aga kohalikud inimesed ette. Sõidukis säilis ikka mingi kaitstusetunne, võis isegi sinna jääda ja edasi veereda. Väljatulijat teretav jürikuine sonnuilm ei meelitanud alla astuma: iga minut võib uuesti sadama pöörata. Aga seal vaatab Vilja küsivalt aknasse ning muidugi tuleb noormehelgi mölkis bussist välja pugeda. Nüüd see Vilja sahkab juba juttu mingi kohaliku naisisikuga, kõkutab seejuures naerda ning viipab Hinnotki enda juurde.

Kuid sihukesteks juhuslikeks tutvumisteks ja esitlemisteks pole

* Tänavusel Eesti NSV Kirjanike Liidu ja «Loomingu» novellivõistlusel äramärgitud teos.

praegu küll mingit isu. Hinno teeb end viibet mittemärkavaks ja ajab pea selga kirikutorni tunnistama. Selle lihtlabane vaskkikas ei paku siiski pilgule paljuku pidet ning üliõpilane astub paar sammu kõrvale portaali silmitsema. Katsub ust — on lukus küll.

Siis tuleb Vilja ise tema juurde, haagib käe alt kinni ning hakkab teda tagasi talutama. Vahepeal on kõik õnneks laiali läinud ning busski tõrtsutab minema. Hinno taipab kandekoti enda kätte võtta ning nii nad siis kahekesi suunduvad teisel pool maanteed lõrutava ühekorru-selise maja poole. See osutub vanapoolseks maakivist ehituseks, mis millegagi meenutab mõisa kõrvalhooneid. Vasakpoolne ots varjub punguvate sirelipõõsaste ja halli lipptara taha, paremal ootab sisse-astujaid klaasruutudega uks ning katkise nurgaga silt informeerib: APTEEK Nr. . . . Number ise on ära murdunud.

Nii leti esine kui ka tagune näivad inimtühjad ning nad astuvad klaaskappide ja korvpudelite vahelt poolhämarausse vahekäiku, mis peaks elamispoolele viima. Seal siis see kokkusaamine juhtubki: Vilja oleks peaaegu kokku põrganud umbes kuuekümnendaastase väikest kasvu mutiga, keda Hinno oli korra linnas näinud. Õigupoolest oli Vilja Hinnot oma emale korra nagu esitlenudki. Igatahes praegu suhtub köögipõllega eideke mõlemasse tulijasse kui tuttavatesse. Vilja isa osutub aga pikakasvuliseks ja tõsiseilmeliseks meheks. Napisõnaline näib ta ka olevat: kui Vilja pärast Hinno esitlemist oma noormehe istutab elutoa tugitooli, siis ei võta saabunud apteekriga jutt kuidagi vedu. Viimases hädas räägitakse ilmast. Kevadest ja külatöödest.

Juttu katki jätta tundub ohtlik: kui saabunud vaikusel see suure-ninaline ja tõsimeelne apteeker küsib äkki, et kuidas sa, poiss, küll mu tüdruku ära võrgutasid? Nad on mehed omavahel, siin võidakse veel rängeminigi öelda. Kuhu küll see Vilja kadus? Või jättis koguni meelega kahekesi, et isa ütleks mõned kõvemad sõnad. Kätemaksuks, karistuseks. Sest ega Hinno käitumine viimasel ajal ka eriti meelt-ülendav olnud. Viljal võis ikka sant tunne olla küll.

Kõik oli läinud üpris lihtsalt ja kiiresti. Hinno elas ühiselamus, vanas Tiigis pealegi, viis poissi toas. Viljal oli aga vanas puumajas köögi taga tilluke kambripugerik, küllap omaaegne teenijatüdruku tuba. Ega sinna peale voodi, laua ja tooli muud sisse mahtunud. Kuid Hinno polnud seda kasvu, et pidanuks pea lakke ära lööma või tarvitsenuks õlgu koomale kiskuda. Istuda võis ka sängiserval. Võis seal lesida ja hommikunigi magada.

Üks öösi ütles Vilja midagi ootamatut. Juhtus olema pärast tüdruku sünnipäeva pühitsemist, kui Hinnogi nagu viisakas poiss kunagi oli asutanud koos teistega ära minema. Ja olekski rahumeeli Tiigi täna-vale kõmpinud. Kuid Vilja oli osanud ta alt ukselt mingil kavalal ette-käändel tagasi kutsuda. Minutiks muidugi. Mõni minut võib ka pikaks osutada. Kui nad juba pimedas teki all lebasid, siis tuligi Vilja oma

uudisega lagedale. Päriskindl ta siiski polnud. Pidavat paar nädalat ootama.

Ei saanud noid nädalaid kuidagi meeldivateks arvata. Ei läinud päevagi mööda, kui poleks sellele mõtelnud. Ja pärast öeldud tähtaega polnud teistsuguseid kinnitusi kuulda ühti. Nüüd oodati otsustavaid samme temalt, Hinnolt. Et looduse paratamatutele käikudele antaks ka inimlikult viisakas vorm. Sääraseks pöördeliseks ettevõtmiseks polnud teise kursuse ajalooüliõpilane teps mitte valmis, oli huvi tundnud aina mineviku asjade vastu, polnud mahti saanud veel futuurumi peale mõelda. Aga tulevik ei kärsi oodata, ta on imekärme muutuma olevikuks. Ja nii pidi algaja historik kohe midagi elulist ja olulist otsustama. Õigupoolest oleks ta pidanud oma otsusesõna õnneliku kaelalangenemise saatel kohe sealsamas ütleva. Aga tema, ajaloolane, oli ajaloolise aeglusega harjunud, ta vajas aega järelemõtlemiseks. Kas või ainult kolm päeva. Ju oli üht kui teist, mille üle aru pidada. Ööd teenijatüdruku köögitaaguses kuudis olid kuumad (eks see truup küttis leili üles), aga päevad kiskusid järjest jahedamaks. Kuigi kevad oli kätte jõudnud ning pidanuks tunduma vastupidi. Aga jaheduses kohmetasid sõnadki suhu, ei klappinud enam jutud ei kohvikus ega puies-teel. Ja nii istuti järjest rohkem õhtuid kinos: seal oli kogu pilt teiste valmis tehtud ja jooksis kogenud kinomehaaniku vahendusel katkemata üle lina, polnud seal endal tarvis midagi juurde kõnelda. Kulus ainult vahel sekka naerda, aga sedagi võis igaüks oma suva järgi: ei olnud siin kellelgi mahti jälgida, kas siis ka teine muhatas, kui üks ees hõkerdas.

Küsitud kolme päeva ei antud rahulikult ära kaalutleda. Juba teisel õhtul istus Vilja-nimeline tüdruk Tiigi tänava ühe poistetoa aknaaluse sängi serval, veevirve ripsmeil. Polnuks just meeldiv pilt, kui kaastudengid oleksid sel momendil uksest sisse vajunud. Takistada neid ei saanud miski, kell tiksutas õhtut — iga teadusejünger liikus oma suva kohaselt. Ja nii siis seal ülepeakaela see otsusesõna lausutigi. Ning mindi siis seda pühitsema «Volgaks» ristitud asutusse. Ja öö oli jälle kuum köögitaaguses kambris.

Paari päeva pärast tuli Vilja juba uue ettepanekuga. Et peaksid ikka kahekesi end ka emale-isale näitama, muidu oleks pärast ebaumugav. Ega see pole midagi keerulist ja rasket, Hinno ei tarvitse üldse midagi rääkidagi, tehku ainult nagu tuttavaks. Vilja ise sõidab hommapäev koju ja räägib kõik emale üksipulgi ära. Egas asi anna salata enam midagi, paari kuu pärast nangunii kõigil näha. Räägib emale, miks neil nii kiire on, et kohe viivad avaldused sisse ja maipühadeks lasevad endid ühe nime peale kirjutada. Ema pole ju paha, Hinno on teda ometi näinud, ema saab asjast aru ning räägib ka isa mõistlikuks. Egas nemad pole esimesed, kellel nii läinud. Tänapäeval sõlmitakse pooled abielud nii. Mis see siis Hinnol ei ole korraks sinna alevikku sõita,

lähevad öhtuse bussiga, hommikusega tulevad tagasi. Niipalju head meelt võiks Hinno ometigi teha, mis see siis maksab. Kui tal pole raha pudeli jaoks, siis sellegi võib Vilja ise muretseda.

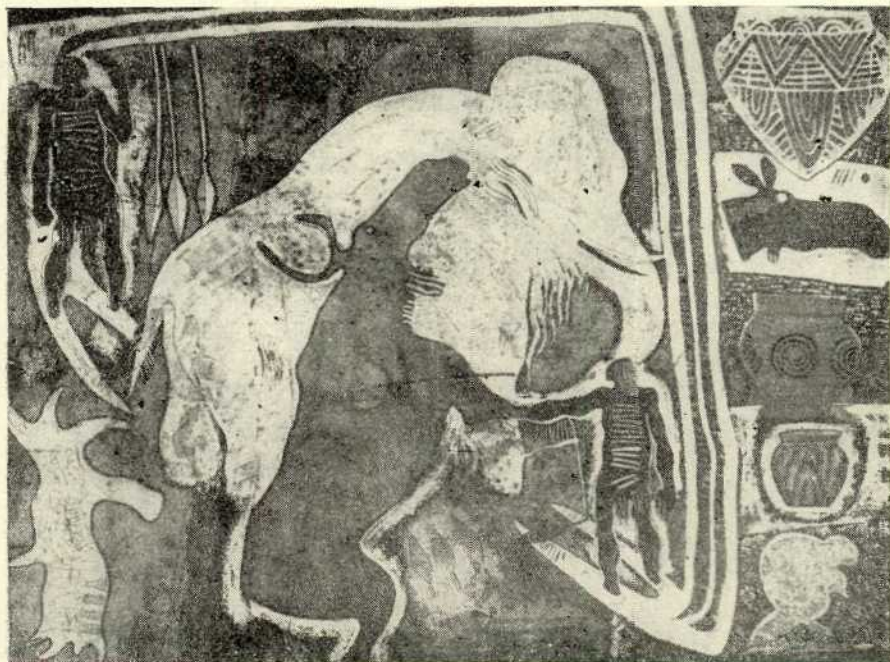
Niipalju raha leidus ajalootudengilgi. Järgmisel päeval polnud Viljat ei loenguil ega ka mujal ülikooli peal näha, küllap ta koju sõitis. Ja kõik need ettevalmistavad jutud ära rääkis. Rääkis ehk nii hästi, et nüüd, nädal hiljem, Hinnol ei tarvitsegi tollele karmiilmelisele, vaiki-vale vanale apteekrile midagi erilist ütelda. Võivad piirdudagi jutuga kevadistest heitlikest ilmadest.

Parem oleks, kui see Vilja ise ka jälle nähtavale ilmuks, ei jätaks teda nii kauaks vastamisi tolle tõsise mehega. Nad, üliõpilased, peaksid nüüdsest peale ikkagi kokku hoidma ja teineteist toetama. Ka siin vanas raudkivist majas, kus mõnes ruumis ootavad ohtlikud mürgipudelikud ja tapvad tabletid. Vilja võib olla nendega harjunud, igauks ei tarvitse esmakordsel sisseastumisel end siin kodus tunda. Ja ilmast ei saa lõpmatuseni rääkida. Mõned jutuained on aga üpris haprad, pealegi ei või üks mehepoeg täpselt teada, mida ja kuidas naised omavahel on neid asju klaariks rääkinud. Võib-olla peaks sellelt vaikivalt, medikamentide järgi lõhnavalt vanamehelt ikkagi viisipäraselt tema tütre kätt paluma. Võib-olla selleks just nad kahekesi jäetigi? Et ei tarvitseks suuresõnaline olla. Aga mitte ka päris sõnatu. Eks see kuuekümnepäevane apteeker ole vana kooli mees, austab vormi ja rituaali, ootaks ka antud juhul ikkagi mingit avaldust, mingit paarisõnalistki vormelit. Ka *post factum, pro forma*. Aga ega seda paarisõnalistki avaldust ole kerge teha, kõik need käepalumised esinesid ikka möödunud sajandi romaanides. Kes nüüd käega piirdub, juba enne kirjaliku kapitulasioonilepingu allakirjutamist on vallutatud ka varjatudki valdused. «Egas õige peremees põrsast kotis osta!» võiks selle kohta lausuda Hinno taat, Tagavere kolhoosnik. Aga see sõjajärgses ülikoolis studeerinud apteeker ei tarvitse külamehe elutarkust heaks kiita, temal võivad olla oma üpris idealistlikud arusaamised noorte inimeste mõõtmiseks. Vilja võiks ikka ka ennast jälle näole anda ning kas või silmanurgaga viidata, kuidas tema saatusekaaslane selles jahedas kivimajas peaks üles astuma.

Aga naisüliõpilase häält võib vaid mõneks hetkeks kuulda kõrvalruumidest, silmsidet temaga ei saa. Võib-olla signaliseerib ta midagi julgustavat järjest tugevamalt tunduvate praadimis lõhnadega, kuid egas kõik ole apteegimajas üles kasvanud, et mõistaksid aroomide keelt.

Ja nii ei tea põllumehe poeg Hinno, kas ja kuidas peaks ta apteekrilt tema tüdruku küsima. Võib-olla ei sobigi sellest kõnelda üksi isale, ehk peaks selle avaldusega esinema mõlema vanema ees? Sel juhul oleks vist söögilauas kohasem moment, sest vaevalt apteekriproual enne vaba aega jääbki.

Hinno järjest raskemaks muutuva situatsiooni lahendab kellukese

R. Veeber

Oli ja on (Söövitus) 1969

tilin apteegipoolelt, mis signaliseerib abivajaja tulekust. Majapere-mees vabandab ja külaline jääb üksi. Ja nagu oleks ta seda oodanud, ilmub nüüd nähtavale ka peretütar Vilja, uues kleidis ja oma säravaimas tujus. Kuid Hinno ei jõua veel midagi järele pärida, kui lävele ilmub ka tema potentsiaalne ämm ja teeb tütrele etteheiteid:

«Sa võiksid külalisele ometi ka alevit näidata. Ma nägin ennist aknast, et noormees tundis huvi meie kiriku vastu. Lippa õpetaja juurde, küsi võti ja tee uks lahti. Meie altaripilti on nimetatud kunsti-ajalooski. Aga ärge kauaks jääge, söök saab kohe valmis!»

Hinno ei lase seda kaks korda ütelda ning hüppab tugitoolist püsti. Viljal ei võta rätiku pähesõlmimine palju aega. Pastorimaja ei asu kaugel, Vilja tahab sinna ka Hinnot kaasa tirida. No see veel puudub! Võib-olla soovib teda lugemisele viia?! Ei, kirikuõpetajat ei soovi Hinno näha.

Vilja läheb üksinda, Hinno longib niisama ringi apteegi ümber. Varsti on kuulda selja taga tüdruku lõõtsutavat hingamist, teravaser-valise võtmekolakaga koputatakse jalutaja õlale:

«Kuhu sa tormad? Kas sa mind enam ei ootagi?»

Hinno ei torma kuhugi, ta lihtsalt ei oska venida, linnas on alati kiire.

Vilja oma naisejõuga ei saa lukku lahti, noormees peab ise võtit keerama.

Kirik on ka seest täitsa tavaline. Kuulus altaripiltki osutub standardseks ristilööduks, paar naisepead silmi vesistamas allservas, nurgas autori nimemärk ja aastaarv 1887. Hinno ei saa aru, kuidas võidi veel XIX sajandi lõpul maalida sihukesi rangelt sümmeetrilisi ristilööduid, kui enne seda on ometi olnud Rembrandt ja Rubens, Géricault ja Delacroix. Muidugi, popslikul Eestimaal võidakse sihukestki nigelat Kristust šedöövriks pidada ning kunstiajaloo kirjeldada.

Ei, noorel ajaloolasel pole siinses uuepoolses kirikus midagi pikemalt uudistada. Teda kisub ennem surnuaia poole, seal pidid peituma vanad Oxenstiernade hauad huvitavate ristikirjadega, peale selle veel ka paar kohalikku kultuuritegelast. Aga kui Hinno tahab lahkuda, tirib Vilja teda küünarnukist seisma, nõjatab pea noormehe õlale ning õhkab:

«Kas poleks ilus, kui nüüd siin meie ees seisaks õpetaja ja ütleks...»

«See veel puuduks!» mõtleb kuuldavalt ateistlik ajalooüliõpilane ning purustab hämara kiriku idüllil, rapsates end kaaslanina käevangust lahti ning põgenedes ukse poole. Nii jääbki Viljal kodukiriku tutvustamine pooleli, kooripealsele ei jõua nad üldse.

Kui nad Hinno eestvõttel siis surnuaia poole kurssi hoiavad, lehvitatakse apteegi trepilt valge rätikuga.

«Lähme nüüd koju, ema ootab meid,» käsutab Vilja ning Oxenstiernade suguvõsa ristikirjad jäävadki noore ajaloolase poolt uurimata. Ta

heidab kahetseva pilgu kiviaia kohal kõrguvate puulatvade poole ning alistub kaaslaste küünarnuki suunavale survele.

Jälle lähevad nad läbi lõhnava apteegiruumi, kus kõhukad rohupudelid hämarikus rohekalt ja kollakalt helgivad. See ruum oma vaikuse, lõhnade ja värviliste klaasanumatega sarnaneb kuidagi äsja nähtud kirikuga, kus värvilised ehisruudud langetasid kesklöövi pidulikke valgusejugasid. Hinno püüab koduselt astuvast Viljast mitte maha jääda ning poolpimedas vahekäigus lükkab küünarvarrega maha mingi klaasnõu. Noormees jääb ehmunult seisma ja põrnitseb õnnetult põrandal helkivaid kilde. Vilja heidab pilgu tagasi ning lohutab:

«Oh, see oli ainult tühi pudel! Tule!»

Ja kui Hinno ei sõanda kohe edasi astuda, lausub ikkagi need traditsioonilised sõnad:

«Killud toovad õnne.»

Rohkem selles poolpimedas majas võõras noormees enam midagi maha ei aja ning nad jõuavad õnnelikult elutuppa, kus laud oma roogadega juba ootab.

Majaperemeest pole veel näha, aga kui Vilja ja Hinno on teineteise kõrvale maha istutatud, siis ilmub ka apteeker sõnatult kustki vana maja sügavusest ning asub nende vastu teisele poole lauda. Õhtusööma-aeg võib alata. Kõik läheb viisipäraselt: mekitakse alla Hinno toodud likööri-pudelist ja proovitakse kohalikku apteeginapsi, lirbitakse klimpidega puljongit ning haugatakse pirukaid (need on tõepoolest maitsvad), pärastpoole asutakse siis kanaprae kallale. Ainult Hinno niheleb kahe söögikäigu vahel, enne järjekordset klaasitõstmist, et vahest nüüd peaks ta esinema asjakohase avaldusega. Ta vaatab küsivalt naabrinna poole, aga Vilja ei ütle midagi, ei anna isegi silmapilgutusega märku. Ju siis pole see õige moment ning ajalooüliõpilane tõstab klaasi ilma mingi sõnasaateta nagu teisedki. Vilja vana viskab pitsi põhjani, Tartu tudengil ei kõlba temast maha jääda, pereema jätab sündsalt klaasi poolikuks. Mida teeb aga Vilja? Hinno heidab pilgu kõrvale ning näeb, et apteekri tütar on limpsinud ära vaevu veerand mõotu. Ja kui on järjekordse klaasi kergitamise kord, ka siis ei saa Vilja jagu rohkemast. Ju pole täna laual kohane mark — «Volgas» viskas tüdruk küll ikka partneriga võrdvõimeliselt. Seni pole lausutud ühtegi toosti. Enne vahukoorega õunasupi lauale kandmist kardab Hinno, et nüüd on vist kätte jõudnud tema kord sõna ütelda. Ta lööb laua all põlvega vastu naabritari jalga, too ei tee sellest aga väljagi ega sosista poolt sõnagi. Hinno kuraas jahtub maha ning selgi soodsal juhul jääb vastav vormel väljendamata. Aga võib-olla seda polegi vaja, vahest ta närvitseb asjata? Lõppude lõpuks on reservis veel homme hommikueine, kui ikkagi on tarvis midagi ütelda. Eks ta öösi küsib Viljalt selge sõnaga, mida temalt oodatakse. Kust peaks tema siinse maja kombeid ja tavasid tundma?

Ja nii saab püha õhtusöömaaeg üsna vähese jutu saatel läbi, kõige vähem sõnu on pillanud Hinno, apteeker siiski pajatas magussöögi juurde oma napisõnalisel viisil paar endisaegset tudenginalja. Öigupoolest oleks nüüd noormehe kohus mõne tänapäevalooga vastata, aga ühtegi sündsat anekdooti ei tule meelde. Tänapäeva naljad on julmad ja jõhkrad, vanemad inimesed ei oskaks neid naerda.

Vahepeal on pimedaks läinud, aga tuled jäävad süütamata — elektri-alajaam olla remondis. Toimekas perenaine otsib välja paar küünalt, mis ei suuda vanast majast hämarust peletada. Raadiot kuulata ega muud ette võtta ei saa ning nii ei jää muud üle kui magama minna. Peremees kuulukse käivat uksi sulgemas ning siis ta ütlebki elutoas istujatele «head ööd!».

Vilja toimetab pisut edasi-tagasi ning kutsub Hinno apteegipoolele. Siin tagaruumis akna all nurgas konutab lavats värskelt ülesklopitud padjaga ning triibulise tekiga. Hinno laskub aimeservale ja tunneb, et pea käib ringi. Vist need apteegilehad teevad uimaseks. Vilja istub noormehe kõrvale ja segab lõhnade kaosesse midagi omapoolset ning erutavat. Ta toetab pea poisi õlale, aga vaid paariks hetkeks. Ka tema suudlus jääb põgusaks, kohe rapsab ta end püsti ning tahab kuhugi lipsata.

«Kas sa tuled varsti?» küsib Hinno.

«Jaa-oah,» pomiseb Vilja ebamääraselt. «Vaata, et sa siin jälle midagi katki ei aja. Tikutoos on aknal.»

Ja juba ongi ta kadunud pimedusse. Hinno ootab mõne minuti ja võtab end siis pikkamisi riidest lahti, viskub koikule, tõmbab tekinurga üle jalgade. Kustki köögi poolt kostavad mingid kõlksatused, lääpsuvad sammud eemalduvad, kolksatab mingi uks. Siis jääb vana maja vaikseks. Hinno ootab uut ukse lõksatust, liginevaid samme, aga enam pole kuulda midagi.

Vastasseinas valendab kõrge kapiuks, nurgas levitavad korvpudelid mingit teravat lõhna. Lavats on võõras ja ebamugav. Vist külitab siin öiti apteeker, kui juhtub ilmuma öiseid abivajajaid. Hea, et Vilja siia apteegipoolele aseme tegi, ei ulatu siis nende öised hääled vanarahva kõrvu.

See visiit polnudki nii hull, vanemad osutusid arusaajateks inimesteks, kõik läks kergemini, kui karta võis. Polnudki tarvis midagi ütelda. Eks see peagi nii olema: kes see tänapäeval enam kümne kummarduse saatel kätt palub.

Kuhu küll see Vilja nii kauaks jääb? Peab siis nüüd öösi pimedas veel nõusid pesema? Tartus ta küll end nii hoolika perenaisena ei näidanud: vahel polnud üldse enam puhast klaasi leida.

Hinno keerab end teisele küljele. Pea vajub mõnusuimaselt raskeks, aga uni on siiski kuhugi ära eksinud. Ega enne kõlbagi magama jääda, kui Vilja tuleb. Ta tahab täna Viljat, tüdruk on elektrit täis.

Kõva ase sunnib ühelt küljelt teisele keerama. Majas huugab vaikus, ka köögi poolt ei kosta enam mingit kahinat või kolksatust. Mida küll see Vilja peaks nii kaua tegema? Külma on üks selles apteegiruumis õhukese teki all.

Hinno ajab end asemelt üles, avab vaheukse, kuulatab. Vaikus. Ta jõuab köögiukse taha ja ikka ei hakka midagi kõrvu. Inimesel võib ometi janu tulla ning niisiis on põhjust kööki astuda. Hinno teeb ukse ettevaatlikult lahti, kuid siin pole enam kedagi. Ta leiab veepange ning rüütab tõepoolest janu vett. Ka teistest ruumidest ei kosta elumärki ega paista ukse vahelt valgusekuma. Ta kõlksatab kopsikuga vastu pange ning üritab uuesti juua, ehkki enam pole tahtmist. Kedagi uksele ei ilmu, noormees longib aeglaselt apteegipoolle tagasi.

Ta viskab end uuesti asemele.

Tagumisest toast ei tarvitse ju vaiksamad hääled kööki kosta. Emal ja tütrele võib olla oma salajutte ajada, tähtsa päeva eelseid plaane teha. Nad sõidavad ju hommikul ära, ega siis ole enam aega aru pidada. Aru pidada...

Hinno ehmatas üles puudutusest vastu jalgu. Miski sahmatab maha, siis krabistab keegi nurgas. Noormees püüab häirija kohta selgust saada ning asemelt üles hüpata, kuid lööb pea vastu seina. Siis saab selgeks, et ta on võõrsil, et siin tuleb süngist välja astuda vasakule. Talle tuleb meelde, et aknalaua peal olema tikutoos. Tulesälvatus ei avasta ruumis kedagi. Vist oli see ainult hiir. Vaheuks seisab endiselt kinni. Ja Viljat pole tunda kuskil. Kuidas võis ta nõnda kähku magama jääda? Noormees kraapsab põlema teise tiku ja uurib käekella osuteid. Veerand neli.

Sellisel kellaajal magavad kõik, nii hilise unega inimesed kui ka vara ärkajad. Vilja ei ilmunudki tema juurde. Magab vanemate toas. Ometi lubas. Aga ei tulnud üldse tagasi, ei pugenu korraiski tema kaissu. Ei lipanud talle head öödki soovima.

Vilja on korralik tüdruk, väga korralik. Vilja hoiab viisakat distantsi, magab enne registreerimistki papa-mamma silma all.

Aga kas siis ongi Vilja emale rääkinud seda? Seda, miks nad kipuvad nii kiirustama ega malda suvevaheaega ära oodata, nagu mõistlikele tudengitele kohane. Ei oleks too vana apteeker nii rahulikult vaikunud ühti, vähemalt nelja silma all oleks ikka midagi änganud. Kui mitte muud, siis mõne ladina vanasõna vähemalt. *Festina lente . . . Cum principia negante non est disputandum . . . Est modus in rebus, sunt certi denique fines . . .*

Aga kui too vana ei teadnud midagi, mis võiski tal Hinno vastu siis ütlemist olla. Ta pole käabus ega koljat, ei kurt ega lonkur, pole aega kõrtsides kaotanud, vaid eksamid seatud ajal ära teinud, enamasti viiegi saanud. Vilja ise oli talvisel sessil poliitökonoomiaga nii kimpus, et kolm korda käis ees, enne kui vaheajale sai . . .

Hinno ei saa enam sõba silmale, tal on külm selles majas. Ta kisub püksid jalga, varjab käsivarte kananaha triiksärgi käistesse.

Vana kivihoone hingab välja rõskust, suur kütmata kahhelahi nurgas plagistab hambaid. Noormees peab pintsakugi selga kiskuma ning jalad kängima.

Valge rohukapp seinä ääres deformeerub ning hakkab kooljalina näkürma, kodukäijad kõlksutavad kõrvalruumis mürgiampulle, viruskündrad tambivad ahju peal uhmrts oopiumi.

Kuidas peaks saama vööras sihukeses ruumis magada? Vilja on ometi aastaid siin elanud, aga temagi löi kartma ning kadus siit kähku maja teise otsa. Aga vöib-olla pole Vilja öige apteekritütär? Kuidas ta siis põrmugi ei tundnud noid käsümüügi kaupu, mida poolihääli küsitakse? Kui ta oleks öige apteekritütär, ei siis nendega oleks juhtunud piinlikke ootamatusi.

Kuid kõik on seni Viljat pidanud apteekritütäreks. Tublisti küll lähem, aga väga ühte nägu oma isaga nii pildil kui ka natuuris.

Letiruumis kōmahtab seinakell neli pauku. Vana apteegimaja aken lükatakse lahti ning noormees, vihmamantel käsivarrel, hüppab aeda. Ta poeb katkise lipi kohalt läbi tara, astub kümme kond sammu teeperveni ning heidab sealt pika pilgu rahulikult magavale kivihoonele. Siis hakkab ta mööda porist maanteed jõudsa sammuga linna poole astuma.

Tuulekannel

Muud rinda said südame palava,
mina kandle sain kaikuva, halava.
Ma rõõmu ei tunne, ma kurbust ei tea,
ma ainult mängima, mängima pean.

Julm saatus, mis ial ei lahene,
karm sundus ei raage, ei mahene.
Ei suuda ma süttida, põleda
ses ilkuvas tühjuses kõledas.

Mul tuulekannel on südameks,
et lõputus laulus ta heliseks.
Ta keeled on kaikumas päevad ja ööd,
iga puhang nad uuesti võnkuma lööb.

Kes eluks ja surmaks on kaotanud loa,
sel kodu on pilvis ja tuultes ta toad.
Tal võõrad on omaksed, õde ja vend,
ta helidemängu on uputand end.

Ja mööduvad suved ning pakasekuud,
kord aasad on õites, kord raagus on puud.
Sugupõlvi on rännanud Toonela teed.
Kuid kannel ei vaiki, ei veel ega veel!

Kas põhjast on lõotsumas tormide ääs,
või heleda ilmaga hellitab lääś,
või ida pool pimeneb taevakumm —
ei ainustki hetke, kus kannel on tumm.

Näe neitsikut kuupaiste hämaras —
mis mõtted ta peakeses käharas?
Mäng kusagil kostab, nii hurmav ja hell,
ta kuulatab põksuval südamel.

Ja kunagist armsamat meenutab.
Ah, tuulekannel vaid leelutab!
Ei kõla seal igatsus, valu ja äng.
Need helid on ainult, on mäng, ainult mäng!

See mõnikord sünnimaa äratab
ja lootusekumaga säratab.

Ta ahelaid raputab: Priius on teel!
Ei, tuulekandlelt on kõlinad need.

Ma vannutan taevast, ma jumalaid nean —
ise ori, ma priiusest laulma pean,
ja armastusest, mis teadmata mul,
pean, tundetu, süütama südametuld.

Talveöö

Maa on kaetud surilinast,
hanged surma hõõgavad.
Taeva kõlekülmas sinas
Louhi kantsid lõõmavad.
Kisendavad kaljukarid,
tormiratsu tantsu lööb.
Pikka vajub õhtuvari,
saabub raudne hallaöö.

Ainsail öös on voli vaba:
kosel kurjalt kärada,
kuusel oksid ringutada,
täheteral särada.
Vihasesse vetevahtu
härmasõtkad kastuvad,
ja kus laine tardub, tahkub,
jäised luiged laskuvad.

«Hea on linnul jääde vilus.
Õndsamalt veel aatemees
hällib unistuste-ilus
Soome sügavikuvees.
Ei seal päevakuu tee liiga,
kooluhirmud unuvad.
Unevõrgu udupiigad
laugudele punuvad.»

Manab lumelaante mühin,
sõnub hangetanud maa:
«Tilluke, miks tühja rühid,
talv su kihku taltsutab.
Tardub mõistus, hangub aju,
vaibub hinge tung ja torm,
sinihange hauda vajud,
mõõga käest sul kisub surm.

Talvest talve, jääst viib jäässe
elu igavene vool.
Süüst ja kurjast mees ei pääse.

Kõmab kosk ja Looja loob.
Hetkemullikene hele
korraks kerkib jääst ja ööst.
Ainult laul jääb lainetele,
vahuvirre vägitööst.»

Maru mässab, kohub kallas,
külmalt tähed tuikavad.
Laululõngad jääs ja hallas,
jäised linnud luikavad.
Ärkab, ehmub metsastaja,
värisedes jätkab teed.
Pelgu kutsub kodumaja,
oma onni lahke lee.

Carmen saeculare

Rahu luuakse, rahvad kätt annavad,
teraskindad kilatavad. —
Aeg oma laulu laulab. —

Isikuõigusi tallatakse, rahvaste õigusi
hävitatakse, sõnavabadust kiusatakse. —
Ori, ahelais aastasada! —

Sõjavankrid täravad, diplomaatia taganeb,
raud kõik tülid otsustab. —
Aeg oma laulu laulab. —

Hõbe kõlksub, tulu tõuseb, rauda tööle
kehutab kuld. —
Vilets, nurjatu aastasada! —

Maa maaga liidetakse, tuleliidud sõlmitakse,
riikide vanded tühistatakse. —
Aeg oma laulu laulab. —

Tehased tühisevad, hammasrattad ragisevad,
pritsivat vett ja verd. —
Millal valgened, aastasada?

Töömees tõuseb, maa vabiseb,
troonid kõiguvad. —
Aeg oma laulu laulab. —

Riik oma kodanikke hukkab, riigikirik
õnnistab surnukehi. —
Jõle, määratsev aastasada!

Teadus künnab, inimõte külvab,
kunst harib metsikuid vaistusid. —
Aeg oma laulu laulab. —

Pojad kuulavad, emad õpetavad, püssi alla
mehed ei lähe. —
Kas ehk valgened, aastasada?

Inimsus kasvab, parimad rahva seast tõstavad mässu,
ei jumalaid enam, ei orje.
Aeg oma laulu laulab. —

Templeist tehakse inimelamud,
ühiskonna moodustavad isiksused. —
Tühi kuldne kujutelm!

Conceptio artis

Nii kui vahutav voog,
tõkkeid lõhkudes eest,
koski läbides kümneid merede rüppe end viimati heidab,
nõnda kunstnik on teel
tormist läbi ja ööst,
kuni hommikuselge mõttele kuju ta suutnud on leida.
Hingeallikaist tulles
laante võimsust see tulvab,
kaine mõistuse valgust
päevasäruga kuldab.
Laiub maailm ta ette,
avab piiritu vaate,
saavad taevased tiivad
kõik ta tunded ja aated.
Siiski kirkaimgi taie kunstniku südameverd endas peidab.

Nii kui tundrute lael
valges põhjamaa öös
punalekide tantsus õhetav eha käe koidule annab,
nõnda kunstniku töös
põimub valu ja kirk,
ainult armastus suudab kaunisti kokku need kõlama panna.
Lehvib mägede harjul
linik udujasvaley.
Ikka looritatuna
püsib Isise pale.
Tõuseb kunstniku käsi,
vajub jõuetult rippu —
Isis, näita end mulle,
kaunist, saladuslikku!
Isis põgeneb, pelgub, vilksab ju laotuse hõõguval rannal.

Nii ka looduses kõik
hääled vaikivad, kui
Turja rannale sünge talv oma pakaseöödega laskub,
nõnda kunstniku meel
tuhmub, kustub, kui ta
teadet tähtedelt kuuleb taevast, mis pea kohal rauana raskub.
Taltub tormakas tuhin,
loidub tahe ja rauged.
Meelde lapsepõlv tuleb,
päevad muretud, kauged.
Nii kui rändude tagant
laul veel hääbudes kaikub.
Rinnas tühjusetunne,
kõle, tardunud vaikus.
Ta üksi on. Appi ülalt või alt talle keegi ei astu.

Nokturn

Räägu sirin rukkinurmelt kajab,
täiskuu paistab ruugeid viljapäid.
Õnne muud ma ühtegi ei vaja,
kastevees ja kaselõhnas käin.
Ei ma ole rõõmus ega norus,
andke ainult järvesilmad orus,
tuuleohked, kustuv ehapuna,
tume laas, mis magab hääletuna,
värelevad varjud üle vee.
Nendest oma meelislaulu teen.

Sulle, suvepiiga, laulud annan,
hinges sügav rahu, harras usk.
Jälle haljast tammepärga kannan,
kadunud on kahtlused ja tusk.
Virvatuledest nüüd mööda lähen,
kätte leidsin oma õnnetähe.
Ümber elupiirid ahenevad,
seisab aeg, ta palged mahenevad.
Ja mu ees on hämarvalge tee,
tundmatusse majja viib mind see.

Tõlkinud D. VAARANDI

Eesti ja soome kirjanduslikest suhetest 1920—1930-ndail aastail

soome-eesti kirjanduslikud suhted algasid tõsisemalt XIX sajandi esimesel veerandil, kui Kr. J. Peterson tõlkis Chr. Gananderi rootsikeelse «Mythologia Fennica» saksa keelde ja avaldas J. H. Rosenplänteri ajakirjas «Beiträge» 1822. aastal. Tõlkija püüdis eesti mütooloogiat soome eeskujudel rekonstrueerida ja pani sellega aluse meie pseudomütooloogiale, mis oli kaugel tõelisest rahvaluulest, kuid avaldas

eesti kirjandusele mõju kogu rahvusliku liikumise ajal ja hiljemgi. Gananderi-Petersoni mütooloogia ning soome eepos «Kalevala» pakkusid mõningat abi Kreutzwaldile «Kalevipoja» koostamisel, üldiselt jäi aga soome kirjandus meie rahvusliku liikumise poolt laiemas ulatuses avastamata peamiselt keeleteadlaste takistuste tõttu. Alles 1880-ndail aastail pääsesid mõned Tartu üliõpilased isiklikult Soome, kus õppisid keele selgeks ning alustasid soome kirjanduse tutvustamist eesti lugejale. Nende hulgas olid kõige agaramad P. Undritz, M. Lipp ja M. J. Eisen; viimane avaldas oma sarjas «Tähtsad mehed» isegi lühimonograafiad J. L. Runebergist, J. V. Snellmanist ja E. Lönnrotist. Sajandi lõpul jõudsid meie lugejani ja teatripublikuni soome realismi väljapaistvamad autorid J. Aho, M. Canth, T. Pakkala jt. Uue sajandi künnisel tihendasid soome-eesti kirjanduslike suhteid Tartu koolipoiste 3-vihuline väljaanne «Kiired» (1901—1902) ja selle järel Noor-Eesti oma albumite ja ajakirjaga, mis avaldasid juba soome kirjanduse kunstiküpsemat loomingut (J. Aho, E. Leino, J. Linnankoski, A. Järnefelti, A. Kalda, L. Onerva, I. Kianto jt. teoseid). Samal ajal esitati rohkesti ülevaateid soome kultuurielust, kirjandusest ja kirjanikest.¹

Kõige tihedamaks kujunesid soome ja eesti kirjanduslikud kokkupuuted siiski ajavahemikul 1918—1940, mil suudeti eesti keelde üle kanda soome kirjanduse kõige tähtsamad väärtteosed (kuigi ei puudunud ka keskpärase «turukauba» üsna elav sissetung), anda teoreetilisi käsitleisi soome kirjanduse arenemiskäigust ja autorit tutvustusi. Ühelt poolt toetas seda kodanliku vabariigi poliitilise ja kultuurilise ümberorienteerumise püüe — soov vähendada senist saksa ja vene kultuuri mõju, teisest küljest aga aitas soome eeskujule leida sobivaid vorme väikerahva piiratud olude jaoks; soome kirjanduse kainem elulähedus suunas mõndagi meie «ismides» ekslevat kirjanikku realismi radadele.

Alljärgnevad read ei sea endale ülesandeks käsitleda mainitud perioodi eesti-soome kirjanduslike suhteid täies ulatuses, kuna vastava materjali rohkus nõuaks eriuurimust, vaid püüab piirduda kirjandusteaduse- ja kriitikaalaste kokkupuudete jälgimisega, mis samuti on ulatuslik teema. Pealegi pole soomepoolsed materjalid küllaldaselt kättesaadavad.

¹ Vt.: A. A n n i (Annist), Soome kirjandus Eestis. «Eesti Kirjandus» 1931, nr. 2, lk. 71—87; seesama albumis «Tervitus lahe tagant». Tartu, 1931.

Enne 1917. aastat puudus akadeemiline eesti kirjandusteadus täiesti, sest tsaariaegses Tartu ülikoolis seda ei õpetatud. Puudusid ka soome-ugri keelte ja eesti keele õppetoolid, eesti keele lektori koht oli ainult kohaliku keele praktiliseks õpetamiseks. Eesti kirjandust uurisid eraviisil ainult mõned autodidaktid (V. Reiman, M. Kampmann jt.). Sajandi alguses tekitas olukord opositsiooni noorte kirjandusehuviliste ringkonnas, kellest lähtus ka suurem huvi soome keele, kultuuri ja kirjanduse vastu. Peamiselt dr. Oskar Kalda vahetalitusel siirdusid mitmed gümnaasiumiõpilased suvevaheaegadel Soome — perekondadesse saksa keelt õpetama, sealjuures ise soome keelt õppides. Nõnda käis ka Tartu gümnaasist Gustav Suits aastatel 1901—1904 suviti Soomes, kus ta keeleõpingute kõrval süvenes soome kirjandusse. Selle tulemusena hakkas ta soome kirjandust eesti keelde tõlkima ja kirjutama tutvustavaid artikleid soome kirjanike kohta. Juba 1904. a. plaanitses ta eestikeelse soome kirjandusloo kirjutamist ja tundis selle vajalikkust, kuid kahtles oma võimes, sest «selleks on rohkem teadmisi tarvis»². Kuna Tartu olud ja õppekavad teda ei rahuldanud, siis astus ta 1905. a. Helsingi ülikooli õppima Euroopa nüüdisrahvaste kirjandust ning esteetikat (õpetajaiks olid E. Aspelin-Haapkylä, W. Söderhjelm ja Y. Hirn), soome keelt ja kirjandust (E. N. Setälä) ning rahvaluulet (K. Krohn)³. Üliõpilasena pidas Suits soome kuulajatele ettekandeid eesti kirjandusest, kirjutas arvustusi (ka soome kirjanduse kohta) ja esseesid (J. Ahost, Aino Kaldast jt.) ning E. N. Setälä vahetalitusel saksakeelse ülevaate eesti kirjandusloost P. Hinnebergi toimetatud koguteosesse «Kultur der Gegenwart» (1908). G. Suits lõpetas Helsingi ülikooli 1910. a. filoloogiakandidaadina. 1921. aastal asus ta Tartusse, kus töötas üldise ja eesti kirjanduse professorina 1944. aastani. Ta esindas peamiselt kultuuriloolist suunda, mis seondas kirjandust ühiskondliku miljöoga ja oli alguse saanud taani kirjandusteadlase G. Brandese uurimistööst.

G. Suitsu mõjul läks 1905. a. sügisel Helsingi ülikooli ka Johannes Aavik, kes esialgu vabakuulajana ja hiljem (1907—1910) üliõpilasena õppis ladina keelt, rooma kirjandust, romaani filoloogiat ja soome keelt ning kirjandust.⁴ Ka Aavik kavatses 1904. a. kirjutada soome kirjanduse ajaloo, kuid see jäi teostamata. Hiljem koondus tema huvi rohkem eesti ja soome keelele; nii koostas ta üliõpilaspõlves soome-eesti sõnaraamatu, mille peaaegu valmis käsikiri küll trükk ei jõudnud.⁵ Soome kirjanduse tõlkimisega tegeles temagi.

Suitsu ja Aaviku eeskujul astus Villem Grünthal-Ridala 1905. a. omakorda Helsingi ülikooli õppima soome keelt ja kirjandust, rahvaluulet ja Põhjamaade ajalugu. Ta lõpetas 1909. a. ülikooli kandidaadina, sai 1911. a. magistriks ja töötas Eestis gümnaasiumiõpetajana; 1919. a. saadeti ta Tartu ülikooli stipendiaadina Helsingisse ennast täiendama, kuid jäigi sinna ja laskis end 1923. a. valida eesti keele lektoriks, kellena töötas kuni surmani 1942.⁶ V. Grünthal-Ridala populariseeris Eestis soome rahvaluule ja keeleteaduse uuemaid saavutusi ning tõlkis soome kirjandust, hiljem avaldas iseseisvaid keeleteaduslikke uurimusi soome ajakirjades.

Samal perioodil (1904—1908) õppis Helsingi ülikoolis filoloogiat ka Hella Murrik-Vuolijoki, kes tegeles mõnevõrra rahvaluulega, kuid Esimese maailmasõja aastatel siirdus majanduse alale ning sai hiljem tuntuks näitekirjanikuna. Soome-ugri keeleteadust õppisid Helsingi ülikoolis veel Andrus Saareste (1915—1917) ja Julius Mark (1912—1915), kes pärast töötasid Tartu ülikoolis professoritena.

Nõnda kujunes humanitaarteaduste jaoks potentsiaalne kaader, kes võis täie jõuga

² G. Suits J. Aavikule 8. V 1904. «Keel ja Kirjandus» 1969, nr. 9, lk. 556.

³ N. Andresen, Ääremärkusi «Eesti kirjanduse ajaloo» III köitele. «Keel ja Kirjandus» 1969, nr. 10, lk. 632—635.

⁴ J. Aaviku ankeet «Eesti avalikkude tegelaste» 2. trüki jaoks. KM KO, F 193, M 56:22.

⁵ KM KO, F 193, M 1:9.

⁶ KM KO, F 193, M 6:62.

tööle asuda eesti ülikoolis, seejuures tunduval määral esindades Soomes omandatud teaduslikku kooli.

*

1918. aastal kehtestatud eestikeelne haridussüsteem tõi kaasa põhjalikke muudatusi. Üldhariduslike koolide programmis tõusis valitsevale kohale eesti keele ja kirjanduse õpetamine. Maailmakirjanduse teoste hulgas anti kaalukas osa (üle 25%) soome kirjandusele, «Kalevala» tõsteti «Kalevipoja» kõrvale. Selleks oli vaja eesti keelde tõlkida soome kirjanduse tähtseid. Eesti Kirjanduse Seltsi sari «Maailmakirjastik» andis maailma suurklassika kõrval välja A. Kivi «Seitse venda», E. Leino «Helkalaulud», J. Aho «Vaikse mere» ja F. E. Sillanpää «Vaga viletsuse», mis olid määratud koolidele ja sisaldasid kirjandusloolise sissejuhatuse. Tartu ülikooli eesti keele ja kirjanduse õppekavadesse kuulus ka soome keele ja kirjanduse õpetamine, milleks loodi vastav lektorikoht (lektoriteks soomlased Hilja Kettunen 1920—1924, Aino Suits 1924—1944). See suurendas soome keele oskajate hulka ja täiendas tõlkijate kaadrit. Kirjanduses kujutatavate olude läheduse tõttu said soome teosed Eestis populaarseks, nii et 1920-ndate aastate lõpul soome tõlgete hulk järsult tõusis ja meie lugejateni jõudis olulisem osa paremate soome autorite (A. Kivi, J. Aho, J. Linnankoski, E. Leino, A. Kallas, A. Järnefelt, T. Pakkala, J. Lehtonen, M. Jotuni, L. Kyösti, F. E. Sillanpää, M. Valtari jt.) proosa- ja draamateostest. Soome luule tõlkeid avaldati peamiselt ajakirjades, seejuures tutvustati vanemate luuletajate (A. Kivi, E. Leino, V. A. Koskenniemi jt.) loomingut kõrval ka nooremate lüürikutel (E. Vuorela, K. Vala, P. Mustapää, U. Kailas jt.). Antoloogia «Kanteletar» kolm köidet (1930—1934) tutvustasid A. Annisti valikus soome rahvalaulu ja kunstluule paremikke.

Soome kirjanduse levikut Eestis jälgisid hoolikalt mitmed filoloogilise haridusega arvustajad (A. Annist, A. Oras, A. Palm, H. Paukson jt.), kes oma retsensioonides iseloomustasid teoste kunstilist olemust ja kontrollisid hoolikalt tõlgete keelelist ning stiililist taset. Paljud soome realistide teosed ja nende põhjalik interpretatsioon aitasid kaasa realismi taassünnile eesti kirjanduses 1920-ndate aastate teisel poolel, ühtlasi avaldas soome kirjanduse osatähtsuse tõus mõju eesti kirjanduse vabaneamisele senisest ühekülgsest saksa orientatsioonist. Soome kirjanduse rohke tõlkimine hakkas majanduskriisi perioodil (1930-ndate aastate alguses) tunduma inflatsioonina ja seda püüti mõnelt poolt pidurdada. Mõned kirjanduslikud ringkonnad pidasid tõlkekirjandust, eriti sisuliselt lähedast soome proosat ebasoovitavaks konkurendiks meie algupärasele kirjandusele. Samal ajal kasvas soomlaste huvi eesti kirjanduse vastu ja seda hakati järjest rohkem tõlkima ning asjatundlikumalt lugejale soovitada.

Kuna Eestis oli jõudnud kasvada ka kirjandusteaduslike teoste lugejaskond ja eesti oma teadlaste poolt veel vähe avaldati, eriti väliskirjanduse ja kirjandusteoreetiliste küsimuste alalt, siis hakati siingi abi otsima soomlastelt, kes olid mõneti ette jõudnud. Nõnda ilmusid eesti keeles lühimonograafiad: J. V. Lehtose «Viktor Hugo» (1929), V. Tarkiaise «Aleksis Kivi» (1930) ja O. A. Kallio «Elias Lönnrot» (1934), ning ülevaated: W. Söderhjelmli «Itaalia renessanss» I osa (1933) ja A. Antila «Sissejuhatus uus-aja kirjanduse peavooludesse» (1938).

*

Eesti kirjandusteadlased ja kriitikud hakkasid juba 1920-ndail aastail üsna süstemaatiliselt tutvustama soome klassikalist ja kaasaegset kirjandust. Kirjanduslikes ajakirjades ja ajalehtedes avaldati artikleid, mis olid enamasti kompilatsioonid, kuid leidis ka iseseisvate vaatluste tulemusi. Kõige aktiivsemaks ja võimekamaks soome kirjanduse tutvustajaks kujunes neil aastail kirjandusteadlane August

Annist, kes sai 1923. a. Tartus magistriks, täiendas end ülikooli stipendiaadina Helsingi ülikoolis (1925—1926) ja Lääne-Euroopas ning asus hiljem Tartu ülikooli kirjanduse õppejõuks. Juhtivalt oli ta tegev ka Eesti Kirjanduse Seltsis. A. Annist alustas soome kirjanduse tutvustamist ja tõlkimist juba üliõpilasena. Ta on vahendanud eestlastele J. Aho, E. Leino, F. E. Sillanpää jt. proosat ning J. L. Runebergi, E. Leino, V. A. Koskenniemi jt. luulet. 1922. a. «Kalevala» seniseid eestikeelseid tõlkeid arvustades leidis Annist need puudulikud olevat ja nõudis paremat tõlget⁷, mille ta ise hiljem andiski. Artikkel Aleksis Kivist tema surma 50. aastapäeva puhul⁸ valmistas teed «Seitsme venna» tõlkele, mis peatselt ilmus ja sai laialdaselt populaarseks. Annisti toimetatud koguteos «Soome. Maa, rahvas ja kultuur» (1924) sisaldas paljude soome ja eesti autorite ülevaateid, eri peatüki moodustasid artiklid soome rootsikeelsest (A. Annist) ja soomekeelsest (V. Tarkiainen) kirjandusest, viimane oli varustatud eestipoolsete kommentaaridega. Annist publitseeris eri raamatuna «Koidula ja Almbergi kirjavahetuse» (1925), kus leidub rikkalikult andmeid eesti ja soome rahvusliku liikumise kohta.

Edaspidigi kujunes A. Annistist kõige püsivam sidepidaja eesti ja soome kultuuri ning kirjanduse alal. Alates 1926. a. kirjutas ta pika aja kestel «Eesti Kirjanduses» ja «Loomingus» aastaülevaateid soome ilukirjandusest, kirjandus- ja humanitaarteaduste-alastest teostest. Need olid algallikate läbitöötamisel põhinevad uurimulikud artiklid, mis andsid vaadeidavaile teostele iseseisva, sagedasti küllaltki karmi hinnangu, seondasid neid ajajärgu üldiste kultuurisuundade ja filosoofilise mõttega ning tõid võrdlusi ka eesti kirjanduse samaaegsetest nähtustest. Artiklid sisaldasid kirjandusajaloolise informatsiooni kõrval rikkalikult andmeid autorite esteetiliste, kultuurifilosoofiliste, maailmavaateliste jm. kontseptsioonide kohta. Annisti artiklitel oli suur tähtsus ka eesti kultuuriloos: need avardasid lugeja horisonti soome ja mõningal määral ka teiste rahvaste kirjanduse tundmises (erudeeritud autor tõmbas alatasa sekka rahvusvahelisi paralleele), olid mõnevõrra suunanäitajaks eesti kirjanikele ning aitasid organiseerida kodumaist kirjandusteadust ja kirjastuslikku tegevust. Soome paremate ilukirjanduslike teoste kohta antud hinnangud olid teenäitajaks eriti tõlkijatele. Soomlaste süstemaatiline ja ulatuslik maailma kirjandusklassika tõlkimine sundis ülevaate kirjutajat pidevalt kõnelema sellise tegevuse viljakast mõjust rahvuskirjandusele ja üldse rahvuslikule kultuurile ning vastavaid nõudeid esitama ka Eestis. Muidugi ei teostunud need kavatsused kuigi kiiresti, ent järkjärguliselt võeti soomlaste kogemustest mõndagi üle, ja suurel määral A. Annisti järjekindla informatsiooni ning konstruktiivsete ettepanekute alusel. Seejuures ei peljanud Annist kunagi arvustamast Eesti riigiaparaadi ja ametiasutuste vähest kultuurihuvi ning sellest johtuvat majanduslike võimaluste vähesust, mis demokraatlike kultuuritegelaste järjekindla võitluse tagajärjel 1930-ndail aastail siiski mõnevõrra muutus. Annisti hinnanguile ja ettepanekuile on ka omajagu oponeeritud, eriti pärast 1934. a. poolfašistlikku riigipööret. Peale aastaülevaadete avaldas A. Annist ajakirjades «Looming» ja «Eesti Kirjandus» teisi artikleid soome kirjanduse kohta. Ta tutvustas lähemalt Eesti Kirjanike Liidu auliikme J. Lehtose⁹ ja F. E. Sillanpää loomingut (viimast autorit eriti Nobeli auhinna saamise puhul).¹⁰ Annist soovitas V. Tarkiaise teost «Suomalaisen kirjallisuuden historia» (1934) eesti keelde tõlkida, pidades seda vajalikumaks kui paljude keskpäraste romaanide tõlkimist.¹¹ Annisti artikleid tunti ka Soomes ja arvestati tõsiselt nende hinnanguid.

*

⁷ «Eesti Kirjandus» 1922, nr. 4, lk. 113—126.

⁸ «Eesti Kirjandus» 1923, nr. 1, lk. 9—19.

⁹ «Looming» 1934, nr. 9, lk. 1084—1086.

¹⁰ «Looming» 1939, nr. 10, lk. 1045—1057.

¹¹ «Eesti Kirjandus» 1935, nr. 2, lk. 81—87.

A. Annisti kõrval oli ka teisi kirjandusteadlasi ja kirjanikke, kes laiendasid eesti lugeja teadmisi soome kirjandusest. Esialgu kirjutas mõned artiklid vana folklorist M. J. Eisen¹², kuid tema võimed ei küündinud nooremate tasemini, pealegi koondus tema huvi rahvaluule alale. Soome kirjanduse tõlgetele kirjutati sagedasti informeerivaid eessõnasid, mis mõnikord ulatusid iseseisvate esseedeni (näiteks V. Ridala-Grünthali eessõna L. Kyösti «Kroonu tüürimehe» tõlkele 1928). 1930-ndate aastate alguses avaldasid rohkesti kirjanduslikku informatsiooni Soomest seal viibinud kirjanik M. Raud ja kirjandusteadlane-stipendiaat A. Palm. Luuletaja V. A. Koskenniemi tutvustas tema 50. sünnipäeva puhul A. Oras¹³ ja tõi tõlkes luulenäiteid¹⁴, samuti kirjutas ta artikli O. Mannise lüürikast¹⁵. Fr. Tuglas tutvustas V. Tarkiaise uut kirjanduslugu¹⁶, kunstnik M. Laarman kirjutas tunnustavalt «Kalevala» uutest illustratsioonidest.¹⁷ B. Linde ja O. Kukkur koostasid antoloogia «Valimik soome kirjandust» (1937), mis sisaldas proosakatkendeid ja luuletusi varem ilmunud tõlgetest ning andis kompilatoorse ülevaate soome kirjanduse ajaloost ja sissejuhatavaid märkmeid autorite kohta. Alates aastast 1938 hakkas ajakirjas «Varamu» jooksvat informatsiooni soome kirjanduselust andma E. Viirsalu-Nivanka, kes oli äsja Soome elama asunud. «Varamu» tõi artikleid ka kirjanike sünnipäevade ja surma puhul (A. Järventaus, M. Jotuni, V. Kilpi, F. E. Sillanpää, E. Vuorela jt.). Väärtsliku ülevaate soome uemast proosast kirjutas «Varamule» soome kriitik T. Vaaskivi.¹⁸ Sarjas «Keel ja Kirjandus» avaldati eri brošüürid A. Kivi ja J. Aho kohta.

*

Mõnevõrra edenes ka soome ja eesti kirjanduse kokkupuudete ning ühiste küsimuste uurimine. Suurimaks saavutuseks sel alal osutus koguteos «Tervitus lahe tagant» (1931), mis koostati Soome Kirjanduse Seltsi 100 aasta juubeliks. Peale A. Annisti artikli soome-eesti kirjanduslike suhete kohta ja soome kirjanduse tõlgete bibliograafia andis koguteos muudki väärtslikku: Fr. Tuglase artikli Soome Kirjanduse Seltsi koostööst Eesti organisatsioonidega ja A. Palmi ulatusliku ülevaate seltsi ajaloost; Aino Suitsi käsitles E. Lönnroti ja Fr. R. Faehlmanni koostööd; vanemad kirjamehed M. J. Eisen ja K. E. Sööt meenutasid oma kokkupuuteid soome kultuuri ning kirjandusega sajandivahetusel. Koguteose muud artiklid käsitlesid keele, rahvaluule ja ajaloo küsimusi. Samal aastal avaldas G. Suitsi artikli «Soome ja eesti kirjandusuurimise ligendamise»¹⁹, milles soovitas kirjanduslike suhete ja ühiste küsimuste uurimist, metodoloogiat ühtlustamist, isiklike kontaktide tugevdamist, ühist arhiivimaterjalide kogumist, allikate bibliografeerimist jne.; artikkel sai mõningal määral eesti kirjandusteadlaste tegevusjuhendiks. Seni olid eesti ja soome uurijad tõepoolest vähe kasutanud üksteise uurimismaterjale. A. Palm hakkas stipendiaadina Helsingis mõnevõrra kasutama eesti kirjandust puudutavaid soome arhiivimaterjale ning avaldas artikli «Ado Reinvald ja August Ahlqvist» (1933).²⁰ Soome uurija Irja Harmas kirjutas magistritöö «Suomalaiset estofillit

¹² Elias Lönnrot Eestis. «Eesti Kirjandus» 1923, nr. 8, lk. 337—346; Kirja-Matti. Sealsamas, 1926, nr. 9, lk. 450—460.

¹³ «Looming» 1935, nr. 6, lk. 670—675.

¹⁴ «Looming» 1935, nr. 7, lk. 808—810.

¹⁵ «Looming» 1933, nr. 10, lk. 1154—1162.

¹⁶ «Looming» 1934, nr. 5, lk. 598—603.

¹⁷ «Varamu» 1938, nr. 10, lk. 1219—1224.

¹⁸ «Varamu» 1940, nr. 1, lk. 30—38.

¹⁹ «Eesti Kirjandus» 1931, nr. 6, lk. 330—334.

²⁰ «Eesti Kirjandus» 1933, nr. 5, lk. 237—245.

ennen Eestin itsenäistymistä» (1935), mis sisaldas väga rikkalikult mõlemapoolseid vähetuntud materjale, kuid jäi üldsusele tundmatuks, sest ei ilmunud trükkis.²¹

Kõige rohkem lähenes soome-eesti ühisteemadele jällegi A. Annist, kes süvenes rahvuseeposte uurimisse ja kujunes meiepoolseks «Kalevala» uurijaks. Juba artiklis ««Kalevipoja» eelkäijaid ja paralleele Kesk- ning Põhja-Euroopas»²² võrdles ta eesti ja soome rahvuseepost ning süvendas seda teemat oma 3-kõitelises monograafias «Fr. R. Kreutzwaldi «Kalevipoeg»» (1934, 1936, 1944). «Kalevala» ilmumise 100 aasta juubeli puhul avaldas Annist väärtuslikud artiklid ««Kalevala» ja Eesti»²³ ning ««Kalevala» kui kunstimeos»²⁴; viimane äratas tähelepanu ka Soomes ja anti hiljem soome keeles eraldi välja (««Kalevala» taideteoksena», 1944). Annist tutvustas Eestis «Kalevala» juubelipidustusi ja sel puhul ilmunud teoseid, mis väärtustasid soome rahvuseepose maailmakirjanduse tasemele ning mille tähtsus kujunes vaieldamatuks ka eesti kirjandusele.²⁵ A. Annist hakkas Tartu ülikoolis loenguid pidama soome kirjanduse ja kahe rahva kirjanduslike kokkupuudete teemal. Aastatel 1934—1935 vaatles ta loengutel «Kalevalat» folkloristlikust ja esteetilisest aspektist. Õppeaastal 1937/38 käsitles ta soome ja eesti kirjandust võrdlevalt, samast ainest korraldas ka proseminari. Järgnevalt (1939) pidas ta loenguid teemal «Võrdlev meetod eesti ja soome kirjandusloos», millest avaldas ka pikema artikli²⁶; ta esitas paralleele kahe maa kirjandusteaduslikus töös ja püstitas programmilisi ülesandeid. Annisti juhendatud õpinguist sugenes S. Sinimetsa artikkel «Soome mõju-dest Gustav Suitsu luules».²⁷

*

Soome kirjandusteaduslik huvi Eesti suhtes on enamasti tagasihoidlikum olnud. Siiski suutis soome-eesti ühiskirjanik Aino Kallas juba käesoleva sajandi alguses Eestis elades küllaldaselt materjali koguda Lydia Koidula kohta ning koostada esseistliku, pooleldi ilukirjandusliku monograafia «Tähdenlento» (1915). Autori isiklikest kokkupuuteist nooreestlastega sugenes esseekogumik «Nuori Viro» (1918), mis pakkus soomlastele ülevaate tolleaegse eesti kirjanduse kõige uuematest autoritest. A. Kalda teosed ilmusid ka eesti keeles. Helsingi ülikooli eesti keele ja kirjanduse õppijaile koostas Gustav Suits lühibiograafiatega varustatud antoloogia «Eesti lugemiseramaat» (I osa 1916, II — 1920), mis oli kasutusel ka kirjandusloona. Varakult hakati kõnelema soomekeelse eesti kirjandusloo vajadusest, kuid seda ei suudetud nii pea rahuldada. Soomes õppiv J. Mark kirjutas G. Sarva toimetatud koguteosesse «Viro ja virolaiset» (1919) ülevaate vanemast eesti kirjandusest. Vajadus täieliku eesti kirjandusloo järele aina kasvas, kui 1921 loodi Helsingi ülikoolis eesti keele lektoraat, kus hakkas tööle V. Grünthal-Ridala. Tema teaduslik tegevus kandus rohkem soome-ugri keeltele ja rahvaluulele, kuigi ta samal ajal kirjutas 3-osalise eesti kirjanduse ajaloo (1924—1929). Ajakirjas «Fenno-Ugria» avaldas ta artiklid Anna Haavast ja Eduard Vildest (1925) ning ajakirjas «Valvoja-Aika» E. Peterson-Särgavast.²⁸ Publiitsistliku biograafia «Carl Robert Jakobson, Eestin kansallisuusliikkeen johtomiehiä» (1926) kirjutas soomlane E. Vesterinen, kes tutvustas soomlastele küllaltki objektiivselt eesti rahvusliku liikumise radikaalsema tiiva juhti ning tema kokkupuuteid Soomega. 1924. a. andis J. Mark ülevaate soome kirjan-

²¹ Üks eksemplar käsikirjast leidub TA Fr. R. Kreutzwaldi nimelises Kirjandusmuuseumis.

²² «Eesti Kirjandus» 1933, nr. 9, lk. 401—412.

²³ «Eesti Kirjandus» 1935, nr. 2, lk. 49—58.

²⁴ «Looming» 1935, nr. 2—3, lk. 179—189, 315—326.

²⁵ «Eesti Kirjandus» 1935, nr. 4, lk. 178—184.

²⁶ «Looming» 1939, nr. 7, lk. 769—779.

²⁷ «Eesti Kirjandus» 1937, nr. 6, lk. 281—291.

²⁸ «Valvoja-Aika» 1928, nr. 5/6, lk. 238—246.

duse tõlkimisest eesti keelde ja märkis nende teoste head minekut Eesti raamatuturul.²⁹ Soomes äratas tähelepanu eesti ajakiri «Looming», mis hakkas avaldama ka soome materjale ja tõmbas kaasa soome literaate: A. Tiittanen kirjutas «Soome uuemast kirjandusest»³⁰ ja E. Enäjärvi «Soome uuemast lüürikast»³¹. «Looming» seati soomlastele mõnevõrra eeskujuks, sest nendel ei olnud sellise pidevuse ja sisulise ulatusega kirjanduslikku ajakirja.³² Uuema eesti kirjanduse vastu hakkas huvi tundma ja seda oma väljaannetes tutvustama rühmitus «Tulenkantajat». Nõnda ilmus nende II albumis E. Enäjärvi artikkel A. Kivikast.

«Virittäjä» tutvustas E. Enäjärvi esimest suuremat eesti autorimonograafiat, Fr. Tuaglase «Juhan Liivi» (1928)³³, mis oli rohkesti eeskuju saanud soome professori V. Tarkiaise Aleksis Kivi uurimisest, seejuures võrdles artikli autor A. Kivi ja J. Liivi luulet ning leidis nendes palju sarnasust. 1930. a. paiku hakkasid Kirjallisuudentutkijain Seura Helsingis ja Akadeemiline Kirjandusühing Tartus vahetama oma väljaandeid ning soome ajakiri «Virittäjä» asus järjekindlalt eestlaste publikatsioonide tutvustama ja arvustama. Neid arvustas ka A. Anttila ajakirjas «Valvoja-Aika»³⁴. «Virittäjä» avaldati eesti koolimehe J. Roosi artikkel eesti keele ja kirjanduse õpetamisest Eesti koolides³⁵; kirjanduse õpetamist Eesti koolides käsitles hiljem veel soome pedagoog A. Laiho³⁶. A. Annist avaldas «Virittäjä» artiklid eesti lüroepilise rahvalaulu stiilist³⁷ ja ilukirjanduse osast kasvatustöös³⁸. «Virittäjä» tõi ka mõne arvustuse soome tähtteoste eestikeelsetest tõlgetest: M. Haavio kiitis antoloogia «Kanteletar» I osa head sisulist valikut ja A. Annisti kui tõlkija omapärast esteetilist hinnangut teose eessõnas³⁹; A. Oras pidas Fr. Tuaglase tehtud A. Kivi «Nõmmekingseppade» ja «Seitsme venna» tõlget eesti tõlkekirjanduse parimateks saavutusteks.⁴⁰

Kui 1932. a. ajakiri «Suomalainen Suomi» toimetaja M. Haavio juhtimisel stabiiliseerus demokraatliku mõttesuuna kandjaks, hakkas seal järjekindlamalt ilmuma ka eesti kirjanduse ülevaateid. A. Annist kirjutas artiklid uuema eesti kirjanduse peasuundadest⁴¹ ja eesti kultuurielust viimastel aastatel⁴². A. Oras tutvustas mitmes artiklis eesti ja inglise kirjanduse jooksvaid päevaküsimusi⁴³. Kokkuvõtliku ülevaate andis A. Annisti artikkel «Viimaste aastate kirjanduslikest saavutustest»⁴⁴. Põline eesti kirjanduse tutvustaja E. Haavio (Enäjärvi) kirjutas artiklid J. Barbarusest, H. Visnapuust ja M. Underist (1939), S. Kabur avaldas 1938. aasta eesti kirjanduse ülevaate (1939). E. Nivanka tutvustas eesti kirjanduse fondi Helsingi ülikooli raamatukogus (1938). Ajakirjas «Suomalainen Suomi» avaldatud kirjutused aitasid säilitada ja süvendada soome ja eesti kultuuri- ning kirjandusalaseid suhteid, kuigi samal ajal tekkisid Eestis valitseva poolfašistliku diktatuuri tõttu poliit-

²⁹ «Virittäjä» 1924, nr. 1, lk. 51–56.

³⁰ «Looming» 1923, nr. 7/8, lk. 569–572.

³¹ «Looming» 1926, nr. 1, lk. 7–20.

³² E. Enäjärvi tutvustas «Loomingut» ajakirjas «Virittäjä» 1923, nr. 8, lk. 143–144.

³³ «Virittäjä» 1928, nr. 5/7, lk. 324–329.

³⁴ «Valvoja-Aika» 1933.

³⁵ «Virittäjä» 1931, nr. 1, lk. 26–43.

³⁶ «Virittäjä» 1937, nr. 3, lk. 336–348.

³⁷ «Virittäjä» 1936, nr. 4, lk. 397–408.

³⁸ «Virittäjä» 1937, nr. 1, lk. 1–12.

³⁹ «Virittäjä» 1932, nr. 2, lk. 82–83.

⁴⁰ «Virittäjä» 1935, nr. 1, lk. 167–170.

⁴¹ «Suomalainen Suomi» 1933, nr. 3, lk. 122–126.

⁴² «Suomalainen Suomi» 1933, nr. 2, lk. 48–52.

⁴³ «Suomalainen Suomi» 1933, nr. 4, lk. 181–183; nr. 5, lk. 227–232; 1935, nr. 6, lk. 349–354; 1936, nr. 5, lk. 316–318.

⁴⁴ «Suomalainen Suomi» 1938, nr. 5, lk. 211–216.

tilised lahkeliid kahe riigi vahel. Käsitletava perioodi lõpul ilmus ka lühike eesti kirjanduslugu soome keeles — Fr. Tuglase «Viron kirjallisuuden historia» (1939), mille järele oli mitukümmend aastat vajadust tuntud.

*

Nõnda näeme neist esialgseist andmeist, et eesti ja soome kriitikud ning kirjandusteadlased jälgisid küllaltki tähelepanelikult ja järjekindlalt naabermaa kirjanduse arengusuundi ning püüdsid seda oma rahvale kättesaadavaks teha. Esialgu katsus Eesti kui noorema arenguga maa Soomest võimalikult palju eeskuju amendada, kuid kiire edasiminekutempoga jõuti varsti enam-vähem samale tasemele, nii et pärastpoole vastastikused suhted peaaegu tasakaalustusid. Esitatud konspektiivne ülevaade võiks mõnevõrra teed osutada edaspidistele üksikuurimustele, mis süveneksid eesti-soome kirjandusteaduslike suhete sisulistesse probleemidesse ja näitaksid vastastikust mõju kirjandusliku mõtte ning teadusliku metodika arengule. Selleks peaksid tööle rakenduma mõlemapoolsed uurijad.

Eesti keelekorraldus — kust, kuhu ja milleks?

Mõtteid viimaste aastakümnete tendentsidest ja tulevikuperspektiividest

Keel on rahva suurim omapärasus, ta hing. Rahvas kestab rahvusena, niikaua kui tal on oma keel. Kaotab ta selle ja omandab võõra, siis muutub ta teise rahva osaks ja sulab sellesse.

J. Aavik, 1932

...iga põlvkond on võimeline ainult enda-aegse tarvitamise jaoks arendama keelt, vastavalt oma maitsele.

J. V. Veski, 1938

Keel on igapäevase suhtlemise vahend, keel on kultuuri loomise vahend. Seetõttu peavad keelest ja keele arendamisest olema huvitatud kõik, kogu keeleühiskond, kogu rahvas. See huvi peab laienema ka keelekorraldusele, sest keelekorralduse tasemest, tema arengutendentsidest ja tulevikuperspektiividest, normeerimise jäikusest ja normidesse suhtumise vabameelsusest või rangusest sõltuvad kooliõpetus, ilmuva kirjanduse toimetamine, suhtumine teiste ühiskonnaliikmete keelepruuki jne. Nende küsimustega puutuvad kokku ka ilukirjanduse loojad — alates komasõjast vabavärsis ning lõpetades toimetaja ja korrektori meelevallaga.

Keelekorraldusest üldiselt ja abstraktselt rääkida on raske. Eesti keelekorraldusest on palju kirjutatud ja püütud teha ka puhast teooriat (V. Tauli), kuid ilmselt kehtib selle teema puhul eriti kindlalt üldise semantika tõde *you can't write writing*: üldisest saab kirjutada ikkagi konkreetse abil, konkreetseid probleeme arutledes.

Meie emakeel on väljakujunenud kirjakeel, meil pole enam vaja keeleuuen-dust, küll aga pidevat keelekultuuritööd. Praegu tunneb ühiskond elavat huvi humanitaarteaduste vastu. Seda soodsat tõusulainet tuleb agaralt kasutada ka keelekultuuri ja keele sügavama mõistmise propagandaks; tõusulainele järgneb tavaliselt ikka huvi languse periood ja praegu tuleb luua õhkkond, mille varal saaks viljakalt edasi töötada järgmise tõusulaineni.

Keeleline pidevus on kultuuritraditsioonide pidevuseks möödapääsmatult vajalik komponent. Keelekultuuri pidevuse katkemine võib olla kultuuritraditsioonide kõikumise sümptomiks.

Tänu keelekultuuritöö tõhususele võime me oma emakeelt pidada kõrgetasemeliseks kultuurikeeleks juba vähemalt pool sajandit ehk kaks inimpõlve. Seda on olnud piisavalt, et soetada haritud inimese põhinõudeid rahuldav mitmekesine tarbe- ja ilukirjandus ning õppida hindama arenenud emakeele omamise õnne. Pidevalt muutuv maailmas on seda õnne võimalik säilitada ainult püsiva ja eesmärgiteadliku tööga. Keelekorraldustööl on rohkem eeldusi olla viljakas, kui küsimused kust, kuhu ja milleks aeg-ajalt uuesti läbi mõeldakse.

Käesolev kirjutus ei püri olema rohkem kui subjektiivne seisukohavõtt meie keelekorraldustöö mineviku ja tulevikuperspektiivide kohta puhttänapäevaselt mättalt. Aja jooksul on paljud eesti keelekorralduse põletavad küsimused lahendatud või lahtunud olematuteks. Paljud probleemid on siiski ka jäänud ja neid on juurde tekkinud või tekitatud. Konkreetsete üksikküsimuste vaagimisest siiski huvitavam on teoreetiliste ja moraalsete lähtekohtade esitamine. Seda me siin üritamegi.

*

Maailmas ei ole midagi igijäävat, see lohutav tõde maksab ka kõige püsivama kohta. Raamatusse raiutud kultuurkeel on juba oma loomu poolest püsiv nähtus, aga keel siiski muutub ja koos keele muutumisega muutuvad ka keelereeglid ja -normid. Keelekorraldus taas peaks olema praktiline teadus või teaduslik praktika, millele alalhoidlikkus on põhimõtteks. Aga nagu iga põlvkond trükib raamatud enda jaoks uuesti, nii toob ta ka uusi jooni keeleuususesse ja -normidesse. Olulisem kui keeleliste pisiseikade ümberhindamine või ümbernormeerimine on siiski teoreetiliste seisukohtade areng. Keelekorralduse suunitlus, tema vaim peab vastama aja vaimule, olema kooskõlas teoreetilise mõtte arenguga lingvistikas ning teaduste metodoloogia ja tunnetuse arenguga üldse. Puhtteoreetiline ümberorienteerumine võib keelekorralduslikke raskuspunkte ja olulisusehinnanguid muuta, nii et praktiliselt või õigekeelsuskoodeksites palju ei muutugi, muutub ainult suhtumine ühesse või teise keelekõnusse. Muutub ka probleemi-asetuste ja konkreetse uurimistöö suund. Muidugi võib teoreetiline suunamuutus resulteeruda ka konkreetsetes normimuutustes. Enamasti juhtub nii üht kui ka teist.

Erinevate lingvistiliste tõekspidamiste valguses ei ole mitmesuguste keelekorralduspõhimõtete tähtsusjärjekord ja erikaal sugugi ühesugune ning üks ja sama abstraktne põhimõte võib uue lingvistilise teooria omaksvõtmisel saada hoopis uue sisu. Isegi näiliselt nii range keelekorralduspõhimõte nagu süsteemikus annab ennast tõlgendada mitmeti ja eesti keelekorralduse ajaloos ongi teda mõistetud mitutmoodi: näiteks kui häälduse (foneetiliste vormide) võimalikult süsteemipärasest vahetada ortograafiaga (E. Muuk: ühesugune sõnalõpu t sõnavormides kabinet ja kotlet ning härrat) või kui sõnamuutmise (morfoloogiliste vormide) võimalikult süsteemipärasest vahetada ortograafiaga (J. V. Veski: kabinett ja kottlett nagu kett). Üle kolmekümne aasta on eesti õigekeelsuses maksvusel olnud E. Muugi põhimõte, opositsioon selle vastu pole puudunud kunagi ja kasvab pidevalt, kuna nüüd on selgunud, et seda põhimõtet polegi võimalik järjekindlalt rakendada. Nii on siis võimalik isegi süsteemipärasuse põhimõtet vääralt rakendada. Teiselt poolt on võimalik, et ka väga kogenud ja hea vaistuga keelekorraldajad eksivad, sedagi näitab sama näide. Iga keele normeerimisel ja reeglistamisel võib juhtuda suuri ja väikesi lapsusi. Ka eesti keelekorralduses pole lapsused haruldased. See on eriti mõistetav, kui silmas pidada, et eesti kirjakeel kuulub rangelt normeeritud keelte hulka.

Eelmise põlve puudujäägid jäävad enamasti järgmise põlve siluda. Uus põlvkond mõtestab ümber eelkäijate töö ja kujundab selle järgi oma tõekspidamistele vastava keelekasutuse. Asjade selline käik on loomulik. Selles pole ei generatsiooni vastuolu ega nihilismi. Iga järgnev põlvkond lihtsalt on kohustatud eelkäijate tööd jätkama oma ajas ja ruumis — see ongi kultuuritraditsioonide pidevus keelekorraldustöös.

Keelekorralduse mõistel on meie igapäevases keelepruugis mingil määral ebastabiilsuse või koolidrilli kõrvalmaik. Ilmselt tuleb see suurel määral sellest, et keelekorraldus samastatakse õigekeelsusega. Õigekeelsusnormid, nende drillimine ja absolutiseerimine võivad aga tõepoolest vastureaktsiooni tekitada. Õigekeel-

suslik normeerimine on ainult osa keelekorraldusest. viimane peaks hõlmama ka lauseõpetust, stilistikat, sõnavara täiendamist, ja laiemalt kui ainult normatiivsest aspektist. Eesti keelekorralduses on esialal olnud ortograafiline ja morfoloogiline normeerimine (ning võrdlemisi süsteemitult ka häälduse normeerimine) koos laiahaardelise terminoloogiatega. See oli kõige vajalikum ajajärgul, mil keel sai riigikeeleks ja muutus teadusliku produktiooni avaldamise vahendiks. Eesti keele teadusekeeleks väljaarendamine on hiiglatöö, mille mastaape isegi tagantjärele on raske kujutleda. See töö pälvib eriti suurt tänu, sest tänapäeval ei saa keelt pidada kultuurkeeleks, kui ta ei ole ka teadusekeel. Teised keelekorralduse alad jäid peamiselt nende viljelda, keda vastandati süstemaatilise keelekorralduse esindajatele. Sõjajärgsel ajal soikus pikkadeks aastateks kõik muu peale õigekeelsusliku normeerimise ja ümbernormeerimise. Seejuures hakati keelenorme tõlgendama veelgi rangemalt kui varem. Võttis maad seisukoht, et kirjakeel pole lõplikult välja kujunenud, enne kui kõik normid on stabiliseerunud. Surnud keelele omast muutumatus hakati pidama peaaegu ideaaliks. Õigekeelsuslik normeerimine muutus omaette eesmärgiks. Arenemistendentside uurimist asendasid üldsõnalised deklaratsioonid kirjakeele rahvapärasusest. Eesti keel muutus jäigalt normeeritud keeleks, oma keelevaistu ei saanud usaldada enam kutselised lingvistidki. Sellisena paistab 1950-ndate aastate keelekorralduse vaim praeguselt, võrreldamatult avaramalt ja sallivamalt positsioonilt.

Keelekorralduse eesmärki ei saa püstitada nii ahtalt. Keelekorraldus peab kirjakeelt suunama ja konsolideerima, teda lämmatamata. Keelenormid peavad keelekasutajat abistama, mitte teda pidevalt kimbatuse ajama.

Ajalugu näitab keelekorraldusteooriate pidevat demokratiseerumist. Veel sajandivahetusel oli keelenormi määramisel väga oluline tema keeleajalooline «õigsus». (Selle printsibi järgi on näiteks eelistatud vorme keele, meelega, juure pro keelde, meelde, juurde; ka vormide olivad, lugesivad, hakkasivad jne. asendamine tänapäevaste lühematega on keeleajaloolise «õigsuse» järgimise tulemus.) Seejärel hakati sallivamalt suhtuma ka analoogiavormidesse (keelde, meelde, juurde; esitlema; esitleda pro keeleajalooliselt põhjendatud esitlema; esitleda).

Tänapäeval on keelekorralduses olulise kaaluga nii demokraatlik põhimõte nagu rahvapärasus ja nii teaduslik põhimõte nagu süsteemikus. Keelekorraldusteooria on seni olnud üldkeeleteaduse praktiline kõrvalprodukt, mis oma põhiideed ja suhtumise laenab valitsevast teoreetilisest suunast. «Ajalooliselt õigete» keelenormide ideaal on ilmselt tagasiviidav võrdlev-ajaloolise meetodi õitsengule ja eriti noorgrammatikute koolkonna keeleajaloolistele tõdedele möödunud sajandi 70—80-ndail aastail (K. Brugmann, B. Delbrück jt., hilisemal ajal meilgi populaarne H. Paul); analoogiavormide õigekeelsuslik legaliseerimine järgnes strukturalismi rajamisele ja selle keelt kui süsteemi käsitava õpetuse levimisele käesoleva sajandi algul (eeskätt F. de Saussure) jne. Tänapäeval võistleb keeleteaduses mitu sisukat teooriat või metodoloogilist kontseptsiooni, mis kõik kindlasti avaldavad mõju ka eesti keelekorralduse arenemistendentsidele (muidugi mõningase ajalise mahajäämusega — nagu ikka). Seejuures on näiteks kõige moodsam ja kõige elujõulisem keeleteooria — generatiivse grammatika teooria — väga hästi seostatav keeleteaduse ajalooliste traditsioonidega ja diferentseeritud lähenemisega keelematerjalile. Kui kardinaalselt võib puhtpraktilisi probleeme puhtteoreetilistelt positsioonidelt ümber hinnata, selle kohta on heaks näiteks generatiivse grammatika suurteoreetikute N. Chomsky ja M. Halle väide, et praegune inglise keele ortograafia on peaaegu parim mõeldav ortograafia inglise keele jaoks — ta on küllalt järjekindel ja reeglipärane (põhjendus on lingvistiline, mitte traditsioonile apelleeriv). Evolutsiooni keelekorralduspõhimõtetes võib võrrelda ühiskondliku demokratiseerumi-

sega: tõestatud sugupuudega aristokraatlikud perekonnad on demokraatliku süsteemi seaduste ees võrdõiguslikud lihtsamat päritolu indiviididega.

Keelekorralduses on äkilisel demokratiseerumisel siiski oma karid, mis väga kindlate kriteeriumide kõikumalöömisel pidevalt muutuvat süsteemi varitseda võivad. Kõigepealt tuleb tagasi tõrjuda mõte, et kõik esinev on võrdsest hea. Sallimatust labasuse vastu ei tohi pidada ebademokraatlikkuseks. Eesti keelekorralduse tõsine häda on demokraatia lapsemeelselt otsene mõistmine, mis on näiliselt piiratud demokraatiat lubanud mõnikord ühendada peaaegu piiramatute autokraatiaga: veel tänapäevani otsustatakse kõige tähtsamaidki keelenorme hääletusmeetodil. Kui aga hääletav komisjon või osa selle liikmeid ei ole keeleteaduslikult küllalt pädevad, siis võidakse tagasi lükata teoreetiliselt ja metodoloogiliselt hästi põhjendatud ettepanekuid ning vastu võtta perspektiivituud hädalahendusi, mida tulevikus ikkagi tuleb revideerida. Et säärane töömoodus pole kõigile vastuvõetav, siis on mitmed keeleteoreetikud praktilisest keelekorraldustööst eemaldunud, nii minevikus kui ka tänapäeval. Selline tööjaotus on jätnud seda avarama tööpõllu järjekindlatele võitlejatele. Hääletamismeetod kuulub teaduses siiski põsehonje vanaaega ja seda on nüüd hakatud mõistma meilgi. Muidugi võib keelekorralduses (eriti oskussõnavara fikseerimisel) esineda momente, kus teoreetilistel kaalutlustel ei ole puhtpraktiliste lahenduste kõrval kuigi suurt tähendust — siis ei ole asjasthuvitatute enamiku tahtele vaja teoreetilise ja metodoloogilise põhjendatuse nimel vastu vaielda. Sellist seisukohta ei saa aga teha põhimõtteks, teaduses kehtib demokraatia ikkagi asjatundjate jaoks.

Nagu ühiskonnateadusi üleüldse, nii võib ka praktilist keelekorraldust kimbutada teleoloogiline suhtumine probleemidesse. See mõtlemisliit on eesti õigekeelsuskirjanduses esindatud — ilma sisulise argumentatsioonita kiputakse vahel positiivselt hindama neid ettepanekuid, mis on arengut või otsuseid suunanud tänapäeval (resp. praegu) kehtivate normide suunas, samal ajal kui hüljatud ettepanekud võivad olla palju sobivamad. Asjade teleoloogiline käsitamine on ilmselt seotud kirjakeele normistiku lõpliku stabiliseerumise võltsideaaliga.

Viimastel aastatel on lubatuna taastatud mitu vahepeal kirjakeele grammatiliste väljendusvahendite arsenalist kustutatud vormi (oleks valmistatud = valmistamiseks; selleks, et teha = tegemaks), siiski ei tunnusta grammatikad veel kõiki kirjakeeles esinevaid vorme (näiteks mineviku kesksõnade muuteid jäi väsinuks, lugeda valminuks, kuulutati tagaotsituks). Praegune leebe konjunktuur keelekorralduses lubab loota, et grammatikate täiendamine puuduvate vormidega on siiski ainult aja küsimus, põhimõtteline stagnatsioon on ületatud.

*

Eesti keel on eesti rahva keel, aga meie põlvkonna keel on veel ka Aaviku ja Veski keel. Aaviku ja Veski vastuolu, nende teenete eripalgelisus, mida tihti on esile toodud, on tänapäeval minevik. Ka kõige kartlikumal pole enam vaja peljata, et Aavik keele üle valaks uute kunstlike raskesti taibatavate sõnade ja konstruktsioonidega või et Veski keele loogiliseks konstruktiks kuivataks. Suurem osa mõlema mehe elutööst eesti keele heaks oli 1940-ndate aastate alguseks tehtud, hilisem on valdavas osas varasemate seisukohtade kordamine, põhjendamine või täpsustamine. Veski ja Aavik kuuluvad eesti kultuuri traditsiooni ja eesti keelekorraldus oleks pidanud pärima nende vaimu ja eeskuju. Üks viiekümne date aastate alguse kurvemaid nähtusi oli kooidekslik suhtumine keelesse. Mõnede korrektorite, toimetajate ja keeleõpetajate jaoks oli tollal eesti keeles vaid 36 000 täisväärtuslikku sõna (1953. a. «Väikese õigekeelsuse sõnaraamatu» maht). Säärase suhtumise taga on keelekorraldajate hirm: aga mine tea, kuidas võidakse kasutada sõna, mis sõnaraamatus normeeritud ei ole.

Keel hakkas muutuma niisama väljendusvaeseks kui terminoloogia. Ilmselt mindi tol ajal keelekorralduse normatiivse aspektiga liiale. Jäägitut ja pimedat allaheitmist õigekeelsussõnaraamatu normidele sisendati koolis ja ülikoolis, ka kõige autoriteetsem kriitika õigekeelsuspoliitika aadressil jäeti enamasti arvesse võtmata. Praeguseks on olukord paljuski muutunud. Siiski ei ole veel kõikjal jõutud arusaamisele, et keelekorraldus on probleem, mitte dogma. Eelkõige oleks selline suhtumise revideerimine vaja läbi viia ülikoolis, see aitaks arvatavasti ka rehabiliteerida praktilise keeleõpetuse mainet keeleteadlike inimeste hulgas. Lõplikult lahendatud probleeme on vähe, seda enam et minevikuski on otsuseid tehtud ülepeakaela ja vähese süvenemisega. Viimastel aastatel on õigekeelsusalane vaidluskultuur tõusnud nii kõrgele tasemele, et paljalt autoriteedil või autoriteedidemagoogial põhinevaid väiteid, norme ja reegleid võib vabalt seada küsimuse alla. Aja vaim nõuab argumentatsiooni ja suuremat leplikkust teiste argumenteerimisvõimaluste suhtes.

Keelekorraldustöö ja õigekeelsusliku normeerimise teoreetilise, moraalise ja eetilise taseme tõus on mingil määral kahtlemata aja märke. Huvi humanitaarteaduste vastu kasvab juba aastaid. See stiihiline protsess, teoreetilise keeleteaduse kiire areng, uurimistulemuste kiirem jõudmine praktilisse keelekorraldusse, soome-ugri kongress, õigekeelsussõnaraamatu uustrüki ettevalmistamine, eelkõige aga kirjasõnalised diskussioonid keelekorraldusse puutuvate küsimuste üle — kõik see on loonud avameelse õhkkonna, milles keele normeerimise teoreetilisi ja praktilisi probleeme arutatakse enne normide järjekordset fikseerimist, mitte aga pärast, nagu on seni olnud tavaline. Diskussioonikultuuri tõus annab rõõmustamiseks õige palju põhjust.

Keelekorraldustöö vajab oma perspektiivide selgitamiseks keele mitmekülgsust uurimist ja arengutendentside väljaselgitamist. Paraku on paljudele esmajärgulise tähtsusega teooriaküsimustele nii raske vastata, et eri arusaamad ühel või teisel konkreetsel juhul jäävad paratamatuks. Näiteks oleks väga oluline teada, kas keele tüüp ilmutab kalduvust muutuda, ja kui, siis mis suunas. Kas nii keerule ja suure vaevaga kätteõpitav ning samal ajal meie keelele eriomane laadivaheldus ilmutab taandumise või laienemise tendentsi? (Veski teata-^{asti} pooldas võimaluse korral vägagi keerulisi laadivahelduslike uudistuletisi.) Näiteid taandumise kohta võib tuua rohkem kui laienemise poolt: v a a g i m a : v a e n ~ v a a g i n, p i d u : p e o ~ p i d u jts. Siiski on otsuse tegemine veel ennalik. Peaegu midagi ei tea me sellest, kuidas sõnade või väldete esinemissagedus mõjutab keelendeid, kas olulisem on reeglipära või statistiline prevaleerimine (näiteks on a n d e k a s ja i l m e k a s reeglipäraselt kolmandavärtelised, kõnes on nad sageli aga teisevärtelised — arvatavasti paljude suure esinemissagedusega teisevärteliste kas-liiteliste sõnade mõjul, nagu n a l j a k a s, v i l d a k a s, t u r j a k a s, v i l j a k a s jne.). Argumentide konflikt on siin paratamatu ja salliv suhtumine vastuargumenteerijasse või jääga normi vastu eksijasse oleks aus ning õiglane. Normeerimishasardis ei või ära unustada, milleks normid vajalikud on — nad peavad keeleühiskonnas tagama suhtlemise pidevuse ja ühtsuse koos vajaliku täpsusega. Vaevalt saab esteetiliseks ideaaliks pidada igasuguse lokaalse või tsunftikuuluvusliku koloriidi nivelleerimist kõigi inimeste kõnest ja kirjast. See oleks keele steriliseerimine. Vaevalt on ka põhjust tüliküsimuseks teha alternatiivseid keelendeid, mille erinevusel puudub igasugune funktsionaalne väärtus. Näiteks ei saa pidada keeleliselt alaväärtuslikuks inimest, kes eksib õigekeelsussõnaraamatu vältenormide vastu juhtudel, kus nii süsteemikuse kui ka rahva-keelsuse seisukohalt on ükskõik, kas sõna on teises või kolmandas vältes. Ometi tuubitakse kõigis Eesti koolides, et a m m u, h i l j a ja ä s j a on teises vältes, e n n e, j ä l l e, l i i g a, s i i a, s i n n a aga kolmandas vältes. Enam tolerantsust on põhjust nõuda mõnes teiseski küsimuses, mille kohta on avaldatud erinevaid ja

enam-vähem subjektiivseid otsustusi (näiteks sõnajärjekord). Leebust ootaks ka mõne varasema normi kasutamise puhul alata übernormeeritud sõnadest (kõrb, mõis jt.); ei ole õiglane nõuda, et kogu keeleühiskond päevapealt omaks võtaks uue normi ning tunnustaks üksmeelselt täna valeks selle, mis eile oli õige, ja vastupidi.

Eesti kirjakeel on juba mitu aastakümnet arenguetapis, kus põhilised keelised väljendusvahendid on unifitseerituna kinnistunud ning suurema vabaduse lubamine paralleelvormide näol ei saa keelist ühtsust enam ohustada. Kõik märgid osutavad, et vabameelsem suhtumine on üks järgmiste aastakümnete tendentse eesti keelekorralduses.

Veski ja Aaviku vaim on viimastel aastatel eesti keelekorralduses väga elav. See on hea. Siiski ei tuleks Aaviku vaimu jätkumiseks ja jätkamiseks pidada ainult uute kunstlike sõnade meisterdamist. Aaviku keelekultuuri ja keeleestetiika maailmas on muudki, mille järele meil on võib-olla suurem vajadus. Samuti ei ole Veski keeleteaduse viljelemine tänapäeval enam ajakohane. Ka Veski ise eksis selliste omaloodud loogiliste konstruktide kasutamises, nagu asendamatamatu, vaieldamatu vs. vaieldamata, parandamatamatu, loetamatus, harjutamatamatus, taibatamatu jne. Niisuguseid sõnu on kahtlemata raskem analüüsida ja nad on «taibatamatamad» kui keeleloogika seisukohalt vigased või ebaökonomised vormid asendamatamatu, parandamatamatu, mittetaibatav jne. Ainult osa selliseid keeleloogilisi konstrukte on vajalikud ja vahetegemised nagu vastuvõetamatu — vastuvõtmata on ka tõepoolest kasutusel. Mitu teistki loogiliselt põhjendatud Veski nõuet pole vastuvõttu leidnud, ja on oluline näidata, et kõik loogiline ei saagi keele eluõigust võita, nagu ka mõndagi ebaloogilist ei õnnestu inimkeelest välja tõrjuda. Näiteks Veski vahetegemine isat lapse (isa pole lapse juures) ja isat lapse (lapsel puudub isa) vahel on ju loogiline, aga tegelikult pole tema järele mingit vajadust, keelekasutus reguleerib sellelaadseid tähenduseerinevused hoopis sõnaselgemalt. Teiselt poolt on jälle kahemõttelisus teatud astmeni omane kõigile keeltele ja keele kõigile alasteemidele; nähtavasti on see ökonoomne. Paralleelsete väljendusvahendite olemasolu, fraseoloogia, sõnade mitmetähenduslikkus ja süntaktiliste konstruktsioonide kahemõttelisus on loomulike keelte loomulikud nähtused, nende vastu tuleb võidelda ainult sedavõrd, kui võrd nad muutuvad patoloogilisteks (keelekasutuse patoloogia ja keelehoole aga õieti ei kuulugi enam keelekorraldusse, mis tegeleb normaalse keele reeglustamisega). Juba mitu tuhat aastat on grammatikute tähelepanu köitnud sellised süntaktilise kahemõttelisuse juhud nagu vanemate armastus (vanemad armastavad ja vanemaid armastatakse). Eesti keeles on seda tüüpi kahemõttelisused üsna sagedased: emakiri, Tartu buss, rassistide hukkamõist jne. Nende tekkimise viis on täiesti selge ja nende olemasoluga on ikka lepitud. Süntaksiteooriad annavad ammendava seletuse ka sellistele kahemõttelisuse juhtudele nagu Joon kiiruga soojendatud kohvi (joon kiiruga või kohv soojendati kiiruga) ja Võtanaeglaselt põleva sigareti. Sellised laused on normaalse keelekasutuse piirkonnas, süntaktilise kahemõttelisusega seotud karidest tuleb ainult olla teadlik. Eesti grammatikates on üsna resoluutselt võideldud palju ohutumast laadi süntaktilise kahemõttelisuse vastu: jutt on lauselühenditest nagu kooli minnes jäi koer auto alla, mis pidavat tähendama, et koer läks kooli. See näitelause on muidugi äärmus, aga samatüübilisi palju süütumaid lauseid on peetud grammatiliselt vigasteks, isegi kui «vea» väljaselgitamiseks on vaja väga asjatundlikku grammatilist analüüsi, mis tavalisele keelekasutajale käiks üle jõu (Isu kasvab süües, Edasi sõites tuli meile vastu linnu ja külasid jts.). Aavik on sellistesse loogilistesse kahemõttelisustesse suhtunud sallivalt; seda oleks põhjust teha meilgi, sest neil juhtudel on nii grammatiline

kui ka loogiline kahemõttelisus vaid näilised (lause loogiline alus v. tegija on normaalselt ikka elusolend, mitte isu või linnad ja külad).

Grammatiliste konstruktsioonide mõningane kahemõttelisus on niisiis loomulik, samuti nagu ka metafoorilisus on loomuliku keele mõõdapääsmatu komponent. Range terminoloogiasarnane loogilisus on inimeste omavahelise keelelise suhtlemise jaoks ilmselt liiga kuiv ja tuim, seetõttu vohab erialaargoo isegi täppisteadlaste igapäevases keelepruugis. Argoo pole mingi deklasseerumise tundemärk, vaid keele vürts (millega muidugi on kerge üle soolata). Ka moraalsete, esteetiliste ja sotsiaalsete tabude olemasolu igas ühiskonnas loob pinda keelelisele eufemismile ja metafoorikale, sest kõiki mõisteid ei ole ju lubatud sõnaselgelt välja öelda. Seetõttu pole põhjust pidada mõnda traditsioonilist väljendit halvaks ainult sellepärast, et ta pole loogilisuse mõttes täpne, näiteks ei ole väljendid üksikul saarel ja tindipliiats halvemad kui asustamata saarel või keemiline pliiats, pealegi peab esimesi ikkagi vähemalt passiivselt tundma, muidu ei saadaks neist ju aru. Loogilisuse seisukohalt on vildakad ka väljendid pani kindad kätte või sukad jalga, õiged oleksid pani käed kinnastesse ja jalad sukkadesse ning nii võivad lapsed keele omandamisel öeldagi (poolteise- kuni kaheaastaselt). Keele seisukohalt on ometi õiged just esimesed, ebaloogilised väljendid, nagu õiged on ka raskesti omandatavad muutevormid jooma:joob:jöi ja pühin:pühkida, mitte aga lihtsamad analoogiavormid jooma:joob:joos või pühin:pühida, mida samuti lapse suust kuulda võib. Fraseologismidel on keeles oma osa, külge lööma tähendab ikkagi kurameerimiskatset ja alles teises järjekorras löömist, nagu ka silma torkama tähendab tähelepanu äratamist ja alles juhuslikult ka silma pistmist. Võib muidugi vaielda, kumb on parem, kas lugupeetud või lugupeetav, hinnatud või hinnatav jne., aga vaidluses ei või unustada, et traditsioon on keeles tihti olulisem kui äsja avastatud loogiline vastuolu ühes või teises keelendis või väljendis.

Sellega ei taheta öelda, et keelekorralduses ja keele reeglistamisel, hea ja halva, eelistatava ja taunitava kindlaksmääramisel ei ole reeglipärал ning loogikal mingit osa. Pigem just vastupidi, aga keeleloogikas on aeg teinud uperpalle, mille traditsioon on sedavõrd kinnistanud, et neid ei saa jätta arvesse võtmata. Ka on otsene loogilisus tihtipeale vastuolus ökonoomiaga, mis ometi on keele võimas (kuigi raskesti määratletav) seadus.

Me ei pea Aaviku ja Veski vaimust pärima nende äärmuslikke põhimõtteid, vaid keelekultuuri, vaidlemiskultuuri ja salliva suhtumise, mis jätab liikumise ja arenemisruumi kõigele eluõiguslikule. Keelekorraldus ei või takerduda pisiküsimustesse, kui ulatuslikud probleemid on veel ebaselged.

*

J. V. Veski on rahvuskeele rikkuse ja mitmekesisuse peaallikaks alati pidanud murdeid. Suhtumine murretesse ja murdekeelenditesse on üsna oluline indikaator, mille põhjal võib otsustada keeleteadlase ja terve ajajärgu keelekorralduse moraalse küpsuse astme üle. Viimastel aastatel on murdeküsimuseski toimunud olulised nihked. Viiekümnendaid aastaid võib üldiselt iseloomustada kui murrete hābenemise perioodi, mil murretest pärinevad sõnad said õigekeelsussõnaraamatus märgendi *murd.* ja olid seega osa inimeste silmis tunnistatud alaväärtuslikeks. Seegi tendents on seotud ühtse, murde- ja žargoonierinevusteta kirjakeele võltsideaaliga. Ometi on mitmed murdelisteks klassifitseeritud sõnad raskesti asendatavad mõneski kirjakeele väljendis (susi sind söögu, päkkadele valud ma, päkapikk jne.).

Murrete taandumine ja nivelleerumine on ajalooliselt paratamatu protsess. Eri-

nev võib olla aga moraalne seisukohavõtt selle paratamatuse suhtes. Vastu igasugust loogikat oli murrete kiire kadumine varasemate aastate keelekorralduse ideaal, kahetsuseta oleks saetud läbi oks, millel kasvab suur osa emakeele rikkustest. Üldine huvi tõus keeleküsimuste vastu ning liberaalsem suunitlus keelekorralduses on kaasa toonud murderenessansi. Nüüd on aru saadud, et kirjakeel on murded nii lõplikult võitnud, et tal pole neid enam vaja karta isegi kohaliku tähtsusega võistlejatena. Ei murdetraditsioonide elustamine ega mõned pentsikudki ettepanekud saa enam ammu ohustada kirjakeele pidevust, nad saavad talle vaid kasu tuua. Ent kuigi halvustav suhtumine murretesse on seks koraks vastutendentsi saanud, tuleb murrete häbenemise häbistavat vilja veel kaua lõigata. Muidugi ei saa eitada, et murrete ja žargoonidega on seotud ka sotsiaalseid probleeme, nagu kooliõpetus ja sotsiaalse päritolu inditseerimine. Aga need probleemid taanduvad üha enam; ei levi ju kirjakeel enam sugugi ainult kooli kaudu, vaid ka massikommunikatsioon vahendab teda. Murrete oskamine ja kõnelemine ei tohi olla kellelegi häbiasjaks. Lõpuks saab ju iga inimene vabalt valida murde (nagu ka žargooni) kõnelemise aega, kohta ja situatsiooni. Sotsiaalne diferentseerimine kirjakeele oskamise ja mitteoskamise alusel hakkab üha enam oma tähtsust kaotama, sest üha suurem hulk inimesi valdab kirjakeelt.

Keelekorraldaja ja tema kodumurde vahekorrd on pigem moraalne kui teaduslik probleem. Tuleb pidada loomulikuks, et keeleteadlasel on moraalsed kohustused oma kodumurde vastu, mis ju on andnud talle esimese keele ja annab pidevalt ergutavaid impulsse. Armastus kodumurde vastu ei tohi siiski ühineda sallimatusega teiste murrete joonte vastu kirjakeeles. Viimast laadi negatiivseid näiteid võib eesti keelekorralduse ajaloost tuua mitmeid. Selleski teaduslik-moraalses probleemis tuleb Veski ja Aaviku suurus esile. Armastus kogu keele vastu, mitte kitsas kodumurdepatriotism on Aavikut ja Veskit nende hiiglatöös aidanud.

Mõnigi keelenormide probleem on meil ajapikku muutunud pigem jonnki kui teadusliku käsitluse objektiks. Muutunud suhtumine murretesse lubab mõnest viimaste aastakümnete tabust loobuda. Üks selliseid on kahtlemata h ä ä - p ä ä küsimus (h e a ja p e a puhul vormide h ä i d ja p ä i d morfoloogiline erandlikkus, vastuolu sõna p e a l i k vältenormi ja foneetilise kuju vahel, vrd. p ä ä l i k), millega muidugi haakub s ä ä l - p ä ä l, s ä ä l t - p ä ä l t, p ä ä l e küsimus. Selle küsimuse leplikumast lahendamisest on kindlasti huvitatud ka koorijuhid ja lauljad: diftongi laulmine ühe pika noodina ei ole hõlbus ega esteetiline, kui see noot on kirjutatud pika vokaali jaoks.

Murded ja kirjakeel moodustavad orgaanilise terviku, esimesed on viimase loomulik tagamaa. Murded ja kirjakeel elavad pidevas kontaktis, nende vastandamine on pigem metodoloogiline kui põhimõtteline. Eesti kirjakeel on juba vähemalt ühe inimpõlve jooksul olnud vägagi stabiilne, ta on võitja, kes võidaks veel rohkem, kui ta aktiivselt suhtleks kaotajatega — murretega. See, mis meie keeles on igiomast, on ikkagi pigem murrete kui kirjakeele oma, murretest tuleb elumahl, mitte hädaoht.

Oma murded on üks pool kirjakeele suhetest. Teine, tänapäeval üha kasvav ning kultuuriliselt ja lingvistiliselt kirjum, pealetükkivam, mitmekesisem, ahvatlevamgi pool on võõrad keeled. Keelekorraldusele võivad raskusi pakkuda kõik keeled, millega eesti kirjakeel on informatsioonivahetuses või millega eestlased kokku puutuvad. Sügavuti on küsimus siiski kitsam ja seda tuleb formuleerida kui teiste keelte mõju eesti kirjakeelele igapäevase intensiivse majandusliku, poliitilise, kultuurilise ja elukondliku suhtlemise olukorras. Probleem pole spetsiifiliselt eestiline, aga meil on seda nii vähe asjalikult uuritud, et sellest võivad sügeneda tõsised hädad.

Sotsiaalsete ja poliitiliste tegurite erinevus võib isegi ühe rahva keeleuust diferentseerida (näiteks ida- ja läänesakslaste puhul on selline olukord). Veelgi

rohkem teeb seda tihe igapäevane suhtlemine teiskeelse rahvaga. Probleem on ammu tuntud kõigi rahvaste kolooniates ja asundustes ning on nüüd aktuaalne ka eesti pagulaste hulgas.

Meil tuleb iga päev kokku puutuda keelevildakustega, mille allikaks on kahe keelega kollektiivid ja vene keele mõju eesti keelele. Sellega on juba tegeldudki, aga peamiselt kui tõlkekultuuri küsimusega. Vene keele mõju ulatub meile nii ametkondlikke kui ka kultuurilisi kanaleid pidi. Esimese näiteks võib olla traditsioonilise nimekasutuse asendamine meile täiesti võõraga: ei ole siiski ükskõik, kas ametlikus või poolametlikus nimistus figureerib näiteks Sakh O. J. või Olev Sakh (resp. Sakh, Olev). Traditsiooni ei toeta ka kirjastused, trükkides tiitellehele autori eesnimest ainult esitähed, täielikku nime tuleb vaadata venekeelsest impresumist, millest alati ei ole õige tagasiliteerimine võimalik.

Need näited osutavad, et keelekorraldus peab sekkuma ka administratiivalasse, kas või selleks, et ei pandaks üles mälestustahvleid «Selles majas elas... Juhan Jaani pg. Simm... Юхан Янович Симм». Halvem on, kui tõdetakse, et teise keele mõjul hakatakse loobuma grammatika traditsioonilistest väljendusvahenditest: näiteks on osutatud, et vene keelest tehtud tõlgetes (ja mitte ainult seal) kasutatakse eesti keele rikast minevikuvormistikku vähem, kui oleks normaalne. Hoopis uurimata valdkond on vene keele mõju kõnekeelele (eriti linnamiljööös). Keelekorralduse ja keelehoolde ette kerkivad siin probleemid, mille suhtes ei ole eelnevalt võimalik midagi konkreetsemat ütelda. On ainult selge, et nendele küsimustele tuleb vastust otsida kaine realiteeditunde vaimus; ei naiivne purism ega teooriad rahvuskeelte vastastikusest lähenemisest saa siin olla suunanäitajaks. Kindlasti on vene keele mõjul eesti keeles lõplikult läbi läinud mõned väljendid. Näiteks ei oleks mõttekas enam hakata tõrjuma väljendit vaatamata sellele, kuigi mitmekesisuse huvides ei tohiks ka traditsioonilisem sellest hoolimata käibelt kaduda. Vene keelest on tulnud ka uusfraseologisme (nugade peal olema, pidu meie tänavas ~ tänaval), mis traditsioonilisi kõrvale suruvad. Mõjude puhul on kõige kurvem see, et peale surub just bürokraatlik vene kantseleikeel oma stampide, eufemismide ja eesti keeles tihti vastuvõetamatu sõnajärjega. Meie noorema põlve keelekorraldajad oskavad vene keelt oma eelkäijatest halvemini. Parem vene keele oskus aitaks selekteerida vastuvõetavaid ja reservatsioonideta tagasilükatavaid mõjusid. Vaevalt saab olla kellegi huvides eesti keele omapäraste väljendusvahendite nivelleerumine hoolestuse või käegalöömise tagajärjel, pealegi kui kadumaläinut millegagi ei korvata.

Elava kultuurkeelena, kultuuri kandjana ja kultuuri loomise keelena on meie emakeelel kõik võimalused areneda ettenägematult pika aja jooksul ning rikastada meid ennast ja ka kogu inimkonna kultuuri ühe kordumatu maailmaga, mis meie jaoks on ainus tõeliselt läbituntud keeleline maailm. Selleks on vaja palju tööd, sest tänapäeval kaotab kultuurkeel kiiresti oma koha, kui ta ei ole hoolitsetud ja viimistletud instrument, huvitava ilukirjanduse ja ajakohase teaduse vahend.

„Käis Morgensterni loenguid kuulamas...“

Karl Morgenstern 28. 8. 1770 – 15. 9. 1852

ii kirjutatakse, kui tahetakse iseloomustada Tartu ülikooli XIX saj. esimese kolme aastakümne kasvandike laialdasi kultuurihuve. Need sõnad leiame nii Kr. J. Petersoni, Faehmanni kui ka Kreutzwaldi biograafiast.

Morgensterni nimega on lahutamatu seotud kaks Tartu ülikooli suurimat kultuurivaramut — TRÜ Teaduslik Raamatukogu ja Klassikalise Muinasteaduse Muuseum.

Samal ajal on Morgensternist arvukalt anekdoote — tema kõrgelennulisus, pedantsus, laiahaardelisus, edevus jne. on paljude tõestisündinud ja väljamõeldud lugude teemaks. Lobisemishimuline G. J. Schultz-Bertram kirjutab, et Morgensterni kohta ringles rohkem anekdoote, kui keegi ka väga pika eluea jooksul jõudnuks läbi elada.

Kes siis oli Karl Morgenstern ja mis pärast võime veel nüüdki tema nime lugupidamisega mainida? Morgenstern oli esmajoonel valgustaja. Tal oli siiras usk hariduse, teadmiste levitamise ja omandamise kõikvõimsusesse. Õpetage inimesi õigesti elama, ja elu muutub paremaks. Nagu paljud teisedki valgustajad, uskus ta reformidesse ülalt — tark valitseja, juhindudes filosoofide ja teadlaste nõuandeist, suudab riiki juhtida nii, et kaob harimatus ja sellega kaasnev viletsus. Iga inimene on kohustatud tegelema enesetäiendamise, seadma endale kõrgeid eetilisi eesmärke ja piüüdema nende poole.

Magdeburgi toomkoolis, kus ta praeguse mõiste järgi õppis individuaalprogrammi alusel, kuulus Morgenstern nende harvade õpilaste hulka, kelle õpi- ja lugemishimu õpetajad peavad pigem pidurdama kui ergutama. Juba koolipoisina hakkas ta pidama päevikut, kus analüüsis oma tegevust ja tundeid, saavutusi ja ebaõnnestumisi. Ka lektüüri kohta pidas ta päevikut, tehes sinna hulgaliselt väljakirjutusi. Päevikuid on ta pärast korduvalt üle lugenud, lisanud täiendusi, märkusi. Need kohad, mida ta artiklites kasutas, on maha tõmmatud. Õppejõuna märkis ta siia oma kursusi, nende ettevalmistamiseks läbitöötatud materjale, korduvate kursuste puhul ka uusi andmeid. Sageli on toodud loengutest osavõtjate arv, mõnikord ka silmapaistnud üliõpilaste nimed. Keda huvitab XVIII saj. lõpu ja XIX saj. esimese poole andeka, kõrgete ideaalidega mehe arengulugu alates keskkooliõpilasest kuni lugupeetud professori raugaeani, võib Morgensterni päevikutest leida ainulaadset materjali.

Pärast Magdeburgi toomkooli lõpetamist astus Morgenstern Halle ülikooli. Majanduslik kindlustatus võimaldas tal loobuda kolmest tol ajal ainuvõimalikust «leivastuudiumist» (arsti-, õigus- või usuteadus) ja valida erialaks filosoofia. Filosoofia, mis selleks ajaks oli lõplikult vabanenud teoloogia teenri osast, oli siis veel kohustuslik üldaine igasuguse stuudiumi sissejuhatuses, kuid tema valimine põhiõppe-

aineks oli erandlik. Ladina ja kreeka keele hea tundmine võimaldas Morgensternil kohe asuda antiikautorite teoste sügavama analüüsi juurde. Kõrvuti ülikooliõpingutega täiendas Morgenstern end kunstiajaloo, õppis graveerimist ja oli hoolas kontsertide ning teatrietenduste külastaja. Üliõpilaselu, mis tookord Saksa ülikoolides oli seotud õllejoomistega («Bierkomment»), kakkustega ja serenaadidega, ei veedelnud Morgensterni. Ta eelistas jalutuskäike, raamatuid ja vestlusi õppejõududega. Semestrivaheaegu veetis ta mõne professori kaaskonnas teistesse Saksamaa ülikoolilinnakestesse reisis, et tutvuda sealsete raamatukogude ja muuseumidega ning kohtuda huvitavate inimestega. Hiljem on ta oma reisimuljeid avaldanud saksa kirjanduse- ja kultuuriajakirjades. Kirjanduslikku tegevust alustas ta juba 21-aastase üliõpilasena, avaldades artikleid filosoofia, kirjanduse ja kunsti alalt. Tema doktoritöö «De Platonis re publica commentationes tres» («Platoni riigist. Kommentaarid kolmes osas», Halle, 1794) äratas tähelepanu, pälvides muude hulgas ka I. Kanti kõrge hinnangu. Pärast doktoriväitekirja kaitsmist töötas Morgenstern mõnda aega Halle ülikooli juures, algul eradotsendina, hiljem erakorralise professorina. 1798. aastast töötas ta Danzigi (nüüd Gdansk) Atenaumis (akadeemilises gümnaasiumis) professorina, kuni sai 1802. a. kutse asuda Tartu ülikooli klassikalise filoloogia, kirjanduse- ja kunstiajaloo, elokventsi ja esteetika professori kohale, millega oli seotud ka ülikooli raamatukogu juhatamine. Morgenstern oli selleks ajaks saavutanud Saksamaal juba teatud kuulsuse kirjamehena ja professorina, tema õpetajad ja kolleegid lootsid talt palju, ta ise oli sellest teadlik ja arvas, et suudab nende lootusi täita. Pealegi oli ta Danzigi asudes endale välja kaubelnud pikemaajalise puhkuse Itaalia-reisiks. Napoleoni vallutussõjad ei lubanud tal seda reisi teha, Saksamaa killustatus, pisikeste vürstiriikide piirid aheldasid nii vaimu kui ka tegevust. Kogu Euroopa pilgud olid pööratud Venemaa poole, kust loodeti abi Napoleoni vastu. Aleksander I valitsemise algusaastate liberaalsed jooned näisid Venemaal avavat perspektiive valgustuslikuks tegevuseks, ja nii otsustaski Morgenstern Tartu ülikooli kasuks.

Nagu võime lugeda ta päevikust ja sõpradele ning kolleegidele saadetud kirjade mustandest, tuli Morgenstern Tartusse kindla tegevusprogrammiga: «Ma soovin uues Liivimaa ülikoolis kaasa aidata arenemisvõimelise noorsoo õilistamisele teaduse ja kunsti kaudu, eriti huvi äratada vana, klassikalise kirjanduse ja tõelise humanistliku vaimu vastu. Kui mul õnnestuks oma ringkonnas kaasa aidata õilsale eesmärgile ühendada kõrgem haridus, teadus ja kunst, siis ei pea ma oma elu asjatult elatuks.» Sellest programmist on ta ka elu lõpuni kinni pidanud.

Valgustuslikku tegevust arendas Morgenstern Tartus mitmes suunas: akadeemilistes loengutes, avalikkudes kõnedes, artiklites, isiklikes kontaktides ja ulatuslikus kirj vahetuses, ülikooli raamatukogu organiseerimises ja selle komplekteerimises, osavõtus ülikooli organisatsioonilisest ja administratiivsest tööst.

Kolmekümne nelja aasta vältel (välja arvatud reisid Itaaliasse ja Saksamaale) luges Morgenstern Tartu ülikoolis 10—16 nädalatunni ulatuses antiikfiloloogiat, Vana-Rooma elu-olu, antiikkirjanduse ajalugu, kunstiajalugu ja esteetikat. Ladina keele laitmatut oskust ei pidanud ta kunagi eesmärgiks omaette, vaid võtmeks antiikaja kultuuripärandi juurde. Ta ise luges antiikautoreid mitte filoloogina, vaid filosoofina ja esteedina. Nende tööd kõitsid teda kõigepealt teostena, mis aitasid mõista elu ja õpetasid tõelist humanismi. Samal ajal kõitsid need teda ka kunstiteostena. Oma arusaamise püüdis ta edasi anda üliõpilastele, sellest tema võitlus ka arsti- ja loodusteadlaste ladina keele tundmise eest (ladinakeelsed auhinnatööd ja väitekirjad).

Esteetikaloengute jaoks töötas Morgenstern välja oma programmi, mis näitab, et ta asus objektiivse idealismi positsioonidel. See oli XVIII saj. lõpul ja XIX saj. alguses esteetika üks viljakamaid voolusid ning valmistas pinda esteetiliste nähtuste dialektiliseks mõistmiseks. L. Stolovitš, kes on lähemalt analüüsinud Mor-

gensterni trüki avaldatud esteetikaprogrammi, jõuab järeldusele, et see oli tolle aja eesrindliku esteetikateaduse tasemel.¹

Morgenstern sidus oma loenguid näitliku materjali demonstreerimisega (eksponaadid tema poolt eriti selleks otstarbeks loodud kunstimuuseumis ja arvukad vasegravüürid, koopiad kunstiteostest, tähtsamad kirjandusteosed vastava küsimuse kohta) — see põlnud tema ajal sugugi väga tavaline.

Morgensterni suhtumine kaasaja probleemidesse avaldus kõnedes ja artiklites. Elokventsiprofessori kohustuste hulka kuulus ka piduliku kõne pidamine igaaastasel 12. detsembri aktusel, mil Tartu ülikool tähistas oma aastapäeva ja keiser Aleksander I sünnipäeva. Samal aktusel tehti teatavaks ka auhinnatööde võitjad ja kuulutati välja uued teemad. Oma esimese kõne pühendas Morgenstern antiikkirjanduse tähtsusele kaasajal. Ta on kõnelnud üliõpilastele plaani tähtsusest elus ja lugemises (soovitas lugeda palju, aga mitte paljust). Üliõpilastele esitas ta õiget maailmavaadet ja esteetilist maitset kujundavate autorite loetelu koos teoste lähema iseloomustusega — alates antiikajast kuni kaasaja parimate autoriteni. Mõningate muudatuste ja täiendustega võiks seda pidada kriitiliseks soovitusnimestikuks ka praegustele üliõpilastele. Sagedamini seostas Morgenstern oma kõned tema poolt austatud teadlaste ja kirjanike teoste ning biograafiatega (F. G. Klopstock, J. W. Goethe, J. Winckelmann, šveitsi ajaloolane J. Müller, M. Luther, Melancthon ja Erasmus; M. Klingerile on ta pühendanud kolm kõnet, sooritades sealjuures oratorikunsti meistrivõtte — kõnelda teostest nende autorit nimetamata, kuid siiski nii, et kõigile on arusaadav, kellest jutt). Osa tema kõnedest on ilmunud trüki kas eraldi väljaannetena või kohalikes kirjanduslikes ajakirjades. Kõnedes «Über das Wesen des Bildungsromans»² («Arenemisromaani olemusest») ja «Zur Geschichte des Bildungsromans»³ («Arenemisromaani ajaloo kohta») esitab ta esmakordselt «arenemisromaani» (võib-olla oleks õigem jätta siin termin koguni tõlkimata, nagu soovitab E. Oissar) definitsiooni ja teooria, mis põhiosas maksavad tänapäevalgi.⁴

Peale kirjandusküsimuste on Morgenstern käsitlenud ka kunstiprobleeme, puudutanud kunstifilosoofiat, analüüsinud üksikuid kunstiteoseid ja tutvustanud kunstikogusid. Tema kõige ulatuslikum teos «Reise in Italien im 1809» («Reis Itaaliasse 1809. aastal», Dorpat-Leipzig, 1813, 806 lk.) on juhiks Itaalias külastatud kunstimuuseumide, arhitektuurimälestusmärkide, kirikute ja aedade-parkide juurde. Ta loetleb nähtud kunstiteoseid, tõstes esile neid, mis talle erilist muljet on avaldanud, lisab nende kohta ilmunud kirjanduse koos omapoolsete märkustega, samuti ülevaate nähtud teoste koopiatest (vasegravüüride näol). See teos on omamoodi kriitiline bibliograafia Itaalia kohta XIX saj. alguseks ilmunud kirjandusest. Üldse, kõik Morgensterni poolt trüki avaldatud teosed on varustatud põhjaliku kriitilise bibliograafiaga.

Morgenstern pühendas tähelepanu ka Tartu ülikooli tutvustamisele. Rohkesti leiame temalt artikleid Tartu ülikooli raamatukogusse saabunud huvitavate teoste, manuskriptide, teadlaste kirjade või kunstimuuseumi eksponaatide kohta. Selleks andis ta 1813.—1816. a. välja «Dörptsche Beiträge für Freunde der Philosophie, Literatur und Kunst» («Tartu lisandused filosoofia, kirjanduse ja kunsti sõpradele»), milles ligi 70% materjalist on ta enese sulest. TRÜ Teaduslikus Raa-

¹ Л. Н. Столович, О программе курса эстетики Карла Morgenштерна. — TRÜ toimetised nr. 67. Tartu, 1968, lk. 243.

² Raupachs Inländisches Museum, 1. kd., v. 2, lk. 46—61, ja v. 3, lk. 13—27 (1820).

³ Raupachs Neues Museum der deutschen Provinzen Russlands, 1. kd., v. 1, lk. 1—46 (1824).

⁴ F. Martin, Der Bildungsroman. Zur Geschichte des Wortes und der Theorie. — «Deutsche Vierteljahresschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte», Jg. 35 (1961), lk. 44—63. (E. Oissarilt saadud andmed — E. K.)

matukogus Sirje Kiisi poolt koostatud Morgensterni teoste bibliograafiline kartoteek sisaldab ligi 300 nimetust aastatest 1791—1849.

Morgenstern katsetas ka omaloominguga, kuid siin tabas teda nii mõnegi kirjanduskriitiku saatus — see, kes oskas nii teravalt analüüsida teiste teoseid, kaotas kriitilise pilgu omaenese loomingu juures. Tema avaldatud luuletused on isegi algaja kohta abitud, mõttelaastudel ajakirjas «Morgenblatt für gebildete Stände» 1810 ja 1811 pealkirja all «Themata und gelegentliche Bemerkungen» («Teemad ja juhuslikud märkused») puudub vajalik tihedus ja teravus, kuigi sisuliselt kõlbaksid need praegugi: «Et noored, näiteks üliõpilased, alati ainult oma õigustest räägivad, mitte kunagi aga oma kohustustest! Oo, see on suur õigus — kohustusi omada. Kes kannataks sind muidu välja, elu!» («Morgenblatt» 1810, 18. aug., nr. 198, lk. 701.) «See, kas mõne raamatu kohta ilmub retsensioon varem või hiljem, määrab sageli avaliku otsustuse tema üle, eriti teaduslike tööde puhul. See, mis täna on parim teatud teema kohta, võib seda olla veel poole aasta pärast, kuid aasta pärast pole ta seda enam mitte, ja sageli just sellepärast mitte, et vahepeal juba mõni teine on end oma eelkäija õlgadele upitanud. Sellega, kuidas nad suvaliselt kiirendavad või takistavad retsensioonide ilmumist, on kriitikat avaldavate ajalehtede toimetajad muutunud juba väikesteks türannideks.» (Sealsamas, 1. nov., nr. 262, lk. 1047). Arvatavasti püüdis Morgenstern oma «Teemades» matkida tema poolt hinnatud M. Klingeri teost «Betrachtungen und Gedanken» («Tähelepanekud ja mõtted», 3 köidet, 1803—1805), nagu lubab järeldada sissekanne päevikus.

Morgensterni käsikirjade hulgas leiame jälgi suhtlemisest A. W. Hupeliga, O. W. Masinguga, J. H. Rosenplänteriga, G. Sonntagiga, Ph. Rothiga, G. Merkeliga jt. Väljaspool ülikooli ringkonda arenevad tal sõbralikud suhted kunstnik Karl v. Kügelgeni ja admiral A. Krusensterniga. Peterburis puutub ta kokku Vene Teaduste Akadeemia saksa rahvusest akadeemikutega ja pedagogidega (nii ka Peterburi Pedagoogilise Instituudi direktori Th. Middendorffiga, Alexander Middendorffi isaga, jt.). Tartus on tema sagedaseks külaliseks poet V. A. Žukovski.

Tartus ühines ta kõhklematult G. F. Parroti ümber koondunud progressiivsete professoritega, kes olid omavahel loonud seltskondliku suhtlemise ringi «Ephesische Kirche» («Efesose kirik») nimetuse all. Sinna kuulusid veel Balk, Pöschmann, Styx, Jaesche, Germann, Krause, Müthel, Gaspari jt. Neil koosviibimistel arutati ülikooliga seotud küsimusi, töötati välja tegevuskava esinemiseks õpetatud nõukogus; oma tegevusest Peterburis informeeris Parrot kõigepealt «efesiinlasi». Parroti ja progressiivse professorkonna aktsiooni tulemusena muudeti senine rüütelkondade poolt ülalpeetav ja nende poolt määratud kuratooriumile alluv «Landesuniversität» keiserlikuks (s. o. riiklikuks) ülikooliks. Ülikoolile määrati oma eelarve ja algusaastatel veel lisaassigneeringud Aleksander I isiklikust kassast. Rüütelkondade kuratooriumi asemel, mille esindajad sageli kippusid professoreid kohtlema «nach lievländski Manier» («Liivimaa maneer järgi»), nagu kirjutab oma mälestustes teravkeelne J. W. Krause⁵, määrati ülikooli kuraatoriks tuntud «tormi ja tungi» kirjanik, Rousseau vaadete pooldaja M. Klinger. Allakirjutanu arvates pole seni küllaldaselt rõhutatud Tartu ülikooli riiklikuks ülikooliks muutmise tähtsust meie kultuuri- loole. Balti-saksa ajaloolaste väide, nagu oleks ka «Landesuniversität» võinud teadusele anda niisama palju kui keiserlik ülikool, ja nagu oleks G. F. Parroti taotlus (juriidilisest seisukohast muidugi enam kui kahtlane) olnud ennatlik, peab osaliselt paika, kuigi on vaieldav, kas rüütelkonnad oleksid suutnud ülikooli materiaalseid vajadusi rahuldada. Rüütelkondade poolt ülalpeetavad Tallinna ja Riia toomkool olid oma aja kohta väga head, kuid meie rahva seisukohast ei olnud neil mingisugust tähtsust, sest «mittesaksa» õpilasi sinna ei võetud. Sissepääs Tartu «Landes-

⁵ J. W. Krause, Das erste Jahrzehnt der ehemaligen Universität Dorpat. — «Baltische Monatsschrift», kd. 53/54, 1902, lk. 243.

universitati» oleks olnud Kr. J. Petersonile, Faehmannile, Kreutzwaldile jt. eestlastele niisama võimatu kui toomkoolidessegi.

Morgenstern ei pidanud koormavaks mitmesuguseid ühiskondlikke ülesandeid, mida tal tuli täita ülikooli organiseerimisperioodil; ta pidas neid professuuri juurde kuuluvaks. Nii valiti ta koolikomisjoni, plantatsioonikomisjoni (kelle ülesandeks oli ülikooli haljasalade, peamiselt Toomemäe korraldamine) ja paljudesse pakiliste küsimuste lahendamiseks loodud «aktsioonikomisjonidesse». Kuus korda valiti ta filosoofiateaduskonna filosoofia-matemaatika osakonna dekaaniks. Ainult rektoriametist hoidus ta, kuigi Parrot oleks teda meelsasti näinud oma järglasena. Morgensterni päevikus leidub mitmes kohas märkusi, et ta ei tahaks kunagi olla rektor, sest see koht toob paratamatult kaasa mõõnduste tegemisi, «sofistikat» ja vajadust kasutada kõveraaid teid. Ainult kord oleks ta rektoriametiga peaaegu nõustunud. Tol ajal nimelt valiti rektor õpetatud nõukogu poolt ainult aastaks. Kui Parroti esimene rektoraat oli lõppenud, taotles ta tagasivalimist ka järgmiseks aastaks (tähtsad küsimused olid veel lahendamata, nende hulgas ka kihelkonnakoolide küsimus ja vallakoolide allutamine ülikoolile). Kuid valimistel sai ta ainult ühe enamhääle ja kukkus sellega läbi. Häälteenamuse poolest järgmistel kohtadel olid Morgenstern ja Müthel. Morgenstern, kes oli kindel, et kui läheb hääletamiseks tema ja Mütheli vahel, siis valitakse kindlasti tema, tahtis oma võistlejale luua endaga võrdsed võimalused ja nõudis oma kõnes jällegi kõikide kandidaatide osavõttu valimistest, sealjuures tegi ta õpetatud nõukogule etteheiteid tänamatuses Parroti vastu. See häälestas professorid ka tema vastu ja teiseks rektoriks valiti järgmises voorus Daniel Balk. Alguses oli Morgenstern selle üle nõrdinud, tema eneseuhkusele oleks olnud suureks rahulduseks olla rektoriks Parroti järel, keda ta väga kõrgelt hindas. Ka leidub tema päevikus märkus: «Kui mind oleks rektoriks valitud, siis oleksin mina Balki asemel Aleksandrit tema külaskäigul vastu võtnud, ja võib-olla oleks kõik teisiti läinud.» Mis ta sellega mõtles, seda ta lähemalt ei selgita. Igatahes õnnestus mõisnikel Balki rektoraadi ajal nurja ajada Parroti plaan allutada kõik koolid (alates maa vallakoolidest) ülikoolile ja muuta ka need riiklikeks. Pikema järelemõtlemise tulemusena jõuab Morgenstern siiski veendumusele, et rektoriamet ta iseloomule ei sobi, ja ta ei kandideeri enam kunagi sellele kohale.

Oma suurimaks saavutuseks peab Morgenstern ülikooli raamatukogu organiseerimist ja selle sihipärast komplekteerimist. (Väide, nagu oleks Morgenstern olnud ülikooli raamatukogu asutaja, ei pea paika, sest kui tema Tartusse tuli, olid esimesed raamatute ostud juba tehtud ja ülikoolil paari tuhande köiteline raamatukogu olemas.) Algusest peale ei kujutanud ülikooli raamatukogu endast kinnist akadeemilist asutust, vaid oli avatud «kogu lugevale publikule», muidugi direktori eriloal. Laenutusraamatute põhjal võime kindlaks teha, et peale üliõpilaste ja õppejõudude kasutasid raamatukogu paljud õpetajad ja pastorid, üks aktiivsemaid on olnud O. W. Masing. Morgenstern on väitnud: «Parrot ütles korra — talle on tema tegevus koolikomisjoni liikmena tähtsam ta professorist. Mina ütlen niiviisi: Mulle on minu töö Tartu esimese raamatukoguhoidjana kõige tähtsam. Mida oleksin saavutanud filoloogiprofessorina? [- -] Aga ülikooli esimese raamatukoguhoidjana lõin ma tema jaoks valitud raamatukogu kõigilt erialadelt, mõjutasin raamatute valikuga osaliselt ka selle koha kultuuri, kus ma elasin...»⁶

Seoses Napoleoni kallaletungiga Venemaale suureneb ka Tartu professorite huvi poliitiliste küsimuste vastu. Kui Morgensterni päevikus enne (ja ka hiljem) pole vihjeid poliitikale, siis näitavad nendel aastatel tehtud sissekanded, et ta jälgib poliitilisi ajalehti, hakkab koguma lendehti, tema jutuajamised M. Klingeriga ei piirdu enam ülikooli ja kirjandusküsimustega, vaid puudutavad poliitilisi päeva-

⁶ W. S ü s s, Karl Morgenstern. Tartu, 1928, lk. 177—178.

probleeme, eriti olukorda Saksamaal. Tartu liberaalse professorkonna lootusi iseloomustavad vist kõige paremini kaks Parroti kõnet teemal «Ansicht der Gegenwart und der nächsten Zukunft» («Kaasajast ja lähemast tulevikust»), mis ta pidas 12. detsembril 1812 ja 10. veebruaril 1814 ja mis hiljem koos trüki avaldati. Parrot kõneleb neis rahvahulkade otsustavast tähtsusest võitluses vaenlase vastu, vabariikliku Prantsusmaa edukatest kaitselahingutest, hispaania rahva vastupanust Napoleonile, Saksa vürstide kõhklustest ja kaasaminekust Napoleoniga, vene rahva võidust Aleksandri juhtimisel. Ta loodab, et nüüd saabub lõplik ja üldine rahu, unistab desarmeerimisest ja relvastusele kulutatud summade kasutamisest ühiskonna hüvanguks liberaalse valitsuse juhtimisel. Morgenstern märgib oma päevikus, et need olid suurepärased kõned. Kuid pärast võitu Napoleoni üle pääses võimule reaktsioon. Klinger ja mõned teised avavad Morgensterni silmad märkama uusi meeleolusid Peterburis. Aleksander ei võta Parrotit enam vastu ega vasta ta kirjadele. 1817. a. astub Klinger ülikooli kuraatori ametist tagasi, tema asemele määratakse vagatsev baltlasest kindral — krahv (hiljem vürst) Lieven. Ilus unenägu oli lõppenud.

Murrang ülikoolis algab usuteaduskonnast, kust uus kuraator kõik ratsionalistliku kooli teoloogid pensionile saadab, asendades nad pietistidega. Ka teised teaduskonnad saavad uue kuraatori kätt tunda. Parrot, Klinger, Morgenstern olid töötanud kindlas usus, et humanistlik haridus ja terve mõistus aitavad kaasa inimkonna progressile. Nende ideaaliks polnud kasvatada kitsa eriala spetsialisti, vaid igakülgseid haritud ja humaanset Inimest. Kuid uus aeg esitab uusi nõudeid, üha suuremaks kasvab vajadus spetsialistide järele, pealegi võib üldinimlike probleemidega tegeldes ebasoosingusse sattuda. Seepärast on täheldatav, kuidas üksikute erialade professorid loobuvad (kes varem, kes hiljem) üldinimlike probleemide lahendamisest ja süvenevad üha enam oma erialasse. Kahtlemata võitis ülikooli teaduslik tase, kuid esimeste aastakümnete suur vaimustus, kõikehaarav hoog, suur unistus olla teenäitajaks inimkonna üldisele progressile olid kadunud. Morgenstern jätkab oma õppeülesannete täitmist ja raamatukogu juhatamist ka muutunud olukorras veel vanas vaimus, kuigi ettevaatlikumalt. Oma kõnesid ja «Teemasid» ta enam trüki ei avalda, neid asendavad erialased probleemid, ülikooli annaalid, kirjade publikatsioonid, müntide kirjeldused jne. Pikkamööda hakkas kaotama oma mõtet ka antiikkirjanduse ja elokventsi professor sellisena, nagu Morgenstern seda oli kujundanud. Ta jätkas oma loenguid 1834. aastani, mil pidi end uue ülikooliseaduse kohaselt laskma ümber valida. Morgensterni tagasi ei valitud — tema vastu oli 14 häält (loodus-, arsti- ja usuteaduskonna esindajatelt), poolt 10 häält talle lähedaste humanitaaralade professoreilt. Teda paluti siiski loenguid jätkata, kuni 1836. a. tema õppetool vastavalt uue aja nõuetele reorganiseeriti. Asemele astus ühte eriala põhjalikult tundev spetsialist. Raamatukogu direktori ülesandeid täitis Morgenstern veel 1839. aastani, mil ta ka sellelt kohalt ootamatult vabastati.

Morgenstern jätkas tegelemist talle armsaks saanud küsimustega, tegi endiselt märkmeid loetud raamatuist ja ajakirjadest, avaldas veel ligi 20 artiklit, pidas endiselt kirjavahetust teadlastega kodu- ja välismaal. 1844. a. pühitses ta oma 50 aasta doktorijuubelit, mille puhul ülikool teda õnnitles. Ta esitas külalistele oma autobiograafia, mis hiljem ka trüki avaldati pealkirjaga «Auch ein Vortrag» («Kah üks ettekanne»). Sel puhul valiti ta ka Õpetatud Eesti Seltsi auliikmeks. Seltsi tegevusest võttis ta jõudumööda osa, nagu näitavad kirjakontseptid ÕES-i presidendile Faehlmannile. Järjekordsete valimiste ajal annab ta oma hääle Faehlmannile kui presidendile ja Sachssendahlile kui sekretärile. Võib-olla hakkas ta Faehlmanniga suheldes aimama, kes olid tema humanistlike ideede tõelised edasiviijad Liivimaal, kellele ta oma tegevusega oli pinna ette valmistanud.

Morgenstern pole endast järele jätnud ühtegi kapitaalset teost, ta ise tundis, et kirjamehena polnud ta täitnud talle omal ajal pandud lootusi. Ka ülikooli ja sõp-

rade poolt esitatud viimase ühiskondliku tellimuse jättis ta täitmata: kõik ootasid temalt Klingeri biograafiat, oli ta ju mehe ja selle teoste parim tundja. Kuid samal ajal kirjutas Morgenstern ühest ajakirjast oma päevikusse välja mõtte: «See aeg, milles ta sündis, oli möödunud . . . ja jõud koos temaga. Teda vaadatakse nüüd nagu Egiptuse püramiide, mille suurust imetletakse nende olemust tundmata ja mille keelt enam ei mõisteta.» Võib-olla leidub siin vastus küsimusele, miks Morgenstern ei suutnud kirjutada Klingeri biograafiat — ta kartis, et nii, nagu tema seda tunnetas, poleks see enam mõistmist leidnud.

Tartu ülikooli «tormlevate ja tunglevate» algusaastate viimase esindajana suri Johann Karl Simon Morgenstern 15. septembril 1852. aastal. Tema testament oli koostatud valgustuslikus vaimus. Ta pärandas ülikoolile oma rikkaliku raamatukogu, käsikirjalised materjalid ja kunstikogu. Oma teenri Johann Kilgi kolmele pojale pärandas ta raha õpingute lõpetamiseks ja sünnilinna Magdeburgi vaeste, kuid andekate õpilaste jaoks kaks stipendiumi. Toomemäe veerul paikneva aia, mille kohta ta ütles rahuldusega mõtlevat, et on maapinnale jätnud vähemalt kaks tema poolt kaunistatud kohta — aiad Danzigis (Gdanskis) ja Tartus —, oli ta juba varem ülikoolile kinkinud.

Karl Morgensterni teaduslik biograafia on veel kirjutamata, tema artikleid ja käsikirjalisi materjale alles vähe uuritud. Ometi on tema pärand nagu kultuurkiht, mida arheoloogi labidas vaid põgusalt on puudutanud. See, mis esmakordsel läbi vaatamisel silma torkas, laseb aimata, et esile võib tulla veel paljugi uut ja olulist nii Tartu ülikooli ajaloole kui ka meie kultuuriloole tervikuna.

Kaks retsensiooni alustepanijate loomingu kohta*

«LASEB KÄELE SUUD ANDA»

ui Tallinna Riikliku Konservatooriumi lavakunstikateedri 1968. aasta diplomand Jaan Tooming astus noore lavastajana üle vana «Vanemuise» lävepaku just teatri sajanda sünnipäeva künnisel, siis tekitas see fakt teatriringkonnas uudishimuliku ootuspinge. Polnud ju tema kannul veel vaibunud see poolt- ja vastuväitluste suma, mida põhjustas E. Hermakülaga kahasse lavastatud G. Suitsu luuleõhtu. Huvi oli noormees jõudnud äratada ka seesuguste algupäraselt ning eredalt lahendatud lavakujudega, nagu Satin M. Gorki näidendist «Põhjas» ja Imelik O. Lutsu «Kevadest». Pisut imelik mees näis ta isegi, kui otsustas lavastajana debüteerida kirjandusteaduse ja teatripraktika poolt vaata et peaaegu mahakantud näidendiga «Enne kukke ja koitu» ning mängida seda esialgse nime-märgi all — «Laseb käele suud anda». Pisut imelikuks on kujunenud ka selle näidendi vastuvõtt kriitika poolt. Kordus nagu midagi G. Suitsu õhtu vastuvõtule analoogilist, kus asjalik analüüs ähvardab mattuda pooldamiste ja eitamiste ägedatesse monoloogidesse ning kuluaaripoleemikasse.

Nüüd, mil muljed settida jõudnud, on aeg esitatud argumentide asjalikumaks läbikatsumiseks. Sest kahju oleks, kui ülekohtuste süüdistuste kibedus jääks õiglustunnet mürgitama või lohutuseks jagataks loorbereid nii küllaga, et võib tekkida uimastumise oht.

Kui alustada sellest, mis õiglustunnet riivab ja mida kuidagi põhjendatuks ei saa pidada, siis on need ideoloogilisest aspektist tehtud etteheited. Arvustajad («Rahva Häälel» 7. II 1970, nr. 31 ja «Советская Эстония» 8. III 1970, nr. 56) viskavad ilmselt raske ja vääralt valitud kiviga, kui sõnandavad väita, nagu oleks lavastaja hakkama saanud meie kõigi ühise isa ja ema — rahva — väära ning solvava kujutamise, pealegi veel Kitzbergi moonutades.

Siinjuures on küllap koht meenutada, et just niisamasugused süüdistused, mis täna langesid osaks noorele lavastajale, tabasid veel 10–15 aastat tagasi vanameister A. Kitzbergi ennast.

A. Kitzbergi «Valitud teoste» I köite järelsõnast (Tallinn, 1955, lk. 690) loeme: «Kuid vabadusideed kandev Ants seisab üksi, temale on vastandatud orjameel-seks mannetatud toemeeste rühm. Tuli-Jüri ja temataolised alatud orjahinged ei esinda kuidagi rahvast ja Antsu kokkupõrkel härrastega asuvad viimaste poolele, otsustades niikuinii lootusetult ebavõrdse võitluse. Antsu ja Maie hukkimine on traagiline, ja kuna autor ei näita selle vastukõla massis, siis tugevdab ta vaid üldist lohutamatust. Kujutades nii ülekaalukalt mandunud elementi, on kirjanik andnud ühe külgselt väära ning ebatüüpilise pildi talupoegade maailmast.» (Sõrendus — L. S.)

Viis aastat hiljem korduvad samad seisukohad A. Kitzbergi monograafias ja lühimonograafias: «Peategelaste tragöödia rahvapoolne taust on jõuetu, nende hukkimine on traagiline, ja et autor ei näita selle vastukõla massis, siis tugevdab see vaid üldist lohutamatust. Kujutades ülekaalukalt mandunud elementi, on kir-

* Algus «Loomingus» nr. 7.

janik andnud ühekülgselt väära ning ebatüüpilise pildi talupoegade maailmast. [— — —] Oleks kirjanik näidanud Antsu võitlust nii isikliku õnne eest kui ka rahva vabadusidee kandjana ulatuslikumalt, oleks tema hukkumine omandanud ühiskondliku ohvri varjundi, mis oleks iseenesest sisaldanud hinnatavat optimistlikku osa. Teose finaal on oma masendusega küll ränk süüdistus feodaalkorra vastu, kuid selles puudub kirjanikule tavaline annus optimismi. Ideelisest seisukohast on see näidendile puuduseks, sest kasutamata on jäänud nii õnnestunud sissetoodud protestimoment ajaloolise ülekohtu vastu.» (V. Alttoa, August Kitzberg, Lühimonograafia. Tallinn. 1960, lk. 68. Sõrendus — L. S.)

Nagu selgub, on Kitzberg koos oma noore lavastajaga sattunud kriitikaga konfliktiks erinevate kujutluste tõttu rahvast. Et esimesena, ehk küll aastate eest, oli kriitika süüpingis A. Kitzberg ise, siis tundub, et Kitzbergi mõistmiseks ja meie enda arusaamade laiendamiseks rahvast on vaja pöörduda tagasi selle elulise aine juurde, millest võrsus Kitzbergi pahandusi tekitanud näidend.

Kirjandusajalugu on tõestanud, et süzeelises läbitöötamises on vanameistritele tuge pakkunud austria naiskirjaniku M. v. Ebner-Eschenbachi novell «Laseb käele suud anda» (1886), kuid: «Tegelaste kui ka miljöo kujutamisel on Kitzberg kasutanud kohalikke suulisi pärimusi. Teorahvas, sundijad, nende vahekord mõisnikuga — see kõik on Kitzbergil algupärane. Tal polnud vajagi selle loomiseks mingeid kirjanduslikke eeskujusid, sest mõisas elades oli ta näinud neid tüüpe ja vahekordi lõpmatuseni,» kirjutab V. Alttoa (August Kitzberg, Tallinn, 1960, lk. 481).

Kuigi prototüüpide kasutamisel või kasutamata jätmisel pole tõenäoliselt olulist mõju kirjandusteose kunstilisele kvaliteedile, pakub osalt tõkelaenuliseks kuulutatud teose puhul prototüüpsus siiski erihuvi. Sest kui lugeda kirjaniku memuaarteost «Ühe vana «tuuletallaja» noorpõlve mälestused», tõuseb veendumus, et näidendi süzeelises arenduses on kirjanik küll toetunud M. v. Ebner-Eschenbachi novellile, ent samal ajal maalinud ka äratuntavalt natuuri järgi Karksis ja Pollis vallakirjutaja-ametit pidades nähtud tüüpe ning situatsioone.

Kas pole näiteks Lätimaalt pärit liiderlikus Karl Fabian Chlopitzkys, samuti tema isas äratuntavad mõned jooned Karksi suure majoraatmõisa omaniku krahv Dunteni biograafiast: «...kes vahest küll Karksis sündinud, seal ehk ka kunagi elanud oli, nüüd aga Lätimaal oma teistes mõisates elutses ja ainult aeg ajalt, aastas kord ehk kaks, oma majoraati vaatamas käis. Perekonda ega pärijaid tal ei olnud, aga krahvi koduskäimiste tagajärgedena teati rääkida vähemasti tosinast noortest meestest, kelle soontes arvati voolavat sinist verd. [— — —] Võib olla, et rahvasuu liialdas, aga see oli fakt, et kui krahvi Karksisse oodati, siis mõisaametnikud, kubjad ja aidamehed oma tütreid alati mõisast eemaldasid.» («Ühe vana «tuuletallaja» noorpõlve mälestused» II, Tartu, 1925, lk. 13.)

Samuti tundub hofmeister Kählmann elust endast inspireeritud tüübina — vähemasti on märgatavad tema ühisjooned Kitzbergi-aegse krahv Winkleri väimehe Corneliusega, nagu omal viisil seostub ka motiiv maameeste esinemisest krahvi ees: «Minuaegne Winkler ja tema väimees, väljamaalane, «forstmeister» Cornelius, olid härrased, kes rahvaga päris hästi läbi said, elasid ja elada lasid, võib olla ka et keelepeksmiste ja salakaebtuste eest hoiduda. [— — —] Seesama Cornelius, tema oli eesti keele ikka kuidagi ära õppinud, sest kui kord valla peremehed laulukooriga krahvi teretama tulnud, oli Cornelius peremeeste ninamehe teretuskõne päälle krahvi nimel vastanud ja ütelnud, et — «krahvi herra armastama vega oma sündimise paik, see Karksi», — ta mõtles muidugi «sündimise paika.»» (Sealsamas, lk. 14 ja 15.) Kitzbergi käsitles on Corneliuse vabameelsus

küll leidnud edasiarendamist positiivses suunas — kuni konfliktini oma härras- tega, härrastest aga on saanud tõelised tüüpilised elajad mitte oma sündimise, vaid sündimise paigas.

Näibki, et härraste osas on võimalikuks inspireerijaks olnud Polli mõisa omanik Georg v. Stryk, kes «Oli olnud eluaja vali, aga oma teada õiglane härra. Räägiti küll, et ta vanasti kellegi peremehe, kes oma pojale saksakeelt oli õpetada lask- nud, mõisa kutsuda ja temale «vitsad» lasknud anda, nüüd kui kirikueestseisja kandis ta omal viisil koolide eest hoolt.» Kuigi Georg v. Stryk oli rauk, aga proua Helene Agneta Chlopitzky veel kaunis noor lesk, võis tema ja opman Tie- demanni vahel küll toimuda seesugune dialoog nagu Georg v. Stryki ja tema peksupoisi vahel, kui härra ta tröösti ning kinnitust otsides oma surisängi ette kutsus: «Ei tää, Endrik, kas me kattekesi piassime saama kah taeva?» Täks kin- nitanud: «Mia küll, härrä, mia küll!» Härra õhanud ja ütelnud: «Sa iki pessid neid inimesi väega kõvasti!» — «Mis?» vastanud Täks, «see miu patt ei ole, härrä käskse, mia lei!» (Lk. 16.) — Ent sakslaste rumalusest, eriti haridusevaenulikke- sest (üks isa sai mõisas «vitsad», sest laskis pojale saksa keelt õpetada, «Sakalat» lugevad koolmeistrid vallandati), samuti pimedast klammerdumisest oma õiguste ja eesõiguste külge on «Tuuletallajas» mitmel puhul juttu. Midagi ütleb seegi tilluke fakt, et Kitzberg annab oma pärispro-ale nime Helene Agneta Chlopitzky, s ü n d. Chlopitzky, kes tõepoolest esineb oma päris mõisas nagu suure dünastia valitsejatar. Isegi proua sünnipäeva laseb Kitzberg pidada kirjutest laternatest ilutulestiku all just niisamuti, nagu Karksi kandis pühitseti tsaari kroonimist.

Aga mis puutub pärihärade ja talupoegade vahelkordadesse näidendis, eriti lipitseva orjameelsuse avaldustesse, siis näib Kitzberg selles küll täiesti oma vallasekretäri-ametis omandatud kogemustele toetuvat. Ka k ä e s u u d l e m i s e m o t i i v, mida oleks ju nii ilus tõkelaenuliseks kujutada, on siitsamast pärit. On kurb ja piinlik, aga siiski fakt, et orjuse saastast ei suutnud päris puhtalt läbi ujuda ka need, kes olid vabad inimese kurnamise jälgist süüst. Orjaalandusega kaasnes orjakavalus, väga halba tüüpi konformismi algidu. Selleks oli võrdsest eeldusi nii omanikeks pürgivail talunikel kui ka päris varatuil moonakail. — «Ajas juba eemalt küünarnuki õiele, kui keegi tema jutule läks, suudlesid ka peremehed alati alandlikult tema kuuekäist, kalkuleerides nõnda: see ei maksa midagi, aga härral on hää meel,» kirjutab vana G. v. Stryki kohta Kitzberg.

Sellegi mentaliteedi vastupanujõudu tundis Kitzberg eriti siis, kui ta noore jakobsonlasena asus Polli vallakirjutajaks ja teda kahtlustati ässitamises ning mässumeelsuses nagu ta näidendi peategelast Antsugi. Ants on seatud vabadus- ja valgustusideid omandama ning levitama XVIII sajandi lõppu, Kitzberg ise elas sama situatsiooni üle XIX sajandi lõpul, ent ühteviisi paene oli mõlema rahva- valgustaja tööpõld. Nii paene, et Kitzberg praktilise mehena suuremast program- mist loobus ning ilmselt oma paremad, elus teostamata jäänud unistused Antsu kujus maailma ette saadab. «Ega ma ju ka ei ässitanudki,» meenutab Kitzberg neid kaugeid aegu, «ehk — keda ka pidid ässitama, moonakaid ometi ei maksnud. Need kaapisid, kui suutäie viina said (mõisas oli muidugi ka viinakööök), mõisa- härra ja valitseja pükstele augud sisse.» Ent «ka talunikke ei tohtinud ässitada, neil oli küll kontrahi järele talud ostetud, aga ostuhinna tähtjad täitmata, kõik nad olid mõisale kapitali kui ka protsentide võlgnikud ja mõis võis neid oksjoni alla ajada millal tahtis. Harilikult ei tehtud seda, sest kust pidi mõisnik oma raha eest paremat protsenti saama? Ja taluniku käes oli raha julge, maapinda ju ärähävitada ei saa. Teadagi olid peremehed siis k ö i k m ö i s n i k u k ä e s u u d l e j a d, isegi need, kes olid jõukamad. Täiesti iseseisvaid mehi oli vähe.» («Ühe vana «tuuletallaja» noorpõlve mälestused» II, lk. 18 ja 19. Sõrendus — L. S.)

Tundub nii, et viimastes mõttearendustes on Kitzberg küll tunduvalt suuremal määral materialist kui need, kes teda «Tuuletallaja»-raamatu põhjal idealismi ja

idüllili kaldumises süüdistavad. Ja Kitzberg olekski nagu mässitud kriitilise mõtte vasturääkivuste nõiaringi. Näeb ta elu helgetes värvides, süüdistame teda idüllitsemises, vaatab ta ausalt ja lähedalt otsa elu varjukülgedele, heidetakse talle ette elutõest taganemist, väära ja ebatüüpilise pildi andmist.

Ja oneti see nn. idülliline ja kohati isegi julmalt aus realist Kitzberg täiendavad teineteist nii keerulise ning komplitseeritud portree valguse ja varjude mängus, nagu seda on rahvas — rahvas, keda kirjanik armastas nii väga, et ei saanud talle tõtt ütlemata jätta ka siis, kui tõde oli kibedast kibedam.

Et pilt lähteainest oleks täielikum, pöörakem siinkohal veel mõne lõigugi varal tähelepanu tolele helgele ning idüllilisele poolele, mida Kitzberg rahva hingeelu jälgides on imetlenud ja oma loomingus küll dokumentaalsust taotlevates memuaarides, küll ilukirjanduslikus ümbertöötluses talletanud.

«Aga terved enamasti ja lustilised olid inimesed kõik,» lausub Kitzberg samast orirahvast. «Igamees elas päevast päeva, muret ei olnud, mis tund mööda, oli mööda. Rendi, kapitali ja protsendi maksu ei olnud, aidalõhkujaid ja hobusevargaid ka mitte, ja et keegi päris nälga ei surnud, selle eest muretses juba mõis, orjahingekesed olid ju tema vara. Löpsid peremehel mõisast antud künnihärjad ära, said kuidagi otsa, anti küll nahatäis, aga ka uued härjad asemele...

Aga tuli õnnis õitsi ajake, kallis laupäeva õhtukene, mindi terve küla ja valla noorus: saunas käidud, poistel valged hammed, kaitsad, tüdrukutel valged rüüd seljas, üheskoos õitsile. Tüdrukud kandsid lehiseid kokku, poisid tegid tuld. Siis lauldi, mängiti ja tanttsiti, sikusarv rökkas ja torupill põrises läbi terve suvise öö. Mis nüüd unest.» («Ühe vana «tuuletallaja» noorpõlve mälestused» I, Tartu, 1924, lk. 16 ja 17.)

Siin kirjeldatud vaimsust tajume nii «Libahundis» kui ka vaadeldavas näidendis, kuna lõpnu künnihärgade motiiv kajastub otseselt Vaida Jaani biograafias.

Kui kirjanik oma näidendis nn. kauni ja imetusväärse kõrval ka mõned piinlikud ja valusad motiivid rahva elust on kunstilisse täisvalgusesse tõstnud ning need seal meie meeldivat rahvuslikku iseteadvust riivavad, siis tundub küll, et osutame nii iseendale kui ka kunstile karuteene neid ebatüüpiliseks või elutõe võltsinguks kuulutades. Kas ei peaks olema nii, et võlts kiitus on meie eneseväärrikusele solvavam kui kibe tõde? Sest on alandust, mille eesmärgiks on ülendada kas või alandamise hinnaga, kui muu enam ei aita. Kitzbergi näidendi ümbertöötlus valmis poliitiliselt ärevatel aegadel, Esimese maailmasõja ja saksa okupatsiooni aastatel, mil nii kohalik sakslus kui ka saksa imperialism taas markantselt paljastasid oma palet. Aga näidendi sünnidaatumi kohal on ka Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni kuma, teos lõi tugevasti õiglusetuse ja häbi sajanid kasvanud orjakühmu pihta, näidates ühtaegu, kui petlik on saksa arm. Seejuures on iseloomulik, et sõna «saks» kasutatakse mõisniku tähenduses nagu rahva keelepruugiski. Kahtlemata on Kitzberg omas ajas ja ruumis täitnud hästi eeskätt sotsiaalpoliitilise rolli.

Mis puutub näidendi kunstilisse õnnestumisse, siis pole ei dramaturgid-lavastajad ega Kitzberg ise näidendist täit rahuldust tundnud. Säilinud kirjamustandist K. Menningule loeme: «Tükki ümber teha, uue raami sisse valada, ma enam ei saa, lappida tahaks, kui see midagi aitaks. Ennem asun uue aine kallale. Tüki võin ma laua alla visata, kui Teie seda paremaks arvate ja lappimiseks nõu ei tea. See ei oleks mulle väga valus. Nagu mulle ka see suurt valu ei teeks, kui ma ta ilma lasen ja leitakse, et ma temaga allapoole olen läinud.» (KM KO, M 6:1, l. 7.)

Tuleb imestada noore lavastaja enesekindlust selle pea alati teatrilavadel läbi-kukkunud näidendi kallale asuda. Seejuures pole näidendi juures paljuks pandud ei lappimist ega mõningate stseenide ümberpaigutamist. Lavastaja näib olevat kriitiliselt läbi töötanud kogu meie värskema kitzbergoloogia ning kirjaniku enda selgitused, sõelnud seal enda jaoks ratsionaalse tuuma ning asunud seal,

kus vaja, vastasrinda eelkõnelejate, varemtegitajate ja kohati kirjaniku endaga. Selline loov lähenemine on eriti õigustatud näidendi puhul, mida ka kirjanik ise kunstiliselt lõpetatuks ei lugenud.

Avatakt — lavapimedusest tasapisi vaataja pilgu ette kerkiv tõrvikuhooldja kuju, fooniks rasked rippuvad ahelad — paneb näidendi paika nii filosoofilises kui ka Kitzbergi loomingu ideoloogilises kontekstis, sest on ju «Enne kukke ja koitu» nagu temaatiline järg Kitzbergi kõige kunstiküpsemale draamale «Libahunt».

Need kaks näidendit kujutavad nagu kahte erinevat etappi inimese võitluses mitte niivõrd sotsiaalse kui vaimse orjuse kütkest vabanemise eest. Peategelased on sugulashinged, kes uute, keskkonnast ette ning üle haaravate eluideaalide nimel välja astuvad ja traagiliselt hukuvad. Nagu nad ise kujutavad erinevaid arenguastmeid, nõnda mängivad nende tragöödiadki varjundi võrra erinevas keskkonnas.

«Libahundi» Tiina on läbi orjaaaja toonud oma selja sirgena. Ta otsis õnne oma elureeglite kohaselt, ent hukkus nagu taim, kes on sattunud tema jaoks sobimatusse mulda. See oli vaimsel relvastamata tütarlaps, kelle ainsaks toeks romantiliselt uhke teadmine kuulumisest vanasse vabade inimeste tõugu. Ants on orjalaps, keda seob oma kaasmaalastega siiras meie-tunne, aga hofmeisteri kaudu on temani jõudnud ka valgustusfilosoofia teesid inimese õigusest vabadusele, võrd- susele, õigusele võidelda oma õiguste eest. Tiina trotsib teisitimõtlejaid enese- kaitseks ja eneseõigustuseks. Ants astub oma töökspidamise eest võitlusse. Näi- dendid ideelised raskuspunktid ongi konfliktides, mis valgustuslike ideedega mehel tekivad mõisavanematega ühelt ja kaasmaalastega teiselt poolt. Kui Jaan Kärner kirjutas Suure Isamaasõja päevadel: «Meie jõud on me rõõmus ja raske/lahti- saamine sulaseteest», siis Kitzbergil on rõhk r a s k e peal. Peamised karid, mis rahva vaimse ja sotsiaalse vabanemise teel seisavad, on — nagu näidend, eriti aga lavastus veenvalt tõestavad — äraostmine ja vägivald ülevalt, inertne vastuseis, argus ja konformism alamalt poolt.

Stseenid, kus kaks ideoloogiat kokku põrkavad, on lavastuses suure ideelise koormusega. Tunnustust pälvib tõsiasi, et just sel kombel on lavastaja näidendi seni peaaegu läbikukkunud stseenidest teatriõhtu naelad kujundanud.

Meenutagem Kitzbergi kunagisi kurtmisi: «Tema 2-ne vaatus pidi olema trikk, üllatus: vanad orjaaegsed teomehed kõnelevad peaaegu aina vanades mõistusõna- des; terve Hupeli ja Viedemanni vanasõnade kogu olin seks läbi uurinud. Aga «mis (enese teada) väga hästi tehtud, see siiski hukka läheb,» see 2-ne vaatus kukub näitelaval alati haledasti läbi. Kust võtta näitlejaid, kes selle triki läbi vii- vad, iga sõna õieti rõhutavad, mõjule aitavad!» («Näitekirjaniku suurpäev». «Õitsituled» III, 1924, lk. 10.)

Nüüd on tööpoolest leitud need näitlejad, kes ei aita sõna mõjule mitte õigete rõhkudega, vaid vanasõnalise ideoloogia rahvapärase tuuma tunnetamise kaudu. Kui rahvatark Vana-Juhan (L. Eelmäe) avab oma teadjasuu, on ta silmad kava- lad, targad, ütlemismõnus säravad. Ta tunneb oma selja taga sajanditest pühit- setud elutarkust, mille järgi toimides on toekas keha piskuga leppimise, aland- likkuse, vaikimise, mõõduka omakasu ja suutäie viinasõõmu saatel läbi sajandite toodud. Kui aga Ants lõpuks kannatuse kaotab ja siiras vennaarmus meeste poole pöördub: «Vennad, kas te olete korra selle üle järele mõtelnud, mispärast me o l e m e niisugused, nagu me oleme?» (lause kordamisega sellele erilist rõhku asetades) ning kui siis selle järel kostavad üleskutsed loobuda surnud, mõtteta elu elamisest, et mõista osaksaanud ülekohtu suurus, läheneb meestesumm oma hoiatava ja nii mõtet kui ka tegu pärssiva elutarkusega: «Pea suu kinni, seisab selg terve.» «Libahundi» puhul («Looming» 1969, nr. 5) on mõndajagu analüüsi- tud tolle mitte ainult humanistlikust, vaid igasugusest haridusest ilmajäänud hulkade üksnes enesesäilitamisele pürgiva ideoloogia olemust, mis väljendub

vanasõnades. Olgu siinkohal meenutatud üksnes M. Gorki romaanist «Ema» pärit tabavat väljendust, mis Antsu ja teomeeste mõtteduelli puhul tahtmata meenub: «Vanasõnadega mõtleb kõht, tema põimib neist hingele päitsed pähe, et oleks parem teda valitseda.» (M. Gorki, Ema, Tallinn, 1968, lk. 97.) Stseeni puhul hakkad aimama, et see, mida meie nimetame väikekodanlikuks mentaliteediks, on arvatavasti vanem kui väikekodanlus ajaloolise kategooriana. Sest väikekodanlus on ikkagi visa kohanemine, rahuldumine olemasolevaga ja rahulolek isendadaga, mis igasugusele üleskutsesele nihkuda välja oma sissemagatud asemelohust vastab sõjaka vastupanuga: «Ärge segage meid elamast harjumuste kohaselt.» Halvemal juhul on selle tulemuseks negatiivne kollektivism, agressiivne vaenulikkus endast targema ja parema vastu. Suurte, üldinimlike mõõtmeteni küündivate seaduspärasuste teravas, rõhutatud väljamaalimises tahakski näha selle lavastuse tarkust ja tugevust. Nii tõuseb negatiivse kollektiivsuse unustamatuks pildiks vägivaldse viinajoomise stseen — terav süüdistus mitte üksi füüsilise vägivalla, vaid igasuguse vägivalla vastu, millega lõmastatakse vaba isiksuse paremat tahet. Ja samal ajal on see kõige kompromissitum karskuse propaganda, mis meie lavalt on kõlanud — viimaks ometi, otsekui humanistlik vastukaja meie üleliidulisele rekordile viina läbimüügi kõrgeima % puhul ühe inimese kohta! Samasuguseks, ehkki kunstiliselt mitte vaieldamatult õnnestunud stseeniks tahaks lugeda taas äärmuseni teravdatud pilti, kus rahvavalgustaja haarab tähelepanu köitmiseks vasara, et omaenda roopais raskelt liikuvatesse kolpadesse lausa raiuda mõte inimese õigusest ja kohusest võidelda oma õiguste eest. Kunstis on vist küll nii, et erinevate elukogemustega väetatud pinnasest võrsub erinevaid järeldusi. Võib-olla kostab siit tõepoolest noore vaataja jaoks mõte: «Oh neid puupäid küll!» Kes aga on elus tunda saanud küll õpetamise, küll omandamise vaevu, sellele kõlab see tükki teisiti — kõlab näitena kohutavalt vaevalisest ja raskest teest, mida mööda toimub inimvaimu rebimine arenguspiraali mööda tipu poole üles! Kui sageli piirdubki kõik ainult omandatava kordamise või ülesütlemisega. Nõuaksime rohkem, nõuaksime täit omastamist või isegi loovat edasiandmist, missuguseks küll siis kujuneks lõpetajate protsent keskkoolis või ülikoolideski! Ent ärgem haarakemgi nii kaugele ja kõrgele. Mäidagi kaineistavat peaks inimloomuse kohta ütleva ehk seegi fakt, et veel täna omandavad toonaste teoorjade lapsed-lapselapsed haridust küll sundusliku alghariduse, küll peatselt sundusliku keskhariduse korras. «Nagu meil seminarides..., nagu meil eile õhtul» — on küllap seepärast võidud kuulda kõige värskemasse kaasaega välja nii laval mängitud jooma- kui ka õpetusejagamise stseenide järel. Ning säärased pealtnäha primitiivsed ja utilitaarseinagi näivad järeldused kiidavad etendust veel paremini kui kõrge õpetatuse kateedrist jagatud hinnangud.

Mis puutub rahva karakteristikasse, siis on see mõningaid kriitikuid häirinud dramaturgilise teksti, teisi lavastuse puhul. Tegelikult on see Kitzbergi näidendiga võrreldes laval palju positiivsemat edasiarendamist leidnud.

Rahva karakteristika seisukohalt juhatab lavastuse vaimuse sisse etendust alustav ja lõpetav meloodia. Selles on eesti rahvalaulu põlist nukrust, isegi ängistust, aga samuti jõudu ja igirahutust. Sellise meeleolu võib sünnitada mere rahu mäha, eriti kui seda kuulata läbi pimeduse. Selles tunded elu ja olemise raudseid ahelaid, kuid ka tugevate lihaste vastupanujõudu. Aeglase ja tõsise mõtte kaalutlevat ning arupidavat rütmi. Kui mitte just sinisiniste, siis vähemalt hallikirja igatsuslindude tiivasulgede kahinat. Meloodia tundub igatahes kaugelt rikkam kui tekst, millele ta on kohandatud.

Muusika lisamist õigustab tema algne olemasolu näidendis, sest on ju Kitzberg rahva hinge päikesepoole, tema loova vaimu välja joonistanud eeskätt rahvalaulude ja rahvamängude varal. Kitzbergist meie päevini on eesti folkloristika väga pika sammu edasi astunud. Täna tegijal on valida tohutult suuremaist kogu-

dest, kus tema käsutuses on nii lihtsad teksti üleskirjutused kui ka helisalvestused magnetofonilintidel ja fonograafirullidel. Ja nii rahvaehtselt, kõigest stiliseerivaist iluüldustest vabastatuna on meie rahvalaul vaevalt varem näitelavalt kõlanud. Puhuti on lipplappimine folkloorse ainega nii orgaaniline, et jääb mulje, nagu oleks tegemist poolele teele jäänud kunstilise mõtte realiseerimisega. «Nagu uut julgust annab! Kas või karutükke tee kohe!» hüüab Tuli-Jüri pärast seda, kui on pudelist rüübanud. Kitzbergil jääb kõik sinnapaika, Toomingal aga läheb sedamaid lahti väike lavastus lavastuses, ülipopulaarse rahvalaulu «Oleks see minu olemine» instseneering, mis folkloristide O. Kõiva ja Ü. Tedre ühist kinnitust mööda (arutlus Teatriühingus 4. III 1970) mõjub ülimalt rahvaehtsana. On vaid ajalooline paratamatus, et see uljas löömalust, protestituhin ja võitlusvaim ei leidnud endale pudelist paremat voolusängi. Aga selgi kombel on ometi heidetud avardatud pilk sellesse jõureservi, mida kujutab endast rahvas.

Mis aga puutub viina ajaloolisse funktsiooni, siis on see meie maal küllap õige mitmeharuline. Lodevate ja majanduslikult perspektiivita vegeteerivate mõisnike seas oli ehk rohkem neidki, kes viinaköökkides nägid kõige kiiremat kasumi lõikamise abinõu. A. Kitzberg rõhutab aga viinapruukimise ideoloogilist külge. Paruniproua võtab poisi mõisa, sest see ei joo. Parema tohib see poiss olla, targem aga mitte. Hariduses, kirjatarkuses, mõistuses näeb proua täiesti õigesti neid relvi, mis varem või hiljem pööratakse temasuguste vastu. Viinast uimastatud peaga aga kardetavaks saavale eneseteadvusele ei tõusta. Samal ajal on viin ahvatlev uimastusvahend, orja rõõm. Ja nii võidakse kurja tehes tõusta otsekui heategija aupaistesse. Viin saab äraostmise, lipitsemise ja väljapressimise vahendiks. Ja seda loomakarjana joomanõu juurde trügivat ning lipitsevat hulka näidatakse meile õela groteskiga, nagu kogu vaimset ja füüsilist jõudu väljapanevat trügmist märjukese ümber omavaheliselgi viinajagamisel. Kes sõandaks väita, et grotesk pole asjaosaliste poolt ausalt ära teenitud.

Viinatilga eest on säärased nagu Tuli-Jüri valmis reetma ja võlla saatma parima endasuguste hulgast. Kogu tragöödia raskuspunkti ei kujundagi niivõrd feodaal-aadli julm kättemaks kuivõrd fakt, et saksa armu ärapälgav ja külasse tagasihkav peategelane jääb üksi. Omade hulgas leidub pealekaebajaid, jälitajaid, surnukspeksjaid, kui saksa arm vihaks muutub. A. Kitzberg lõpetab lavastuse tööpoolest troostitult. Võib-olla nappisid kirjanikul optimismivarud. Ei anna ju selle näidendi orjusele kohanenud ja seda kavalalt oma madalate eesmärkide rahuldamiseks kasutavad orjahinged ennast võrrelda isegi julmast terrorist ärahirmutatud Tammaru inimestega, kes on küll alandlikud ja arad, kuid kelle allaheitlikkusegi varjus tajud vähemalt kannatusi, sisemist leppimatust, traagikat ja väärikustki.

Noor lavastaja on autorist optimistlikum. Nii nagu «Libahundi» Tiina ei surnud asjata, kui läitis esialgse argliku tõetunnetuse ja süütunde sädeme nendes, kes olid ta tragöödia asjaosalised, nii kordab ka siin lavastuse viimane pilt otsekui igipõlist mõtet vereohvrite vajalikkusest, millega lunastatakse tõde. See ei kujune kogunisti mitte kaugeks eeltaktiks haaravale melodiale «Täis piirita ohvrimeelt leegitsev rind». Lavastus ekspluateerib õige mitmekihilisi sotsiaalseid kogemusi. Siin kõnnivad kõrvu timukate variserlik lein, tõrvik ja pärg. Härraste kannul kostab vana opmani nutulörin, aga kuuleme ka otsekui ärritatud loomade hammaste kriginat ja vihast urinat. On ka järelemõtlikuks muutunud rahva tõsine lein, mida annab edasi ängistav, aga ometi mingist varjatud jõust kõnelev meloodia valge mälestuspalaka juures. Ent hardushehk ei saa kaua kesta. Selle katkestab opmani võigas naer. Robustne mees virutab kirve valgesse riidesse ja kihutab irvitades minema viimasegi leinaja. On see vana pessimismi vein uues astjas? Vist mitte. Suur sotsiaalne situatsioon on pikalt-laialt lahti analüüsitud. Võta kätte ja tee järeldus! Ja see ei tarvitse sugugi olla pessimistlik. Sest on juba nii, et see

lootuse lill, mis võrsub pessimismiga viimse piirini läbiimbunud mullast, on külma- ja katsumuskindlam kui mistahes naiivse ülioptimismi hele öis.

Üldse tundub nõnda, et lavastaja seisab väga kindlalt ja mehiselt Kitzbergi kõrval ühisel ideoloogilisel rindejoonel, aga esteetilises värvivalikus, tonaalsuses ja rütmikas on lavastaja dramaturgist reipam, askeetlikum, maskuliinsem, kaas-aegsem. Küllalt paljutähenduslik sellelt seisukohalt on näidendi avaakord — peategelase ettevalmistumine suurele prouale lõikuspeol peetavaks tervituskõneks. See pole lihtne sõlmitus üheks tegevusliiniks, vaid ühtlasi oma nn. ilustatult ilusa kunstiga sõjajalale asunu esteetikaproklamatsioon. Eitamine toimub selgete, teravdatud mõtteliinide ja konfliktide kasuks. Selle esteetika nimel on lava puhastatud kõigest, mis tähendaks ilutsevat vaatamängulisust. Suure proua sünnipäeva-peol ei näe me laternaid. Puudub tema väike poeg — too lavalise sentimentaal-suse igipõline objekt. Kõnelus pojaga omandab psühholoogiliselt tükki usutavama sisemonoloogi tähenduse. Laval mõtiskleb endamisi nukker, väga üksildane naine, sukis jalad koduselt istmiku all. See on hirmuvalitsejate kaastunnet mitteäratav üksildus, hirmuvalitsejate, kes küünte ja hammastega hoiavad kinni oma ees-õigustest ning rahva õigustatud rahulolematusele oskavad ja võivad vastata ainult hüüatusega kõva käe järele.

Mõisaproua (Raine Loo) on laval antud väga nappide vahenditega, välise valit-sejaliku elegantsigagi (välja arvatud koht, kus solvatud ürgtundmused veavad alt, väljapeetud tooni reetes). Sellisena võib ta šokeerida meid, kes me kuju lahen-dust ootame kriitilise realismi kirjandusest tuttavaks saanud mõisaprouade tüüp-projekti järgi. Ent just sellisena on mõisaproua hästi kitzberglik. Kirjanik, kes vallaametis võis mõisnikke tundma õppida ka kõõgipoolsest küljest, on pidanud vajalikuks selgitada, et näidend katsub «kujutada meie rahva, selle rahva psühet, kes melle omad rahvalaulud, muinasjutud ja vanasõnad on pärida jätnud, mis-suguseks see psühe oli muutunud orjapõlve mõjul... kuidas rahvas veel sugugi rumal ja koeraalandlik ei ole, vaid ainult taltsaks on tehtud ja kuidas herrased sugugi toored ja halastamatad ei ole, vaid selles oma õigust näevad, rahvaga nõnda ümber käia, kui-das nad seda teevad. Katsutakse... kujutada ka selleaegse herrasraha psühet.» («Postimees», Hommiku-väljaanne, 1920, nr. 5, lk. 3. Sõrendus — L. S.)

Muidugi see enesestmõistetavuseni harjumuspäraseks saanud eesõigustatus, mis ei vali vahendeid oma seisundi säilitamiseks, ongi see kõige hirmsam. Kitzbergigi selgitust tuleks vist nii mõista, et toorus ja halastamatus puuduvad välises käitu-mises (milleks ise piitsa tõsta, kui palgalised peksjad on olemas!), kuid näib, et mingi sisemise julmuse hetkeline välgatus võiks selle väliselt kauni naise sotsiaal-set olemust veelgi reljeefsemalt avada.

Kui kõnelda lavastuse kunstilisest teostusest, siis ei saa mööda minna ka mõnin-gatest küsitavustest, teisitimõtlemistest ja rahulolematusestki.

Esiteks märkused, mis puudutavad näidendi ideoloogilisi rõhuasetusi. Näiteks tekib nende ridade kirjutajal kahtlus, kas on otstarbekas mitme tegelaskuju koondamine ühe näitleja kätte. Kõige rohkem häirib Karl Fabian Chlopitzky ja hofmeister Kählmanni esitamine ühe näitleja poolt. Tekib kujutlus, nagu näeks lavastaja nende kahe tegelase vahel mingit ideoloogilist ühendavat silda või arengujoont. Tundub, et eriti Kählmannile on sellega liiga tehtud, üldse on teda ehk ülearu karikatuursesse valgusesse asetatud. Tõsi ta ju on, et selles meeletus, meeletus maailmas on valgustajate ja humanistide saatus alati pisut donkihhoteliik olnud. Sõjaotstarbeline aatomikiirgus on humanismikultuuride viljelemise jaoks muidugi rõõmne atmosfäär. Aga kui nõrguke humanismi hääli masina-müra ja viharöögatuste maailmas ka oleks, ikkagi on ta tõeline hüüdjä hääli, arvestatav jõud, mis võiks haljaid aedu päästa kõrbeks muutumise eest ning anda

elule arenguperspektiivi. Just sellepärast teebki kunstis pead tõstev skepsis ideemeeste suhtes pisut nukraks.

See väljendub ka Antsu puhul. Ei taha raasugi maha kaubelda mõningast nõrkusest, hirmutatusest, mis selle tegelasega kaasas käib. Teatud degenerantlikkus, mis seda kuju samuti iseloomustab, asetab sama humanismi-idee pisut liigagi perspektiivitusse valgusse. Et «Metspardi» puhul tõusis seesama probleem, siis tuleb selles näha küll ajamärki, mis kohustab meid sootu selgepäiselt isendale aru andma humanistlike ideede osast inimese inimeseks saamise protsessis.

Analoogiliselt tõuseb ka kahtlus, kas on otstarbekas Antsu ema Made ja Maie ema Mangu Eltsu rollide usaldamine ühe ning sama näitleja (Herta Elviste) kätte. Laval on neid raske lahku vedada, lahkuvedamine kavalehe jõul on suur küsitavus, millest omakorda tõusevad psühholoogilised küsitavused, kuna vaataja võtab kuju tahes-tahtmata vastu ühe isikuna — Antsu emana. Siit tulenebki ebakõla, omaette suurepäraselt väljatöötatud üksiktseenid lagunevad käest. Näiteks on lausa uskumatu, et Maie kurb saatus lööb naise hinge lahti kirglikumateks sajastusteks kui oma lihase poja surm lavastuse lõpul.

Ka mõnede stseenide ümberpaigutamine on põhjustanud ebakõla. Stseeniks, millega on raske kaasa minna, on Maie hüsteerilised nutukrambid kohe selle järel, kui selgub, et tema sirp on katki. See on pisut ebaeestilik või ebapõhjamaine reageerimine, mille kõrval Kitzbergi lahendus tundub psühholoogiliselt läbimõeldum (Maie puhkeb nutma alles Antsu seltsis, kui see on pihtinud oma rasket meeoleolu ja kõnelnud takistustest, mida mõisasse võtmine on veeretanud abielluda soovijate teele). Pisut kahju on ka, et neidude rühmale ei anta võimalust kaastunde avaldamiseks, selle asemel kõlab fataalsust sugereeriv «külmkäpa»-motiiv. Tugevamaid psühholoogilisi sildu annaks ehitada ka massistseenides. Näiteks mõjub ootamatult üleminek Antsu kõneluse juurest — ta räägib anastatud maast, mis sünnitab laval ja saalis alati hauavaikuse — kõnele vasaralöökidete saatel. Ometi on loogiline sild olemas: muutub kõnelus abstraktseks, lakkab seesuguse auditoriumi tähelepanu. Ent sellest momendist oleks just nagu mööda vaadatud.

Kõnelema peaks ka lavastuse tehnilisest ebaühtlusest. Tõsi, uus mees pandi «Vanemuises» raskele proovile. Ise ta valis näidendi, mille puhul läbikukkumine võinuks olla sama tõenäoline kui edukas toimetulek. Teostajate hulgas aga enamus professionaalse ettevalmistusega stuudiolased. Näib, et tänu noore lavastaja enda väga heale ettevalmistusele on ta suutnud siiski trupiga lausa imet teha. Nii dünaamilist lavastust ei mäletagi «Vanemuise» laval näinud olevat, ei ka nii nooruslikult nakatavat mängulusti. Ent puudused jäävad siiski puudusteks ja need kuuluvad eeskätt tehnilise ettevalmistuse valdkonda. Naturaalset higi ja tolmu on pisut liiga palju, ja see ei mõju mitte sugugi esteetiliselt isegi ilutseva esteetikaga vastuollu sattunud kunstikäsituse juures. Üksikute rollide täitmisel jätab veel soovida stiiliühtsus lavastuse kui terviku seisukohalt. Võib kõnelda maitsevääratustest, mõnede võtete üleekspluateerimisest. Suur küsitavus allakirjutanu jaoks on Lembit Antoni opman. Kuigi näitleja otsekuu täht-tähelt jälgiks A. Kitzbergi enda repliike higipühkimise ja ähkimise kohta, puudub mängus sise mine enesedistsipliin, puhas vormitunne, mistõttu osale tikub külge halva isetegevuse mekk.

Piinlikumaid stseene kogu lavastuses on opmani estraad suure proua ees. See tahab küll olla rahva huvid reetnud ning selle maailma vägevate ees pugemisele pühendatud kunsti paroodia, kuid tehnilise teostuse küündimatuse tõttu kujuneb tegija paroodiaks. Mõned stseenid oleksid veel nagu harjutussaali etüüdid tase mel (talupoegade mäss).

Järeldusi tegema peaks kutsuma tõsiasia, et kõik pianissimod on suurepäraselt kuuldavad, forte de taipamiseks ei aita teinekord kõrva äärmisestki pingutamisest. Psühholoogilised vaieldavused sunnivad peale mõtte, et kirjanduse õpetamine

Konservatooriumis peaks vist küll üldkursuse raames sisaldama mõned erinevatesse kunstisuundadesse kuuluvate teoste väga konkreetseid analüüsid. Võib-olla vajaks praktilise režiini studiumi niihästi tulevane näitleja kui ka näitejuht, et nende koostöö võiks olla sujuv ja viljakas.

Mis aga puutub etenduse vormisse kõige avaramas tähenduses, siis tahaks eksperimendi ometi hinnaalanduseta heaks kiita. Ei, see esimene vasikas ei ole suutumaks läinud aia taha. Tundub koguni, et grotesk on ehk ainuke vorm, milles tänapäeva vaatajale saab serveerida küllalt skemaatiliselt töödeldud didaktilist näidendit. Selles groteskis peitub tugev annus optimismi, sest et ainult naer laseb meil tõusta väärnähtustest kõrgemale. Ainult et mäng omaenese reeglite kohaselt ei ole veel laitmatult puhas.

Just sellel etendusel mõtlesin, kui palju «Laseb käele suud anda» trupil tuleks veel tööd teha, et tõusta näiteks «Metspardis» nähtud professionaalsuse tasemele. Ja kui see tõus sinna kord on toimunud, kes teab, mis suunas siis edasi võiks kujuneda eksperimenteerimise tee! Aga kindlasti pole ka «Metspart» selline arengusadam, millest enam edasi sõita ei saa.

Mis aga puutub üldse eksperimenteerimisse kunstis, siis ei peaks see olema mitte ainult lubatud, vaid koguni areneva ja edasipürgiva kunsti kohustus.

Alustasime mõttearendust sellest, et teater on uue, sügavama ja täpsema interpretatsiooni andmise seisukohalt soodsamas olukorras kui kriitik kirjutuslaua taga. Ent au anda tuleb ka sellele tõeale, et mõnes suhtes on teatris eksperimenteerida raskem kui mistahes teises kunstis. Sest lootusetu on ju lootuda situatsiooni, milles kõik uued laadid, mis siia ilma sünnivad, meeldiksid võrdsele kõigile, või et nalga uuduse ja vahelduse järele, mis kunsti palet sisemise stiimulina muudab, oleks antud võrdne annus igaihele meist. Tuleb arvestada, et on kunstnikke, kes maalides, musitseerides, sõnakunsti viljeldes on võimelised ühele ja samale laadile truuks jääma terveks eluajaks. Ja nende laadi jaoks on eluagne ja pikemagi eaga austajaskond garanteeritud. Teistele on aga lakkamatu areng ja teisenemine sisemiseks sunduseks, eluvajaduseks. Teatrietendusele tulevad nii ühed kui teised. Teater avab sisseastumiseks oma ukseid kõigile, viisakatele inimestele väljumiseks ainult vaatuste lõpul. Nii ei saa etenduse vaatamist iga silmapilk katkestada nagu raamatu lugemist, televiisori vaatamist või raadio kuulamist. Ja küllap vist sellepärast pahandused laadide ja suundade pärast löövadki kõige suurema kirega lõk-kele just teatris. Kuid kellele on tarvis rüvetatud rüüd või solvatud nägu? See pärast tuleks vististi küll igaihel, kelle rinnas «tundelained tumedad» ähvardavad mässama tõusta, endale aru anda, et uus sõna esteetikas erineb printsiipiaalselt uuest sõnast poliitikas, seadusandluses, tootmist korraldavais otsustes jne. jne. Uus sõna esteetikas (on mõeldud eeskätt uusi väljendusvahendeid, uut stiili) peaks olema täiesti vaba Vana Testamendi jumalate võimust ja vägivaltatungidest. Uuel peaks olema õigus suveräänsusele, aga ka kohustus olla tolerantne. Ta ei kohusta kedagi oma eeskujuga järgima, aga võib oma eeskujuga ahvatleda isegi siis, kui tal seesugust pretensiooni hoopiski pole. Ning kriitikul on moraalne õigus nii selle kui teise suuna pioneeri või viimase mohikaanlase pea loorberi või okaskrooniga pärgamiseks. Ainult ristilöömise uusi müüte me oma ratsionaalsel ja vähemalt kirjatähe järgi humanistlikul sajandil vist küll enam ei vaja. Neid mitte. Neist põhimõtetest lähtudes on ka eelnev arutlus siia maailma sündinud. Olgu veel kord rõhutatud, et neis mõlgutustes pole pretensiooni ei lõppkokkuvõttele, ei viimase instantsi tõeale, ei millelegi peale tagasihoidliku isikliku arvamus avaldamise.

Märts 1970

Ma tean mitut inimest

a tean mitut inimest, kes oleksid võinud mu sõpradeks saada. Kui nad aga nendeks ei saanud, siis põhjustas seda üks ja seesama tegur — nad polnud endas veel selgusele jõudnud nagu minagi. Me hoidusime vastastikku eemale, et teineteisele oma avameelsusega mitte valu teha.

* * *

Ka kõige loomulikuma juurde jõutakse tihti keerulisi teid pidi. Aga ma kadestan neid inimesi, kes jõuavad temani loomulikul teel: nad ei ole rikutud ja ka nende elu on võltsimatult loomulik.

* * *

Elutarkus ja tarkus elada ei ole üks mõiste. Ja ka tegelikkuses ei sobi nad kokku.

* * *

Tark inimene on see, kes mõistab suuri tundeid ja teab head inimeses; see, kes tunneb kõike halba inimeses, tema nõrkusi ja madalust, pole tark, ta on pigem õnnetu.

* * *

Me ei taha, et meid läbi nähtaks, aga ometi soovime nii väga, et meid mõistetakse.

* * *

Ma ei saa aru, mida see tähendab: samal ajal, kui üks inimene armastab mind ja leiab minus kõik hea olevat, vihkab teine mind lausa põledes. Nii ei saagi ma eales teada, kes ma tõeliselt olen — hea või halb. Aga ma mõistan: ma olen kõige parem siis, kui mind ei saa vihata sellepärast, et mind mitte armastada oleks patt.

* * *

Ei ole rõõmusid, mida ei saaks jagada kellegagi, küll on aga muresid, millest kellelegi rääkida ei saa. Rõõmu suurust mõistab igaüks, mure suurust harva keegi. See näitab, et rõõmuks on inimene alati ette valmistatud, mureks aga mitte kunagi.

* * *

Ma kahtlen, kas on inimeses üldse midagi niisugust, mis poleks inimlik. Aga inimlikuks loetakse seda, mis on enamikule omane.

* * *

Vaata, kuidas jookseb mööda mõne inimese elu. See on nagu tunnetamatu tuulehoog, mis ei suuda tolmuugi maast tõsta. Ta on nagu laast suures jões, kus ujuvad palgiparved. Mäletad teda viie aasta eest, ta oli noor ja tuim, näied teda täna, ta on tuimemaks ja vanemaks läinud, ja nii läheb kogu elu, kümne aasta pärast on ta sama, mis oli kakskümmend aastat tagasi — tavaline, väsinud, kulunud. Vaatad teda, ja sulle näib, et surm ise hoolitseb tema olemasolu eest, et Suur Niitja on juba inimese sündides valinud ta saagiks oma vikatile.

* * *

Inimestes eksitakse vaid niipalju, kuivõrd ei suudeta taktitunnet eraldada silmakirjatsemisest.

* * *

Inimesi väsitab jõuetus.

* * *

Mida vähem on inimeses ahnust, seda vähem on temas üldse halba.

* * *

Kui argpiüks saab hakkama kangelasteoga, siis on ta tavaline inimene.

* * *

Need, kes inimesi ei arvusta, ei ole ise targad, nad on vaid lüüa saanud ja kõik kaotanud.

* * *

Igapäevases elus näideldakse hoopis rohkem kui teatrilaval. Ühed näitlevad, et päästa oma au, teised, et saada kolmandate austuse osaliseks.

Ometi on igapäevases elus näitlejate võimete amplituuda palju kitsam kui kutselistel näitlejatel. Kes kord mängib idioti, see kordab oma osa kogu aeg — nii omaseks saab see talle, ja ta ei suuda parimagi tahtmise juures geeniuseks ümber kehastuda.

Aga lihtsameelsete pilkude all näib igas idioodis sellisel määral oma-pära olevat, et teda geeniuseks pidada...

Raamat neile, kes huvi turgutamiseks
šokki ei vaja

Aimée Beekman: «Sõnni Siimu». Romaan lastele ja teistele.

«Eesti Raamat», Tallinn, 1970. 92 lk.

A. Beekmani «Sõnni Siimu» adressaadina täpsustab kirjastus «keskmisele ja vanemale koolieale», tiitelleht teeb seda umbmääraselt, mida võiks tõlgitseda nii, et haara raadiusega, mis sulle sobib. Peamiselt lasteraamatuna on ta aga ilmselt kodusesse laiali rännanud, sest kõigepealt juba formaat ja kaanekujundus, rääkimata värvikatest ja lõbusatest siseillustratsioonidest (Asta Venderi omad), kutsuvad teose esialgses silmitsejas välja vastava refleksi. Ja ometi, kas see on päris õige? Ma kahtlen küll «keskmise» ja eriti «vanema» kooliea juures, kes instinktiivselt hoiduvad kaugeemale väljaannetest, mille poolt võib haista vähegi tite lõhna.

Lapsed loevad ja vaatavad seda, mis neile kätte tuuakse, arvatavasti jäävad nad Siimu omapäraste seiklustega rahule ega hakka nurisema, et siit leiab kasvatusliku elemendi asemel ainult selle õrna lõhna. Sest kui võtta lähema vaatluse alla kas või niisugune tegelane nagu Kombaini-Kutt, keda kõigi seni teadaolevate reeglite järgi pidanuks (lasteraamatus tingimata ja satiirilisi vahendeid kasutades samuti) nõrdinult hukka mõistma, siis see tegelane pääseb igapidi terve nahaga. Kui lapsed ei taipu, siis kriitikul peaks tähtsa küsimuse ülestõstmiseks umu olema. Aga seda tegemast hoiavad tagasi jälle need tiitel-lehelt leitud «teised», mis tegelikult tähendab üldse kirjandust harrastavat publikut, kes on varustatud peale kõige

muu ka huumorimeelega. Ja oskavad vaimukust hinnata. Kõrvalmärkusena— see ja teine ei pruugi hoopiski ühte ja sedasama tähendada.

Õeldakse, et esimene mulje olevat kõige teravam ja õigem. See tõde peab paika väga paljudel puhkudel, kas või (et konkreetne olla) toiduainete poes kalaleti ääres, kus suitsuräim jääb ikka selleksamaks, mis ta oma sisu ja vormi poolest on, käi teda silmitsemas esimest, teist või kolmandat korda. Raamatu puhul on asi keerulisem. Kuigi ta olemuselt on samuti valmisprodukt, mitte midagi temas ei muutu, aga temaga suhtlev inimene ise muutub. Esmakordselt uut teost lugedes võid olla pahas tujus, ütleme päikeseplekkiide negatiivse mõju all, ja raamat ei istu. Reageerid ennast välja süngete mõtetega, et mitte midagi korralikku enam ei ilmu. Mõne aja pärast satub sama teos uuesti kogemata näppu, hakkad seda hajameelselt lehitsema ja märkad üllatunult, et ei, kuidas nii! Või süveneb esimene mulje veelgi. A. Beekmani «Sõnni Siimu» lugesin endakontrolliks teist korda lühikese aja järel, aga esmakordsel lugemisel saadud lugupidav tunne autori vastu säilis. Sedagi juhtub. Tundub, et raamat on kirjutatud fabuleerimislustiga, fantaasiale on korraks antud päris vaba voli ja juhust kasutades tühjendatud parajal määral ka kaane alla kogunenud vaimukuste tagavara. See kõik kokku nakatas ennast hästi tundma — issand,

mõtlesin ma, las surnuaia väravad, elu üle soigumine ja igavus jääda pealegi kõige noorema generatsiooni mängukannideks.

Muidugi tuli kiusatus vaadata ümber kirjanduslike eeskujude järele. Esimesena andsid ennast üles Kalevipoeg ja Suur Tõll. Peategelasega on neil ühist vägevas kasvus ja jõus, sellepärast ei täidinud neid kohe tagasi tõrjuda. Aga need olid tõsised tegelased, mängisid ainult jõu peale, elutarkust ei kogunud. Ega muidu Tõll poleks läinud sõnelema naiseaga, kes oli lehmalüpsmise puhuks riietunud miniseelikusse. Sõnn on ikkagi kaasaegsem tüüp. Selle päris elutarkusega varustab ta ennast arvatavasti alles tagapool raamatu viimast lehekülge (pealegi on tal siis abimeheks ülinutikas poeg), ometi oskab ta nüüdki Nuti Triinu viha kõrvale suunata ehtpsühholoogilise nõksuga — huvi teesklemisega roti Torpeedo ja kassi Dünamo käekäigu vastu. Ja ükski lind ei pea talle selleks nõu andma.

Raamatus elavad leplikult koos reaalne ja muinasjutuline-fantastiline maailm. Seal on kolhoos oma esimeeste-brigadiridega, kus ka Siim oma töövõimeid proovib. On külarahva ühiskondlik kohus Siimu üle, kus «astus veel mitu meest ja naist lavale ning pruukis suud». Lõpuks tehakse otsus, mille kohta võib väita (kasutades ununema kippuvaid termineid), et siin on tegemist küll teadliku liialdamisega, aga ikkagi tüüpilise nähtusega. Ja päris vana tuttav küla negatiivselt poolelt on Kombaini-Kutt, kes kombainiga kartulipealseid niitis ja kes kõigi masinate juhtimiseks vajalikud load pidi ajutiseks loovutama, nii et sai sõita ainult veel loorehaga. Kutt tõuseb isegi reljeefsemalt välja kui peategelane ise, võib-olla ka selle tõttu, et teda on meile juba nii palju reklaamitud autoinspeksiooni kokkuvõtetes ja noomitustes ja televisioonisaadetes ja följetonides ja mine mäleta, kus kõik veel. Aga ta on sümpaatne, niisugune tegelane, kelle ilmumist teose lehekülgedele huviga ootad. Autori väljavabandamiseks saab märkida ainult niipalju, et ta ei loonud seda teost alkoholismivastase

võitluse eesmärgil. Selleks on teised abi-nõud ja ka teised raamatud ja kõige nukramad neist on omal ajal kirjutanud Oskar Luts.

Muinasjutu (täpsustuseks — moodsa) maailma kuuluvad muidugi Sõnni Siim ise, tema naine Ellu Siim-Kärbsenäpp, nende lapsed Tormi ja Kusta, Kuke-seene kuningas ja otsapidi ka Ellu õde Killu. Viimast ei näidata küll kaasas kandmas nii populaarset seenteraamatut, aga tema seentest valmistatud pulmalaua kirjeldust tasub ikka nautida, eriti enne sügisese metsade-ründamise hooaja saabumist. Ellu on Siimule vääriline naine oma lõpmatult muretu meele, mille poole kõige rohkem kaldub Siim isegi. Viimase seiklused on ainult laiema haardega, mida nõuabki teose peakangelase seisus. Aga nagu meenutatud, kuuluvad ka nemad ikkagi realsesse maailma. Ka Siimul on tädi Ameerikas, kuigi kummaline tädi, kes üllatab teda ootamatult kingitusega, kuigi kummalisega.

Need, kes armastavad raamatust nukkeid üle kanda meie konkreetse ümbruse peale, võivad neid liigselt pead vaevamata igalt poolt leida. Seal on Siimu tähelepanekud Suvalinnast, seal pulmakingitused noorpaarile, seal Siimu kulinaarne näpunäide Triinule lõhutud kapsaste asemel nõgeseid väga tervislikuks supiks kasutada, seal isegi Ellu kärbsehävitamise lahingu loosungid. Ja Siimu suhtumine külarahva kohtu otsusesse, et kui kahjude heastamiseks on antud aega kuus kuud, pole mõtet perutada. Kuigi asja võiks ühe hooga korda panna. Ja nii edasi. Iga soovija võib leida oma tera, et selle kallal mõnusalt nokitseda.

Igas raamatus on omad tõusud ja langused, välja arvatud hall, ilmetu raamat, mis viib ühest punktist teise, nagu joonlaua abil projekteeritud maantee. «Sõnni Siimus» on õnneks paeluvamaid ja vähemhuvitavaid peatükke, mis vahelduvad nagu ilmamajanduses kõrgrõhu harjad ja madalrõhu lohud ja mis kujundavadki meile vastuvõetavat kliimat. Nii lubatakse lugeja huvil üks ja teine kord natuke tagasi tõmbuda, valmistuda

jälle paremate leidude vastuvõtmiseks veel järgnevatelt lehekülgedelt. Kokkuvõttes hoiab niisugune tehnika erksust üleval. Huumoril on ka veel see omandus, et nii nagu eri rahvastel on selle nautimiseks eriline maitsemeel, nii on see ka üksikutel inimestel ühe ja sama rahvuse piires. Mulle ei pruugi sugugi alati väga vastuvõetav olla see, mida kirjanik ise oma teravmeelsuse tipuks loeb, ja vastupidi. Pean õnnestunumateks peatükkideks Suvalinna lugu, mis läheb parasjagu vaheldusrikkalt, ilma üksikuid pilte liigselt kuhjama, seda, kuidas Siim oma üheteistkümnepäevase väikese kimliga tsirkuses esineb ja ühe elutarkuse võrra rikkamaks saab, peatükki «Tülli», milles Siim oma hea naabrinnaise Nuti Triinu ära solvab, õieti pisarateni kurvastab, sellele otsa kohe külarahva koosolekut. Iseloomulik Siimule on ka «Talv on ukse ees», kus mees külma aja üleelamise eest hoolt kannab ja kuidas see tal välja kukub. Hoopis vähem pean lugu Ellu kärbestehävitamise aktsioonist ja ka lõpupeatükist, kuhu saab ainult veel kord rakendada Kombaini-Kuti loosungit, et isekõndimise ajastu on möödas. Kuidagi kahju hakkas sellest, et Siim nii ruttu abiellu kinnistati. Tema maailmas ringiluusimisest soovinuks vä-

heke rohkem kuulda. Aga see kujuneb juba autorile ettekirjutamiseks, mis pole tõesti mitte kõrvaliste inimeste asi. Ja silmitsedes asja teise nurga alt — Siimust koorub ju välja eeskujulik abielumees ning isa. Lugu tema pedagoogilisest tarkusest on, kui nii võtta, päris tõsiselt arvestatav. Kõige rohkem hakkas lõpu poole häirima ja tähelepanu peamisest kõrvale juhtima üks pisiasi — Siimu kohta nii üheülbaliselt kasutatud epiteedid: mehemürakas, mehekolask ja -kolakas. Hakkas tunduma, et see on tähelepanematuse vili, et raamat on liiga kiirustades valmis tehtud, aga lõpuleheküljelt võib näha, et on läinud kaks aastat.

Aga selle koha peal avaneb juhus koha jälle samast lõpust tsiteerida: «Tunne enne iseennast, pärast naera teisi, mõtles mürakas mees Sõnni Siim.»

Kõigegea kokku püüdsin ma vähemalt välja öelda, et vaadeldu on meeldiv ja ka tujutõstev raamat. Ja omaette nähtus meie kirjanduselus, autoripärane, mille suhtes ma ei kardagi, et kui satun juhuslikult mõne senitundmata väliskirjanduse teose peale, avastan sealt ebamugavalt tuttavaid toone.

L. Tigane

Mis ja kuidas eepilises luules

Harald Suislepp: «Ja sõna sai tinaks...».

«Eesti Raamat», Tallinn, 1969. 104 lk.

Eepiline joon läbib õigupoolest kogu H. Suislepa senist loomingut. Nii «Tedretähtede» kui ka «Suure Vankri jälgedes» lüürikat kannab eepiline sõrestik, mille tugevuseks on valdavalt humoristlik suhtumine, nõrkuseks ehk kitsavõitu kandepind.

H. Suislepp kuulub nende luuletajate hulka, kellele ei ole omane subjektiivsete elamuste lüürika, vaid püüd mõtestada üldisemaid elunähtusi. Sellest püüdest on kirjanik nähtavasti juhitud ka teose «Ja sõna sai tinaks...» loomisel. Otseseks eelkäijaks on siin muidugi

1965. a. ilmunud värssdialog «Kolme Tulbi tänav», kuid juba varasemates poemides on autor ohtrasti ja sujuvalt kasutanud otsest kõnet, millest nähtub ka mõningaid dramaturgi-eeldusi.

Et objektiivsemalt hinnata «Ja sõna sai tinaks...» väärtusi, heitkem pilk tagasi H. Suislepa varasemate teoste haarderingidele.

Poem «Vabanemine» («Võitlev Sõna» 1955) on H. Suislepa ulatuslikumaid värsteoseid. See jutustab ühe tütarlapse vabanemisest väikekõdandliku keskkonna mõjudest ja lülitumisest nõukogulikku

ellu. Teos on küll mõnevõrra kulunud kujundikeeles, kuid siiski üsna korralikul värsitehnilisel tasemel, puuduseks loeti tollal peamiselt süžee laialivalgust ja kahvatuid karaktereid. Hilisemas ja menukas poemis «Suure Vankri jälgedes» ütleb minategelane Sõörde Jussiga luuletamisest vesteldes:

«Oh, Jussikene,» mõtlen ma,
«mis moes on, seda teeme.»

Paraku paistab sedahtu «moe järgi» tegemist ka H. Suislepa enda luules mõnel puhul silma. Seesama möödunust vabaneminegi oli juba sõja lõpust alates üsna ekspluateeritud teema ja ringles varieerudes kõikides kirjandusliikides. Kordamine poleks tookord muidugi tarvitsenud komistuskiviks saada, kui autor oleks leidnud mingi uudse vaatenurga. Ka «Kolme Tulbi tänav ehk Mu tütar on Torontos» on kirjutatud värvikalt ja võiks pälvida parema hinnangu, kui ei kimbutaks vana viga: kasutamisest läikima kulunud teema ja tüüpsüžee. Tõsi küll, H. Suislepa satiirisoon leiab «Kolme Tulbi tänavas» tänuväärt rakenduse, ja oleks asjatu autorit süüdistada, et ta selle või teise teema on valinud. Mis mõjub siis kulununa? Lugeses selliseid ühe teema variatsioone, tekib paljudel juhtudel tunne (mis võib küll ka petlik olla), et autorid on lähenenud kujutatavale kuidagi liiga asjalikult (kuigi ka see on üks võimalus), umbes nii: «Elu tõi esile uue teema. Vaatame, mis sellest teha annab.»

Mõistagi pole süüdi teemad ega teoste nüansid, vaid põhjus peitub sügavamal. Loominguprotsess on ju keeruline asi, mis nõuab peale muu ka omajagu aega, seepärast jääb mõnigi kord mulje, et teema on ära kirjutatud enne, kui ta on saanud käsitleja omaks, rikastatud tema isiksusega.

«Suure Vankri jälgedes» on sellest puudusest enam-vähem vaba, tema peategelane on arvestatav vahendaja lugeja ning autori vahel. See on pisut eluvõrras, teoreetilise elutarkusega linnamees, kes, sattunud uude ümbrusse, püüab seda endale lähendada varem omaksvõetud

skeemi abil. Asi iseenesest — elu surumine väljamõeldud skeemi — oleks muidugi hirmus, kuid peategelase teeb meile siiski sümpaatseks tema huumorimeel, millega ta kõigist tegelikkusega kokkupõrkamistest üle saab, millega ta ka iseendast üle saab — elus mitte väga sagedane, kuid seda hinnatavam oskus. Ja kuigi me ei näe peategelases mingit otsest muutust (küllap see polnud poemi ülesannegi), oleme ometi saanud kogemuse võrra rikkamaks: elu areneb oma seaduspärasuste järgi, väljamõeldud tüüpskeemid naeruvääristavad vaid iseennast ja väljamõtlejaid. See ongi võib-olla kõige otsesem kaasaegsus, mis poemis avaldub. Üldse on «Suure Vankri jälgedes» oma kerge suvise meeoleolu, üsna huvitavate karakterite ja huumori tõttu meie luulepildis omalaadsete hulgas üks paremaid ning näib ühtlasi, et ka traditsiooniline poem, kui ta on hästi kirjutatud, ei ole kaotanud eluõigust.

Millised varasema loomingu head ja vead on kandunud siis teosesse «Ja sõna sai tinaks...», või mis on siin uut? Kui H. Suislepa senise loomingu sisuline külg — «mis» — kannatas vahel trafaretsuse all, siis viimases teoses on toimunud selles suhtes mõningane muutus. Tõe ja oma maailmamõistmise probleemidest on lähemate aastate kirjanduses küll rohkem juttu olnud, kuid nad kuuluvad nn. igaveste probleemide hulka, mis ialgi ei vanane, vaid ühel või teisel perioodil ainult rohkem aktuaalseks muutuvad. Siiski on situatsioon, milles neid küsimusi vaadeldakse, üsna uudne. Kui sügava pildi annab teos ajalehe tegemise raskustest, sellel polegi kõrvalseisjale vahest nii suur tähtsus kui probleemidel enestel. Kuid üks muidugi teeb ka pilk toimetuse seinte vahele mõndagi selgemaks. Teoses kujutatud tegelaskond esindab mitte ainult konkreetset olustikku, vaid moodustab üsna tüüpilise mudeli ka laiemas mõttes. Et selline vanker on mõnikord kandidiste ratastega, on selge, aga vist ka paratamatu nähtus.

Ent püüdkem pisut arutada autori loodud olukorda, kus antipoodidevahelisi

konflikte põhjustavad tõeprobleemid, kitsamalt — eelarvamused arvamuste erinemise suhtes. Vana kolleegiumiliikme elujuhis on ilmselt sõnades:

Oo, tõde on otsekui puss —
satub kahtlasse kätte ja lood on sandid.

See loob kujutluse inimesest, kes on oma elutöö juba teinud, kuid, suutmata edasi areneda, elust lootusetult maha jäänud. Ta püüab saavutatust küünte ja hammastega kinni hoida ning on umbusklik absoluutselt kõige vastu, mis tema mõttemaailmast erineb. Et oma eksistentsi säilitada ja kuidagi õigustada, on ta valmis igal võimalikul juhul rõhutama oma kunagisi teeneid: «Meie ei joobu moehulluse hurmast. / Meie noorus veretas urmast, / me ei kandnud mitte sõna-, / vaid sõjaraskuse tonne.» Suutmata peale jääda oma tööga, on ta valmis laskuma alatusteni ja kindlustama enesele õiguse võimupositsioonilt. Asjalikku diskussiooni ta kardab, ilmselt siiski alateadlikult tundes oma piire. Ta ei ole aga võimeline mõistma, et:

Vana kolleegiumiliige
ja Noor poeet
ei ole need kaks värvaposti,
mille vahel asub tõde.
Seda tuleb ka mujalt otsida.
Kui palju tuleks teha alles alet!
Selleks on vaja mitte ainult
vastast ja valet,
vaid ka iseennast trotsida

— nagu ütleb Erikorrespondent. Areng nii kitsamas kui ka laiemas mõttes aga seisabki ju pidevas eneseületamises, Erikorrespondent suudab seda. Ta vaatab elu aruka pilguga, näeb päevast päeva korduvaid vigu, mida oleks võimalik vältida («On see harjumus või komme, / kuid selle, mille täna ehitame, / teeme ümber juba homme, / ja topelthinna-ga.»). Ta lähtub teesist, et lehemees olgu aja sepikojas «pealelööjaks selliks», kuid ometi saab just temast ja ta mõttekaaslasest-Toimetajast haamrialune. Autori mõttekäik on loetav: kuigi arukus peab vahetevahel taanduma dogmatismi ees,

ei tähenda see veel lootusetut lõppu. Midagi ometi muutub aja kvaliteedis. Halb on tegelikult muidugi see, et eelarvamused viivad tihti ebakäikudeni, mille nähtav kasu on kümneid kordi väiksem kui nähtamatu kahju. Siit eluline järeldus: just see nähtamatu kahju võib nii individuaalses kui ka sotsiaalses plaanis tekitada sellise äärmusliku reaktsiooni, mis on arukusest väga kaugel.

Seoses põhiprobleemiga on teoses vaatluse all kunst ja kunstikriitika. Konflikt on viidud kahe äärmuse — iganenu ja modernse — pinnale ning naeruvääristatakse lahmivat üksteise halvustamist, selle asemel et seisukohti arukalt selgitada. Tähelepanu väärrib kunsti- ja kirjanduselu manuliste sissetoomine, kuigi nende kujutamine jääb teoses põgusaks. Need on inimesed, keda ei huvita niivõrd looming kui looja isik ja tema eraelu. Nad pole alati päris võhikud, oskavad parajas kohas opereerida käibefraasidega ning teravmeelitseda, aga see kõik on vaid fassaad, mille taga pole midagi nimetamisväärset.

Riivamisi puudutatakse mitmeid teisi huvitavaid ja vajalikke küsimusi, kuid peale nende on veel «k u i d a s» — kas probleemistik ja muud komponendid on suudetud mõjuvaks kunstiteoseks töödelda. Siinkohal peaks mõne sõna lausuma teose žanrist. Raamatut on nimetatud satiiriliseks värssnäidendiks, kuigi tal draamateosega peale dialoogi ja vaatusteks-piltideks jaotamise on vähe ühist. Intriigi areng on katkeline, kulminatsiooni ei näe laval ega tunne selle teostumist ka lava taga. Ainult lahenduses vihjatakse toimunule. Tegelasid karakteriseerib enamasti juba hästi leitud nimi (Sõnarautaja, Njuhh, Sule-sinusoid), aga kahjuks ei lisa nende kõne neile enam kuigi palju. Markeeritud on küll igäühe iseloomu juhtiv omadus, kuid nad ei kujune konkreetseteks karakteriteks. Võib-olla lugemisdraama? Ent lavalisusenõudest küll vabastatuna peaks ta žanrinõuetele ometi vastama. Näib, et autor on jäänud poolele teele, kuhugi publitsistliku värssdialoogi tasemele. Tegelasid esitavad oma arvamusi

kõne all oleva küsimuse kohta ilma kindlama partneritunnetuseta, omaette. Dialoog jääb seetõttu illustratiivseks, sest kõigil tegelastel on ühtemoodi väljendusviis, kõik nad on justkui autori sule otsas kinni.

Kui võrrelda «Ja sõna sai tinaks...» «Kolme Tulbi tänavaga», siis näeme, et edasiminekuks on toimunud peamiselt teema uudsuse ja probleemide aktuaalsuse suunas, vormitase on jäänud enam-vähem endiseks. Värss on ladus, kujukas-kä, aga mitte vaimukas sõnasõda, vaid pigem lõõbile lähenev. Kuigi teos on kirjutatud humoristlik-satiirilises laadis, oleks tulnud kasuks, kui tõsisemaid momente (Erikorrespondendi õnnetus, Toimetaja äraminek jm.) oleks püütud asjalikumalt edasi anda. Praegu jääb domineeriva vemmalvärsilikkuse tõttu tunne, nagu oleks kõik «mängult». See vähendab teose sotsiaalset kaalu ning tekitab lugemisel kohati tunde vastu-

olust probleemide tõsiduse ja kunstilise teostuse vahel. Üldsituatsioon on objektiivselt võttes muidugi koomiline, kuid vemmalvärss selle väljajanaermist ei soodusta.

Jutuotsi kokku tõmmates nentigem, et H. Suislepa loomingust jätab parema mulje üldiselt tema eepiline luule, mis näitab, et autor eluga kaasa sammub. Seda võib öelda ka «Ja sõna sai tinaks...» kohta, kuid just siin oleks tahtnud huvitavale sisule vastavat läbimõeldumat teostust näha. Teema on värsked, probleemid aktuaalsed, aga kuidas neist kujunenuks tugev kunstiteos, sellele tulnuks rohkem mõelda. Kuigi viimasel ajal žanrinõudeist kiputakse mööda vaatama (võib-olla on selles osalt süüdi ka meie sassis ja korraldamata teooriamajandus), räägib vähemalt H. Suislepa looming žanripuhtuse kasuks.

S. Nagelmaa

RINGVAADE

Tänavusest novellivõistlusest

Eesti NSV Kirjanike Liidu ja ajakirja «Looming» 1970. aasta novellivõistlusele saadeti ühtekokku 97 tööd. Eesti NSV Kirjanike Liidu juhatuse presiidium kinnitas võistluse lõplikud tulemused järgmisel kujul: anti välja üks teine ja kolm kolmandat preemiat.

Teise preemia — 300 rbl. — sai võistlustöö «Põdu rootsi lauaga», autor Hubert Matve; kolmanda preemia — 200 rbl. järgmised võistlustööd: «Inimesed kahe maailma piiril», autor Aime Maripuu; «August Tabu eksimus», autor Heino Tominga; «Kõik panevad relvad maha», autor Andres Vanapa.

Peale selle märgiti ära kuus võist-

lustööd: «Kolme küünla valgel inku-naablit lehitsedes», autor Olvi Olli; «Ürgseim kirg», autor Hans Luik; «Kahele rindel», autor Lembit Kurg; «Kosjaskäik», autor Oskar Kruus; «Tiik», autor Kalju Saaber; «Legendaarne kindlus», autor Ivan Uuli.

Samuti peeti vajalikuks kontakti astuda 26 võistlustöö autoriga, et välja selgitada nende mõningate kirjanduslike eeldustega tööde parandamise võimalusi ja anda autoritele vajaduse korral konsultatsiooni.

Võistlusel paremaks tunnistatud tööd ilmuvad ajakirjas «Looming».

Nõukogude Eesti preemia Ralf Parvele

Eesti NSV 30. aastapäeva puhul määrasid EKP Keskkomitee ja Eesti NSV Ministrite Nõukogu Nõukogude Eesti preemiad suurele hulgale autoreile väljapaistvate tööde eest teaduse ja tehnika, kirjanduse ja kunsti alal.

Kirjanduse vallas langes kõrge autasu Ralf Parvele luuletuskogu «Tuulenool» eest. Mahukas valikkogu ilmus läinud aastal autori viiekümnenda sünnipäeva puhul ja sai kirjandusaasta oluliseks komponendiks.

Holger Pukk — 50

Ka lastekirjanikud lähevad iga aastaga vanemaks, seal pole midagi parata. Selle seaduse ikka veel kehtivuse elavaks tõenduseks on käesoleval juhul Holger Pukk, kes tähistas (või tähistasid teised — ma ei tea, kumb see õigem on öelda) 14. augustil poolesaja aasta juubelit.

On tavaks nimetada, et niisugune sündmus tuleb juubeliartikli kirjutaja'e ootamatult, et ta ei suuda seda uskuda jne. Mina usun küll, sest kalendriil ja passil pole kombeks valetada. Pealegi kui inimene ise fakti õigeks võtab. Keerulisem kui elu pikkuse mõõtmine antud momendil on kirjandusliku tegevuse ümmarguse tähtpäeva paikapanemine, ja siin pole seni veel selgeid juhtnööre kätte antudki. Seda umbmäärasust võiks vahest lükata vastava teooria läbitöötamatuse kaela. Kas alustada sellest, kui noormees pani tähele keidrikorterit akent ja sai inspiratsiooni

esimese luuletuse kirjutamiseks, või sellest, kui ta oma nime kooli ajakirjas esmakordselt trükituna nägi? Või paigutada start sinna, kustmaalt hakati juba tasapisi harjuma oma juttude ilmutamisega selles-teises väljaandes? Või kui hoiti peos oma esimest kaantevahelist teost? Holger Pukk võis seda teha 1953. aastal, raamatu pealkiri oli «Kaks punast kaelarätti». Raamat pole seni ajani laste huvipiirkonnast kadunud, see pole ka kunagi kauplusesse ilmunud uude kaaneümbrisesse peidetult, et lugejat süütult alt tõmmata. Täheandab — start oli õnnestunud. See esimene teos on kirjastuse poolt valitud ka kirjaniku juubelit märkima koos kahe jutustusega — «Roheliste maskide» ja «Jüriga».

Holger Pukk ei läinud kirjanduse poole otseteed, põhimõttel, et kas see või mitte midagi muud. Ta on Tallinna poiss ja see paik pole Saaremaa, kelle

sortiment oli ja on võrdlemisi piiratud — peamiselt meremehed ja kirjanikud. Tallinn asub küll ka mere ääres, aga ainult ühte külge pidi ja romantikahõngu on siin võib-olla selle tõttu vähem. Keskhariduse sai H. Pukk Tallinna Poeglaste Kommertskoolis, õppis seal üldainete kõrval raamatupidamist, masinakirja ja ka kaupmehekunsti. Elukutsed, milles kirjutamist on küll parasjagu, aga kirjandusega kokkupuuteid vähe. Kui kool sai lõpetatud, hakkas noormees unistama kõrgemast haridusest, talle oli kindlalt pähe löönud arhitekti elukutse. Kuid sõda tuli vahele ja lõikas neil plaanidel juured läbi. Oma kõrgema elukooli omandas ta Nõukogude armees.

Kommertskooli läks H. Pukk vanemate soovil, kes arvestasid praktilisi elukutseid ja arvatavasti ka poja korralikku iseloomu. Sest korralik on ta praegugi, nii et rõõm vaadata, ma usun, et ta pole kunagi tundnud isegi kiusatust mõnele kolleegile mõnda väikest intriigi keerutada. Raamatupidaja töö teda siiski ei veedelnud, ilmselt jäi pedantsusest mõnevõrra puudu. Sel alal ta katsetas paar kuud enne sõda. Ja pärast sõda maitstes lühikest aega ka kaupmehe leiba. Sellest sai ta ainult niipalju kasu, et võib nüüd Riisiperre sattudes meenutada: «Siin olin ma kunagi Tarbijate Kooperatiivi peakaupluse juhataja.» 1947. a. sattus ta tööle lasteajalehe «Säde» toimetusse, ühesõnaga — hakkas ajakirjanikuks. See istus. Kirjandusliku ande kõrval avanesid siin ka tema organisatorivõimed. Seitse aastat hiljem kutsuti ta «Pioneeride» ja veel kuus aastat hiljem ka äsjaloodud «Tähekesse» toimetajaks. Ta on laste ja lastekirjanike maailma tugevasti sisse elanud, täidab oma ülesandeid, nende hulgas ka ilummisgraafikut, ehtsa raamatupidajaliku korralikkusega (midagi on koolis omandatud ikka külge jäänud), nii et tema toimetajatool püsib kindlalt kõigil oma neljal jalal.

Senise elu jooksul on Holger Pukk kirjutanud ja trükitud avaldanud kurraditosina raamatuid. Ei saa öelda, et «igal aastal laps», nagu üks vanasti tuntud laul kuulutas, aga «mõni aasta kaks» on küll ette tulnud. Need on enamasti jutustused pioneerialistele, on veel paar jutukogu ja ka mõned teadlikult harimise-õpetamise eesmärgiga ellusaadetud, õhukese kirjandusliku rüüga kaetud lood. Näiteks käitumisõpetus «Kuidas toimid sina?». Kõige raskemaks ja aeganõudvamaks tööks loen ma oma aruga alles käesoleval suvel ilmunud dokumentaaljutustust

«Õine lahing», mis räägib 1924. aasta 5. detsembri ööst, mil Tallinna külje all Tupsi talus langesid ebavõrdses võitluses kodanliku kaitsepolitsei vastu kolm revolutsionääri, töötava rahva 1. detsembri ülestõusust osavõtnud Arnold Sommerling, Osvald Piir ja Eduard Ambos. Peamine tähelepanu on siiski pööratud Sommerlingile, kelle meenutuste kaudu lahingu lühikestel hingetõmbeaegadel avanevad aktiivse noore võitleja olemus ja elutee, mis pidi jääma väga lühikeseks. Teos on nõudnud autorilt kannatlikku tööd vajalike materjalide otsimisel ja uurimisel, kas või mõne iseloomuliku detaili juurdehankimisel kaasaegsetelt tolle aja meeoleude ja õhkkonna tõepäraseks taastamiseks.

Patriootlik teema on ennemgi H. Pukki paelunud, sellega ta õieti alustaski oma «Kahes punases kaelarätis». Hiljem pöördub ta siia tagasi «Seitsmeteistkümmes vapras», mis sisaldab ka dokumentaalseid novelle fašistliku okupatsiooni vastu oma võimete kohaselt võidelnud veel lapsealistest noortest. «Rohelistes maskides», mis tuli lugejate kätte kümme aastat tagasi, asus H. Pukk peaaegu et pioneerina ründama looduse rüüstajaid või lihtsalt selle suhtes lugupidamatuid ja pani aluse päris laialdasele vastavasuunalisele liikumisele koolides. Üks tema lemmikteemasid on ka vääriti arenenud noorte tagasisuhtimine heade lammaste karja, mis tema sule all kenasti istub. Sest ta on teinud seda mitte sel või tol ajal olnud moe tõttu, vaid selle ajel, et ta ise iga noore (välja arvatud paar püsti-huligaani «Jüris») tervesse tuuma siiralt usub. Lapsena kuulsin vanade poolt tihti toonitavat, et kes on ise varas, see kahtlustab ka kõiki oma kaasanimesi vähemalt varga kalduvustes. See paistab olevat õige tähelepanek, ja kui see ümber keerata, siis tõuseb vastu-pidine, see on positiivne tõde, meile nähtavaks.

H. Puki teoste kangelased oma valdavas osas millegi eriti neile iseloomulikuga mällu ei kinnistu, need jäävad poiste ja tüdrukute nimedeks, mille kandjatest üks on vähe aeglasem, teine elavama iseloomuga, ühe sisemusesse mahub ainult puhas moraal (oma kogemuste põhjal võin tunnustada, et niisuguseid tuleb tegelikkuses küllalt ette, ainult et nad pole kuigi talutavad), teised ei taha hästi üldkehtivale distsipliinile alluda. Aga sündmusi üles ehitama, intriige põimima (raamatutes), põnevust püsti hoidma on Pukk osav, ja neid külgil noored ehk algajad lugejad näivad eriti hindavat, mil-

lega ehk kõige rohkem seletub H. Puki populaarsus laste peres.

Täielikuma ülevaate mõttes peaks nimetama veel sedagi, et kirjaniku teostest on mitmed tõlgitud vene ja teistesse keeltesse, aga selle teatega ei raba

meie ajal enam kedagi. Arvatavasti ei kujune ootamatuks uudiseks seegi, et juubilar ei kavatse veel nii pea oma täitepliatsit ja kirjutusmasinat komisjonikauplusesse viia.

L. Tigane

Viljaka teadlase juubel

Heinakuu 13. päeval jõudis elu 60. verstapostini Karjala kõige tuntumaid teadlasi — filoloogiadoktor professor Viktor Jevsejev.

Tema sünnipaigaks on karjalaste küla Jehkila Suojärvi lähedal Laadogast põhjas. Kui üliõpilane Viktor Jevsejev oli paarikümneaastane, algasid tema reisited jalgsi ning jalgrattal, vankreil ning autodel risti ja põiki läbi Karjala — ta pani kirja karjalaste ning ka vepslaste, mordvalaste, ingerlaste ja liivlaste rahvaluulet ning murdematerjale. Tema esimene teaduslik töö «Karjala runosepad» ilmus aastal 1934. Nn. vanema «Kalevala» ilmumise sajandal aastapäeval 1935 avaldas «Zvezda» noore teadlase kirjutuse ««Kalevala» runode algupära küsimusi». Neli aastat hiljem ilmus tema töö «Rahva unistused karjalaste runodes» ja see oli pühendatud eepose muinasajalooliste aluste analüüsile.

Aastal 1957 ilmus Viktor Jevsejevi maureka uurimistö «Karjalaste-soomlaste eepose ajaloolised alused» esimene osa, mille väärtust hinnati filoloogiadoktori teadusliku kraadiga. Nii sai Viktor Jevsejevist esimene karjalasest doktor ja üldse esimene selle kõrge kraadiga teadlane Karjalas. Mainitud uurimistö teine osa ilmus 1960. aastal.

Viktor Jevsejev on kirja pannud rohkem kui 60 rahvaluuleainelist artiklit, uurimistöid, kogumikku, raamatut ja

ettekannet. Neid on avaldatud Karjala, Eesti, Mordva, Mari, Moskva ja Lenini-gradi akadeemilistes väljaannetes ning Ungaris, Soomes ja teistes maades. Märkime neist mõningad mahukamad: akadeemiline kogumik «Karjala eepilisi runosid» (1950), mis sisaldab kaasaja 71 rahvalaulikult kuulnud 225 laulu, «Karjala rahvaluule ajaloolises valguses» (1968), mis käsitleb karjala, soome ja vene rahvaluule vastastikuseid mõjusid, ja kogumik «Karjala rahvaluule» (1969). See kogumik ilmus vene keeles ja tõlkijaks oli Viktor Jevsejev ise. Selles avaldatud lauludest on üle poole teadlase enda kogutud. Praegu on Viktor Jevsejevil teoksil uus ulatuslik töö soome-ugri rahvaste rahvaluule võrdleva uurimise alal.

Viktor Jevsejev on Soome Kalevala Seltsi välismaine liige, ta on üks Karjala Rahvaluule Arhiivi asutajaid, alates 1946. aastast kuulub ta Karjala Kirjanike Liidu liikmesperre. Ta on pidanud loenguid Karjala, Mordva ja Moskva kõrgemates õppeasutustes.

Hiljuti käisid Petroskois Kalevala Seltsi juhtivad tegelased — Helsingi ülikooli õppejõud Matti Kuusi ning Väinö Kaukonen ja seltsi sekretär Hannes Sihvo. Kalevala Seltsi, Soome Kirjanduse Seltsi ja ühingu «Soome—Nõukogude Liit» nimel andsid nad väsimatule viljakale teadlasele üle Kalevala Seltsi medali.

Välismaalt

Saksa Demokraatliku Vabariigi suursaadik NSV Liidus Horst Bittner andis Moskvas nõukogude kirjandusteadlastele ning tõlkijatele Lev Ginsburgile ja Wilhelm Levikule üle Johannes R. Becheri nimelise kirjanduspreemia — tunnustuseks väljapaistvate saavutuste eest Johannes R. Becheri teoste tõlkimisel vene keelde.

Varssavis toimus konverents teemal «Saksa ja poola kirjanduslikud suh-

ted». Konverentsist võtsid osa nelikümmend teadlast Saksa Demokraatlikust Vabariigist ja arvukad esindajad kuue Poola ülikooli germanistika-kateedrist. Päevakorras olid ettekindad saksa ja poola kirjanduslikest suhetest alates XVII sajandist kuni meie päevini. Konverentsi teaduslikud kokkuvõtted tulevad avaldamisele Saksa Demokraatlikus Vabariigis väljaantavas esimeses marksistlikus saksa kirjandusajaloos.

E. M. Forsteri mälestuseks

Edward Morgan Forster, kelle pikk elu katkes 7. juunil, oli inglaste poolt juba ammu «elavaks klassikuks» tunnustatud. Selle 1879. a. sündinud kirjaniku aktiivne loomeperioodki taandub sajandi alguse kaugustesse; tema viiest romaanist oli neli ilmunud aastail 1905—1910, nimelt «Kuhu inglid astuda kardavad» («Where Angels Fear to Tread», 1905; pealkiri tuleneb inglise vanasõnast, mida võib tõlkida umbes «loll tormab uisapäisa sinna, kuhu inglidki astuda kardavad»), «Pikim teekond» («The Longest Journey», 1907), «Hea väljavaatega tuba» («A Room with a View», 1908), «Howards End» (1910; pealkirjaks on mõisa nimi). Tema viimane ja kuulsaim romaan «Teekond Indiasse» («A Passage to India») ilmus 1924. a. Sajandi esimesel veerandil kirjutas ta ka enamiku oma lühijutte, mis on koondatud kogudesse «Taevane postitõld» («The Celestial Omnibus», 1911) ja «Igavene hetk» («The Eternal Moment», 1928); eesti keeles on neist ilmunud väike valimik «Teine kuningriik» (««Loomingu Raamatukogus» 1961, nr. 13). Hiljem on ta avaldanud ainult üksikuid esseesid ühiskondlikel ja kirjanduskriitilistel teemadel. Neistki kõige tuntum, Cambridge'i ülikooli külalislektorina peetud loengutel põhinev «Romaani aspekte» («Aspects of the Novel»), ilmus juba 1927. a. Teatud määral võiks niisiis öelda, et oma elu viimased aastakümned puhkas kirjanik vanadel loorberitel. Sellest hoolimata ei vajunud tema looming sellesse eriti tapva toimega aupaklikku unarusse, mille loorberid endaga tihti kaasa toovad. Võib-olla oli siin põhjuseks Forsteri omapärane kirjanduslik «paiknevus», mis tundub mõnevõrra sarnasena praeguse inglise kirjanduse üldisele seisundile. Ühest poolt on Forsteri juured tugevasti XIX sajandi romaanis, kust on pärit keeruline, sageli ebatõepärasuse ja melodraama poole kiskuv intriigi, «kõiketeadva» autor-jutustaja oluline osa romaani toonaalsuse määramisel, samuti teatav moraliseeriv hoiak. Forster ise on oma vahetute mõjutajatena osutanud Jane Austenit, Meredithi ja Samuel Butlerit, «Erewhoni» ja «Kõige liha tee» autorit, keda kõiki ühendavad peen-ironiline sotsiaalne satiir ning ratsionalistlike ja moralistlike sugemetega psühholoogia. Teiselt poolt lähenevad Forsteri hingeeritlused tükati juba sellistele «moodsa kirjanduse» eeskujudele nagu D. H. Lawrence ja Virginia Woolf. Viimase ümber koondunud nn. Blooms-

bury ringiga sidus Forsterit ka isiklik sõprus, kuigi ta paljuski nende vaateid ei jaganud. Niisiis võib Forsterit, analoogiliselt Teise maailmasõja järgse inglise kirjandusega, laias laastus vaadelda kompromissina XIX sajandi traditsioonide ning praeguse aastasaja alguse radikaalsete uuenduste vahel.

Forster oli pärit arhitekti perekonnast, kuulus nn. kõrgkeskklassi hulka. Noorukiaastad veetis ta sellele klassile tüüpilises suletud õppeasutuses, milles kasvatatavat snobistlikku ja kitsarinnalist vaimu ta hiljem halastamatult arvustab. Seejärel studeeris ta Cambridge'is klassikalisi keeli ja ajalugu, reisis Euroopas, elas mõnda aega Itaalias. 1912/1913. a. ja 1921. a. külastas ta Indiat. Esimese maailmasõja aastail töötas ta Punase Risti liikmena Aleksandrias, ja kirjutas ka selle linna ajalugu ning vaatamisväärsusi käsitleva teose. Hiljem oli mitme ajalehe kirjanduslikuks kaastööliseks, elades tagasihoidlikult maal.

Oma poliitilistelt vaadetelt oli Forster inglise klassikalise liberalismi viimaseid mohikaanlasi; teda iseloomustavad anti-imperialism, anti-autoritaarsus, agnostitsism ja sotsiaalse õigluse nõue. «Minu motoks», kirjutas ta, «on: Isand, ma ei usu mitte. Kinnita mind minu uskmatuses.» Forster usub siiski inimese südametunduste pühadust, ja oma põhiteemaks on ta ise nimetanud inglise keskklassi «arenemata südame» kriitikat, nende tardunud eelarvamuste paljastamist, mis takistavad inimesi elamast täisväärtuslikku elu. Seetõttu võtab tema romaanides märgatava koha otsene sotsiaalne kriitika, kuid selle taga varjuvad ja ilmnevad alati ka teatud metafüüsilised kujutelmad, mis püüavad haarata eksistentsi enda olemust. Keskses nende seas on «hea-ja-kurja-tunnetus», mida Forster loeb inimese arengule olulisimaks ning mida ta on püüdnud väljendada vastanduste ja sümbolite kaudu. Nii näiteks romaanides «Kuhu inglid astuda kardavad» ja «Hea väljavaatega tuba» vastandab ta inglise keskklassi arusaamadele itaallaste vabamat elulaadi. Seejuures püüab ta piinlikult hoiduda selliste vastandustega kaasnevast skematismist ja idealiseerimisest; tema itaallased on «elusamad» kui inglased, mis tähendab, et nad on keskmiselt (ja ka üksikindiviididena) kas märgatavalt halvemad või paremad inglaste surnud «keskmisest», kuid isegi halvemad on «elusamad» ja järelikult inimlikumad kui see «keskmine». Mitte alati ei ole skematism küll

täiesti kõrvaldatud, kuigi Forster ka oma «Romaani aspektides» teeb teoreetiliselt teravat vahet «lamedate» (skeemaatiliste) ja «ümmarguste» (mitmekülgsete, nüansseeritud) tegelaste vahel. Forsteri vastandused ilmnevad selgemini tema lühijuttudes, kus ta üsna vabalt kasutab fantastikat ja sümboolikat.

Forsteri parimaks saavutuseks jääb romaan «Teekond Indiasse». Siin püütakse esmakordselt inglise kirjanduses mõista ja hinnata india lasi kui inglasega samaväärseid inimesi, kummutatakse loodud imperialismimeelne India pilt, näidatakse «tsiviliseeritud» kolo-

nisaatorite piiratust ja julmust. Romaani lõpptõdemus ulatub veelgi kaugemale: kuni kestab rõhuja ja rõhutava vahekord, ei saa ka hea tahte inglase ja india laste vahel püsida tõeline sõprus. Ka kitsamalt kunstilisest aspektist kujutab see romaan Forsteri meisterlikkuse tippu, ja jääb seetõttu püsima ka pärast seda, kui ajalugu oma võimsa liikumisega tema tagasihoidliku kirjanduslik-poliitilise «müüdi» purustuse hoopiski varju on jätnud. Kirjanikku mälestades jääb ainult lootma, et see tema tähtsaim romaan varsti ka eesti lugeja lauale jõuab.

J. Rähesoo

Elsa Triolet' elu ja looming

16. juunil suri Elsa Triolet, 25. septembril 1896 Moskvas sündinud prantsuse naiskirjanik, kelle lähedaste sõprade hulka kuulus Vladimir Majakovski ja kelle esimesi samme kirjanduspöllu juhtis Maksim Gorki.

1918. aastal sünnimaalt lahkunud, kirjutas ta oma esimesed teosed vene keeles, laiemalt tuntuks sai aga pärast esimese prantsuse keeles kirjutatud romaani «Tere, Thérèse» («Bonjour, Thérèse») ilmumist 1937. aastal.

Loomingulise küpsuse ja üldise tunnustuse saavutas Elsa Triolet fašistliku okupatsiooni ajal pöranda all avaldatud novellidega 1943. aastal ilgaalses kirjastuses «Éditions de Minuit» (tõlkes: kesköö kirjastus) Laurent Danieli varjunime all ilmunud «Avignoni armastajad» («Les amants d'Avignon») on eesti lugejale tuttav («Loomingu» Raamatukogu» 1957, nr. 12). Pärast Prantsusmaa vabastamist avaldatakse Elsa Triolet' Vastupanu-novellid kogumikus «Kaevi rikkumise eest trahv kakssada franki» («Le premier accroc coûte deux cents francs») — piljardilaudade kohale kirjutatud hoiatus, mis BBC turuteadete hulka peidetult pidi parcolina kuulutama invasiooni algust. See kogu tõi Elsa Triolet'le 1945. aastal esimese naiskirjanikuna Prantsusmaa kõrgeima kirjandusauhinna — Goncourt'i preemia.

Elsa Triolet'le on alati olnud loomumomane kirjutada sellest, mis parajasti kõigi meeli paelub, ning teha seda arusaadavas ja kaasakiskivas vormis. Prantslased kasutavad kirjanike karakteriseerimiseks vahel sõna «conteur» (vestja, jutustaja), tähistamaks kaasasündinud jutukirjanikusont. Triolet' puhul on selle Šeherezade-ande allikat otsitud vene muinasjutudest. Mit-

meidki Triolet' teoseid võiks soovi korral nimetada ka moodsaks muinasjutuks. «Avignoni armastajad» on Vastupanu-novell, aga see on ka ilusa masinakirjutaja armastuse lugu. «Roosid järelmaksuga» («Roses à crédit», 1959, eesti keeles 1962) on asjadekultusevastane romaan, aga ka lugu kauni maniköörija luhtunud õnnest. Veetlev Martine ei võrguta mehi, ei varasta ega valeta. Ta tapab ennast tööga ega või e'ada ilma keskkütte ja külmutuskapita, ilma uusima sisustuse ja moodsaima mudelkleidita. Ei või minna maa- le, kuhu tema mehe roosikasvatajakutsumus teda kutsub.

Kutumuseküsimus on tähtsal kohal Triolet' romaanis «Hing» («L'âme», 1963), milles ta võtab vaatluse alla XX sajandi tuntud teema: kas tehnika võidukäik tapab hinge, s. t. inimese vajaduse ilu ja armastuse järele? kas robot tõrjub välja fantaasia ja loomingu- lise põlemise? Küberneetika-ajastu lapse Christo kuju kaudu näitab autor, et tõeline loov natuur on õrnust vajav, fantaasiarikas ja ilujanuline. Romaani peategelane Nathalie on küps naine, kellest kiirgab rahu ja hingesoojust kogu väiksele maailmale tema ümber, üksi olles aga langeb ta sage li kokku. Gestaapo koonduslaagrast vaevu eluga pääsenud Nathalie on parandamatult haige ning läbielatud kannatused on jätnud temasse jäädava jälje. Seda aga teab, õigemini aimab, ainult tema mees, sest Nathalie ei räägi kunagi endast. Selle haavatud hingega päikese- naise kuju on kahtlemata seotud kirjanduses üldse ja prantsuse kirjanduses eriti üha enam maad-võtnud huviga inimese hinge labürintide vastu. Sise- elu peenmehaanika reljeefsemaks välja- toomiseks valitakse kas lühike ja dra-

maatiline lõik tegelase elus (nn. piirsituatsioon), võetakse luubi alla tema mingi kompieks ning piirdutakse ainult selle kujutamise või luuakse kaju, kes on mõne või mitme patoloogilise kalduvuse kehas. Triolet piirdub sellega, et vastandab peategelase mehisele edasielamisvõimele teda tihti ründavate füüsilise valu ja psüühilise ahistuse hoo, mis aga avanevad lugejale ainult hetkeks nagu välkvalguses. Elsa Triolet on nimelt alati ajaga kaasas käinud mitte ainult selles, millest ta kirjutab, vaid ka selles, kuidas ta kirjutab. Sealjuures on tal võime kõike uut sel määral assimileerida, et lugeja selle märkamatuks omaks võtab.

Selle assimileerimisvõime kujukaks näiteks on romaan «Suur ei ialgi» («Le grand jamais», 1964). Selleks ajaks oli prantsuse kirjandusmaailmas hakanud ilmnema kirjandusžanride ühtesulamise tendents, moodi läksid romaanid romaani kirjutamisest.

Neid kirjanduse teoorias ja praktikas toimunud ning toimuvaid nihkeid on tunda ka «Suures ei ialgis». Siin ei puudu midagi, mis ühes õiges vanamoodi romaanis olema peab — ei sündmustik ega tegelased, ei armastus ega kannatus. Aga lisaks on romaanis veel autori mõtisklused kirjanikuameti ja ajaloolise tõe üle.

Triolet toob trükitud allikate järgi ära kaks Picasso ja Charlie Chaplini kokusaamise kirjeldust, üks Aragoni ja teine Chaplini sulest. Tegemist on ühe ja sama õhtuga, millest tema, Elsa Triolet, isiklikult osa võttis ja mille initsiaator oli Pozner. Chaplini mälestustes on Poznerist saanud Jean-Paul Sartre, kes on säilitanud Pozneri välimuse, aga kaotanud tolle perfektse inglise keele oskuse.

«Chaplin ajas segi kaks inimest ja kaks õhtut. Nii kirjutab keegi meelega või kogemata olematu asju kokku, sest ta on midagi unustanud või ajab midagi segi, seda väljamõeldist hakatakse kordama ja korratakse nii kaua, kuni see kõigile ajju sööbib.» Neist probleemidest kõneleb autor sellepärast, et antud romaan on pühendatud ajaloolise tõe kindlakstegemise keerukusele. «Suure ei ialgi» sisuks on nimelt oma eluajal varjujäänud ajaloolase Régis Lalande'i postuumne kuulsus, õigemini tema naise Madeleine'i lootusetu võitlus kõikvõimalike tõlgendajatega, kes mõtlevad välja hoopis teistsuguse Régis Lalande'i kui see, keda Madeleine oli tundnud. Postuumne Lalande armastas ooperiaariad, kuna elus Lalande oli ooperietendustelt alati poole pealt jalga lasknud; post-

uumne Lalande oli hea katoliiklane, elus Lalande oli olnud ateist, jne. jne. Koolkondi on mitu ja Lalande'e on mitu, tema kaunist leske ega ajaloolist tõe ei võta keegi kuulda.

Elsa Triolet ise on korduvalt välja astunud ajaloolise tõe eest Majakovskist. Tema raamat «Majakovski, vene poeet. Mälestused» (Maïakovski, poète russe. Souvenirs», 1939) kummutab müüdid futuristlikust või proletkultlikust Majakovskist ja kõneleb siiralt ning diskreetselt poeedi elust ja surmast. Sellest arvukate luulenäidetega illustreeritud Majakovski-raamatust, mille XX sajandi vandaalid natsliku okupatsiooni ajal tuleriidale saatsid, on ilmunud mitu uustrükki. Ja kui mõne aasta eest käis kummaline kampaania Majakovski südamedaami küsimuses, oli Triolet see, kes kõik poeedi näitavad ära dateerida ning klassifitseerida suutis. Sellepärast, et ta õppis Majakovskit tundma juba siis, kui tema ise oli viieteistkümnendaastane ning tulevane XX sajandi Shakespeare (nagu Aragon Majakovskit nimetab) kaheksateistkümnendaastane. Tema kaudu tutvus Majakovski oma elukaaslase Lilja Brikiga, Elsa Triolet' vanema õega. Ja Triolet oli Majakovski teejuhiks võõras ning veidras Pariisis, kõigil neil korradel, kui poeet seal käis.

Ja mis on ajalooline tõe Elsa Triolet'ist endast?

Pärast «Avignoni armastajaid» ja enne «Roose järelmaksuga» on ta avaldanud veel viis romaani: «Keegi ei armasta mind» («Personne ne m'aime», 1946) ja «Relvastatud viirastused» («Les fantômes armés», 1947), mis on hiljem ühendatud ühise pealkirja alla «Anne-Marie»; edasi «Tulipunane hobune» («Le cheval roux», 1953), «Võõra maalaste kohtumine» («Le rendez-vous des étrangers», 1956) ja «Monument» («Le monument», 1957). «Rooside järelmaksuga» järgnesid romaanid «Lunapark» (1959) ja «Riukad» («Les manigances», 1962), «Hingele» ja «Suurele ei ialgile» — «Kuulake-vaadake» («Écoutez-voir», 1968) ja «Õöbik vaikib koidikul» («Le rossignol se tait à l'aube», 1970).

Elsa Triolet' kui vene ning nõukogude kirjanduse tõlkija populariseerija-tegevus ei piirdunud ainult Majakovskiga, kelle elu ja loomingut ta 1968. aastal omapärase rändnäituse kaudu tutvustas. 1954. aastal avaldas Elsa Triolet uurimuse Tšehhovi loomingust, samuti kuuluvad talle mitmed Tšehhovi näidendite tõlked. Triolet' koostatud antoloogia «Vene luule» (1965) annab ülevaate vene ning nõukogude luulest

XVIII sajandist kuni tänapäevani ja 94 autori luuletuste tõlked on toodud paralleelselt originaaltekstidega. Kolmas raamat Gallimard'i kirjastuse samanimelisest seeriast — Andrei Belõi luule — jõudis müügile koostaja surmapäeval. Teenete eest nõukogude kirjanduse tõlkimisel ja tutvustamisel on Elsa Triolet'd autasustatud Tööpunalipu ordeniga. Nõukogude lugejad võlgnevad talle Céline'i romaani «Teekond öö lõppu» («Voyage au bout de la nuit») venekeelse tõlke.

Lisaks kirjutas Triolet teatriarvustusi ning kunstikriitikat, koos Aragoniga organiseeris ta väärtkirjanduse propageerimist rahva hulgas, avastas noori andeid ja kirjutas eessõnu nende esikteostele. Järelehüüete ja kaastundetelegrammidega Elsa Triolet' surma puhul esinevad mitmed 1950. aasta põlvkonna poeedid, nagu Jacques Roubaud, Alain Guérin, Bernard Vargaftig jt., kes esimest korda trükivalgust nägid «Les Lettres françaises'i» erileheküljel «Tundmatute luulet», mille koostajana Elsa Triolet «luges läbi kilomeetrite kaupa värsse». Aktiivselt tegutses ta ka hitlerliku okupatsiooni ajal põrandaluses võitluses sündinud Kirjanike Rahvuslikus Komitees (Comité National des Ecrivains). See demokraatlikult meelestatud kirjanike koondis on teda austanud eluaegseks auesinaseks valimiseks.

«Elsa ja CNE (Comité National des Ecrivains) olid meie südames üks. Ta oli mitte ainult meie ühingu asutaja, vaid ka selle inspiraator, ja miks mitte öelda hing, sõna, millele tema andis kõigile arusaadava tähenduse?» ütleb oma matusekõnes Kirjanike Rahvusvahelise Komitee praegune esimees Jacques Madaule, katoliiklane, kes on kirjutanud raamatu «Elsa ütleb» («Ce que dit Elsa», 1961).

Elsa Triolet' matuserong oli üks pikemaid ja lillerikkamaid, mida Pariis on näinud. Triolet oli populaarne ja

loetav kirjanik, seda kõigepealt, aga mitte ainult. Elsa Triolet oli see, keda Aragon nelikümmend aastat on ülistanud oma laialt tuntud lembelauludes. Peaaegu kõigis järelehüüetes ning kaastundetelegrammides valitseb meie põhjamaistest maneeridest väga erinev tundetoon.

Prantsuse Kommunistliku Partei sekretär Waldeck Rochet kirjutab haigevoodilt: «Kallis Louis! Kuulsin kohutavat uudist: Elsat ei ole enam. Tema kadumine tabab meid kõiki. Imetlesin tema teravat mõistust ja annet. Austasin sügavalt rahulikku julgust, millega ta teenis inimeste emantsipatsiooni ja õnne. Oleksin tahtnud olla Sinu kõrval, et avaldada Sulle oma vennaliikku kaastunnet, kurbust ja lugupidamist. See pole võimalik. Kinnitagu need paar rida Sulle, kui väga ma jagan Su valu. Kallis Louis, Sa ei jää ükski. Me vajame Sind, et jätkata võitlust tuleviku eest. Sind oma rinnale surudes Waldeck.»

Viktor Šklovski telegramm kõlab: «Kallis Louis! Elsat on võimatu unustada. Teda ei unustata iialgi. Ta oli inspiratsioon ise.»

President Georges Pompidou telegramm on teadagi ametlikumas stiilis. Kaastundeavaldajate hulgas on veel Luigi Longo, Jacques Duclos, François Mitterrand ja Pierre Mendès-France, Pablo Picasso ja Jean Effel, Lévi-Strauss ja Roman Jakobson, Konstantin Simonov ja Andrei Voznessenski, François Mauriac ja Vercors, Maurice Druon, Pierre Gascar, Paul Guimard, Philippe Hériat ja palju teisi, kõnelemata mitmesugustest organisatsioonidest eesotsas Nõukogude Liidu Kirjanike Liiduga. Matusekõnedega esinesid peale Jacques Madaule'i Georges Marchais, Jean Marcenac, Jean-Louis Barrault ja Pablo Neruda, kes nimetas Elsa Triolet' surma korvamatuks kaotuseks mitte ainult prantsuse, vaid ka nõukogude kirjandusele.

L.-M. Kask

200 aastat Hegeli sünnist

27. augustil s. a. möödus 200 aastat Georg Wilhelm Friedrich Hegeli sünnist. Maaailmas pole kuigi palju neid filosoofe, kelle pärandi ümber jätkuks tänaseni selline mitmeplaaniline vaidlus, nagu juba üle saja aasta on toimunud Hegeli õpetuse ümber.

Hegel oli see filosoof, kes esimesena filosoofia ajaloos andis dialektilise mõtlemise meetodi süstemaatilise käsitluse. Ja oli selle läbi marksismi ühe

teoreetilise lähtekoha avajaks. Hegeli silmapaistvad teened filosoofia valdkonnas hõlmavad ka tema teeneid esteetika alal. Hegeli «Fenomenoloogia» («Die Phänomenologie des Geistes», 1807) ja «Loogika» («Wissenschaft der Logik», 1812—1816) meetod ning põhi-teesid leiavad väärrika täpsustuse ja edasiarenduse tema «Esteetikas» («Vorlesungen über die Ästhetik», 1835—1838). «Esteetika», mahukaim Hegeli

teostest, kujutab enesest loengute tsükli, mida ta aastail 1817—1829 pidas Heidelbergi ja Berliini ülikoolis.

Hegeli õpetusele üldiselt omane formalismi, agnostitsismi ja müstitsismi eitamine on omane ka tema esteetikale. Vastandina Kantile ja mõnede romantikute intuiitivismile ja irratsionalismile rajab ta oma esteetika teesile, et kunst on idee kehastamine konkreetsetes meelelistes vormides, ja et mõeldav on vaid kunst, milles on mingi sisu, mingi vaimne, ideoloogiline mõte. Selline seisukoht tähendas küll kunsti sisu tähtsustamist, tähendas aga ka esteetika rajamist idealismile ja peegeldusteooria eitamist. Hegeli arvates kujutab kunst enesest vaid ühte astet «maailmavaimu» arengus, s.t. sellise teadvuse arengus, mis on lahti kistud inimesest ja muudetud fantastiliseks sõlmatuks olendiks, ajaloo demiürgiks. Esteetika ülesannet nägi ta kunstide ajaloo reaalse materjali dialektilises läbitöötamises, nähtuste ühtsuse ja seoste, kogu kunstiajalugu läbiva dialektilise arengujoone väljaselgitamises. Töötades läbi tohutu ajaloolise materjali, laiendas Hegel tugevasti esteetika valdkonda.

Tema seisukohalt ei tohi esteetika olla kanooniline, ei tohi kunstnikule ette kirjutada reegleid, vaid peab uurima ilu, mis peitub kunstiteostes, avama nende tähendust. Kunstiteose tähendus on vaimset laadi, seda ei saa leida neid tundeid ja tajumisi analüüsides, mida teos välja kutsub. Kunsti mõtet ja eesmärki ei saa taandada instinktide taltutamisele ja kirgede õilistamisele. Kunstiteos peab õpetama, kasvatama. Seejuures ei tohi ta minetada teist oma põhijoont — omadust meeldida, olla kaunis, olla kunst. Kunstnik ei tohi muutuda pedagoogiks. Kui kunst «õpetab», kuivalt ja dotseerivalt, siis ei saavuta ta oma eesmärki.

Hegeli entsüklopeediline silmaring, tema historism kajastuvad oskuses kunsti arengukäiku siduda ühiskondliku elu üldise käiguga, kultuuriajaloo kõige mitmekesisemate probleemidega.

Hegel rõhutas, et esteetilisi põhikategooriaid, samuti kui esteetilise mõiste üldist mahtugi, ei tohi vaadelda tarduina, igavesti püsivaina. Inimese esteetilise ideaali ajalooline areng väljendub väga mitmesugustes vormides, mis seaduspäraselt vahetuvad.

Paljudegi eri küsimuste lahendamisel ligines Hegel realistlikele seisukohadele. Ta rõhutas kunsti ideelisust ja sisu primaati, sisu ja vormi ühtsust, indiviidi ja ühiskondlike suhete lahutamatust, mõistis sügavalt karakteri, kunstilise kuju, kunstilise ideaali ja teisi probleeme. Hegel pidas vaimse ja meelelise ühtsust kunstiteosele kohuslikuks. Ehkki ta ratsionalistina-idealistina üldiselt kaldus mõiste kui sellise osatähtsust ülerõhutama, hindas ta siiski kõrgelt fantaasiat ja kunstilist kujutlusvõimet. Meeleline pole kunstist välistatav, halb on poesia, kus kujundeid püütakse asendada või siduda arutlustega, mis lõhuvad idee ja kujundi ühtsuse.

Üheks Hegeli esteetika väärtuslikumaks jooneks on seda kandeve humanismi printsii. Sellelt seisukohalt kritiseeris Hegel oma kaasaegset tegelikkust kui «argipäevasuse ja proosa maailma», mis ei soodusta kunstilise loomingu arengut. Kunstile on oluline loomingu vabadus, fantaasia vabadus, võimalus piiramatuks loovaks tegevuseks; üheks vormiks, milles teostub ja väljendub vaimu vabadus, on vabadus kunstis. Kritiseerides kaasaegset tegelikkust, ei taotlenud Hegel aga sugugi selle tegelikkuse asendamist inimesele vastuvõetavamaga, vaid piirdus järeldusega, et iga tegelikkus on oma materiaalse iseloomu tõttu ebatäiuslik ja et ilu on teostatav vaid kunstis.

Ilma et unustaksime vastuolu Hegeli süsteemi ja meetodi vahel, peame nentima, et tema «Esteetika» tähendas olulist edusammu kunsti olemuse ja arengu seaduspärasuste mõistmisel. On tõenäoline, et Hegeli juubelisünnipäev hoogustab edasiviivat diskussiooni tema pärandi ümber.

Index librorum

Filosoofia huvilisi — *exclusive* ehk kutselised filosoofid õppe- ja uurimisasutustes — ei ole viimane aeg just eriti soosinud. Võib nimetada küll terve rida reaurimusi, ent midagi reast väljuvat, avastuslikku jne., nagu võib-olla ootaks tähelepanelik huviline, nende hulgas seekord ei leidu. Seepärast

lihtsalt loetlegem uut: I. Antonovitši «Kaasaegne «filosoofiline antropoloogia», ühisteos «Tasemetega süsteemide probleem teaduslikus tunnetuses» (mõlemad Minsk, *Nauka i Tehnika*), artiklikogumik «Dialektika kategooriad ja kaasaegse teaduse metodoloogia» (Võroneži ülikool), G. Levini «V. I. Lenin

ja tunnetusteooria kaasaegsed probleemid» (Minski ülikool), edasi V. Ivanovi «V. I. Lenin ajaloo ja kaasaja vahekorra mõnedest küsimustest» (Tovski ülikool), ühisuurimus «V. I. Lenin ja Kommunistlik Internatsionaal» (NLKP KK juures asuv Marksismi-Leninismi Instituut, *Politizdat*), lõpuks artiklikogumik NLKP KK juures asuva Ühiskonnateaduste Akadeemia Teadusliku Ateismi Instituudilt «Religioonist vaba ühiskonna poole» (*Mõsl*), mis käsitleb sekularisatsiooni sotsialistlikus ühiskonnas, ja I. Bestužev-Lada «Aken tulevikku» (*Mõsl*), mis võtab vaatluse alla ühiskonna evolutsiooni prognoosimise.

Ajaloo, poliitika, ideoloogia vallast on eelkõige mainida kaks biograafilist teost: M. Bragini «Kutuzov» ja kogumik «Suure Isamaasõja väejuhid ja sõjaülemad» (Vatutin, Voronov, Rokossovski, Malinovski jt.), mis mõlemad anti välja *Molodaja Gvardija* seerias «Kuulsate inimeste elu». Euroopa töölis- ja kommunistliku liikumise, samuti aja uue aja ajaloo seisukohalt pakuvad huvi kolm omavahel sarnast raamatut: Klement Gottwaldi «Valitud artiklid ja kõned», Ludvik Svoboda «Valitud artiklid ja kõned» ning Max Reimanni «Valitud artiklid ja kõned» (kõik *Politizdat*).

Ilukirjanduse ajaloo, teooria ja kriitika alal sügeneb endistviisi olulisi täiendusi. Eelkõige pälvivad tähelepanu artiklikogud «Keskaegse ladina kirjanduse mälestisi IV–IX sajandini» (vast. toim. M. Grabar-Passek ja M. Gasparov) ja «Valgustusajastu probleeme maailmakirjanduses» (vast. toim. S. Turajev, mõlemad NSVL TA M. Gorki nimeliselt Maailmakirjanduse Instituudilt, *Nauka*). NSV Liidu riikliku preemia laureaat Dmitri Lihhatšov on andnud järjekordse uurimuse oma eelaisalalt — «Inimene Vana-Venemaa kirjanduses» (*Nauka*). Süvenevat uurimist väärib uus täiendkoide Lev Tolstoi erasekretärit, Tolstoi-uurijalt ja vene kirjandusloolaselt Nikolai Gussevilt Lev Tolstoi biograafia tarvis — «Lev Niko-

lajevitš Tolstoi. Materjale eluloo juurde 1881–1884» (NSVL TA M. Gorki nimeline Maailmakirjanduse Instituut, *Nauka*). Varem on tulnud samalaadsed lisandused Tolstoi elu kohta aastail 1828–1855, 1855–1869 ja 1870–1881. *Lenizdat* kirjastas R. Saruhhanjani «Dostojevski Peterburis», *Sovetski Pissatel*'i Leningradi osakond aga A. Gorelovi «Äike ööbikuaia kohal», mis annab ülevaate Aleksander Bloki loometeest. *Sovetski Pissatel* andis täiendatult ja ümbertehtult juba kolmandat korda välja V. Ozerovi «Aleksander Fadejevi» (loomete). A. Pritikov andis NSVL TA Vene Kirjanduse Instituudi (Puškini Maja) egiidi all uurimuse «Vene nõukogude teaduslik-fantastiline romaan» (*Nauka*).

Väärtuslik esteetika- ja kunstiteaduslik seeria *Fundus-Bücherei*, mida annab välja VEB Verlag der Kunst Dresden, täienes Viinist pärit maailmakuulsa arhitekti Richard Neutra esseistlik-teoreetilise teosega «Gestaltete Umwelt» («Kujundatud keskkond»), mille alapealkirjaks «Arhitekti kogemusi ja nõudlusi». *Fundus-Bücherei*'s on varem teiste hulgas tulnud Ernst Fischeri «Kunsti paratamatusest», V. Gordon Childe'i «Inimene loob iseennast», Mihhail Lifšitsi «Karl Marx ja esteetika», Anette Lamingi «Lascaux. Kunsti lättel», mitu teost Anatoli Lunatšarskilt, Todor Pavlovi «Kunsti põhiseadusi», Jan Bialostoeki «Stiil ja ikonograafia» jt., kõik muidugi saksa keelde tõlgitult. Teine odav ja väga nõutav kunstiseeria *Welt der Kunst*, mida kirjastab *Henschelverlag Berlin*, sai viimati lisaks Jan Vermeer van Delfti vihiku. Aegade jooksul on selles seerias välja antud vihikud Pieter Bruegel-senior'ist, Giottost, Leonardo da Vincist, Michelangelost, Velázquezist, Goyast, Courbet'st, Van Goghist, Gauguinist, Cézanne'ist, Manet'st, Matisse'ist, Edvard Munchist jpt. Nende vihikute läbi kunsti ajaloosse süvenedes tabad end mõttelt, millal küll meie kirjastajad seal «Kunstis» ligikaudu samasuguse rahvaseeriani jõuavad...

Sisukord

B. Mäger			
Kihnu (Ofort)	1121	ees	
L. Metsar			
Ripsmetušš	1123		
E. Voss			
Maastik (Õli)	1169		
T. Liiv			
Liblikasaatus	1186		
Trompetile Tiinale ja trum- midele	1187		
Meri	1187		
Väike muutuja	1188		
H. Matve			
Pidu rootsi lauaga	1190		
R. Rimmel			
Luuletusi tsüklist «Haldja- saar»	1197		
R. Saluri			
Kõik minu sõbrad	1202		
Igand	1205		
V. Villandi			
Ajalugu	1209		
Tee	1210		
Valgus	1211		
O. Kruus			
Kosjaskäik	1213		
R. Veeber			
Oli ja on (Söövitus)	1217		
E. Leino			
Tuulekannel	1224		
Talveöö	1225		
Carmen saeculare	1226		
Conceptio artis	1227		
Nokturn	1228		
R. Põldmäe			
Eesti ja soome kirjanduslikest suhetest 1920—1930-ndail aastail	1229		
M. Hint			
Eesti keelekorraldus — kust, kuhu ja milleks?	1237		
E. Kudu			
«Käis Morgensterni loenguid kuulamas...»	1246		
L. Siimisker			
Kaks retsensiooni alustepani- jate loomingu kohta	1253		
J. Kruusvall			
Ma tean mitut inimest	1263		
L. Tigane			
Raamat neile, kes huvi turgu- tamiseks šokki ei vaja	1265		
S. Nagelmaa			
Mis ja kuidas eepilises luules	1267		
Ringvaade	1271		

Toimetuse kolleegium: **V. Beekman, V. Ilus (peatoimetaja asetäitja), J. Kross, P. Kuusberg (peatoimetaja), R. Parve, J. Peegel, L. Rimmelgas, P.-E. Rummo, R. Sirge, J. Smuul, E. Vetemaa.**

Toimetuse aadress: Tallinn, Harju t. 1, tel. 413-65, 407-80, 407-81.

Kirjastus «Perioodika», Tallinn, Pikk t. 37.

Ladumisele antud 3. VII 1970. Trükkimisele antud 5. VIII 1970. Trükiarv 12 000. Staicele Paberivabriku trükipaber nr. 1, 70×108/16. Trükipoognaid 10 + kleebis. Tingtrükipoognaid 14,18. Arvestuspögnaid 13,26. MB-07456. Tellimise nr. 2797. Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk t. 40/42.

«Looming» nr. 8, august 1970. Hind 50 kop.

На эстонском языке

Орган Союза писателей ЭССР «ЛООМИНГ» («Творчество»)

№ 8, август 1970

50 коп.

Индекс
78174